

აბუსერიძე ტბელი

ბოლოკ-ბასილის მხედველობა შუარტყალში და აბუსერიძეთა საგვარეულო მატინა

1233 წლ. ტექსტი

შესავალი

თავისი თხზულებისათვის წინ წამძღვარებულსა და საგანგებოდ გამოყოფილ წინა-დადებაში ავტორმა მას უწოდა:

„სასწაულნი წმიდისა... გიორგისნი და ანდერძი... მთქუმელისა“ (2)¹.

ამგვარად, აბუსერიძე ტბელი თვითონაჲ ჰყოფს თავის თხზულებას ორ მთავარ ნაწილად, რომელთაგან პირველი (ჩვენი გამოცემის თავები I-XIX) ლიტერატურულ-ჰაგიოგრაფიული ხასიათის ნაწარმოებია, მეორე კი (ჩვ. გამოც. თავები XX-XXIV) საგვარეულო სულთა მატინეს ანუ მოსახსენებელთა წიგნს წარმოადგენს.

თუმცა ეს არსად პირდაპირ ნათქვამი არაა, მაგრამ თხზულების შინაარსიდან სრულებით ცხადი ხდება, რომ მისი დაწერა, როგორც პირველი ნაწილისა, ისე მეორისა, გამოიწვია ავტორის მიერ წამოწყებულმა ხიხათა წმინდა გიორგის ეკლესიის აღმშენებლობამ, რომლის შესახებ თავები (ჩვ. გამოც. XX-XXII) თხზულების გარდამავალ ნაწილად უნდა ჩაითვალოს, რომელიც აკავშირებს და ერთმანეთთან აბამს მის პირველსა და მეორე ნაწილს, რომლებიც სხვაფრივ არავითარ დამოკიდებულებას ურთიერთ შორის არ გვიჩვენებენ. თუ მეორე ნაწილი თხზულებისა, „ანდერძი“ ანუ სულთა მატინე, იმიტომ დაიწერა, რომ ხიხათა ეკლესიის „შენება“ აბუსერიძე ტბელმა ჯელყო „სალოცველად გარდასრულთა ჩუენთა და ცოცხალთა“ (158), პირველ ნაწილს უნდა ცხადეყო წმინდა გიორგის ძლიერება, რომლის მფარველობაზედაც დამოკიდებული იყო ტაძრის მშენებლობის წარმატებით დასრულება, „რომლისა სრულქმნაჲ მანვე ახოვანმან მოგვანიჭოსო“ (165).

პირველი ნაწილისათვის ავტორი უფრო კონკრეტულადაც გვისახელებს თავის მიზანს. როგორც ეს უკვე განსვენებულმა აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა აღნიშნა, ავტორის განცხადებით (12-16), „მიზეზი“ მისი „სიტყვსა“ „ის ყოფილა, რომ მკითხველისათვის ცხად-ეყო, მლოცავის თხოვნა წა გიორგისადმი ყოველთვის ასრულდებოდაო“².

მიუხედავად ასეთი ვიწროდ შემოფარგლული ამოცანისა, აბუსერიძე ტბელის თხზულება „საგულისხმიერო საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს იმიტომ, რომ დი-

¹ ფრჩხილებში ჩასმული ციფრები, თუ სხვა რამ დასახელებული არაა, აღნიშნავს ჩვენი გამოცემის პარაგრაფებს.

² ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. ქართ. საისტ. მწერლ., თბ., 1916, გვ. 190.

დის ნიჭიერებით შედგენილ სასწაულთა აღწერილობაში იმდროინდელი შინაური ყოფაცხოვრება ხორცშესხმულ სურათად არის წარმოდგენილი და ამ მხრივ იგი ბევრს ახალს და მეტად საგულისხმიერო ცნობებს შეიცავს¹. გარდა ამისა, პირდაპირ ისტორიული ხასიათის ცნობებითაც ეს თხზულება საკმაოდ მდიდარია.

როგორც ზემონათქვამიდან ცხადი გახდებოდა, ჩვენი ავტორი დახელოვნებული მწერალი ყოფილა. მას სავსებით ნათლად აქვს წარმოდგენილი თავისი ნაშრომის დანიშნულება და გეგმა. უეჭველია, ვიდრე ის სუფთად წერას შეუდგებოდა, მას უკვე ხელთ ჰქონდა ნაწარმოების ან შავი ან, ყოველ შემთხვევაში, კონსპექტი მაინც. სხვანაირად ძნელი ასახნელია თხზულების პირველი ნაწილისათვის დამახასიათებელი მკაფიოობა თხრობისა, შეგნებული ჩამოყალიბებულობა ცალკეული ნაკვეთებისა და თავებისა და ერთ გეზზედ აგებულობა მთელი ნაწარმოებისა. ასეთია თხზულების პირველი, უდიდესი და უმთავრესი ნაწილი, ლიტერატურული ხასიათისა. თხზულების მეორე ნაწილს, სულთა მატთანეს, ზემოაღნიშნული თვისებები არ ეტყობა. პირიქით, აქ მკითხველი ისეთ შთაბეჭდილებას ღებულებს, თითქოს ავტორი წინასწარ მოუზადებლად სწერდეს, რის გამოც მას უხდება ერთ ადგილას დიდი ტექსტის ამოფხეკა (§§ 172-სა და 173-ს შორის), ერთ ადგილას კი მობოდიშება: „ესე უწინარეს ჯერ იყო“ (180), ე. ი. უფრო ადრე უნდა მეხსენებინა და გამომჩნაო. საზოგადოდ, მოსახსენებლები საკმაოდ უსისტემოდაა ჩამოთვლილი.

თხზულების პირველი ნაწილი, „სასწაულნი წმიდისა გიორგისნი“, არსებითად, ანეკდოტების კრებულს წარმოადგენს. ასეთი ხასიათის მოთხრობებს, რომლებშიც ამა თუ იმ წმიდანის მოღვაწეობა იყო გადმოცემული მთელ რიგ სასწაულთმოქმედებათა სახით, შუასაუკუნეებში დიდი გასავალი ჰქონდა მასობრივ მკითხველთა შორის ყველგან ქრისტიანულ ქვეყნებში². ორიგინალობა აბუსერისძე ტბელის ნაწარმოებისა იმაში მდგომარეობს, რომ ის წმიდანის ცხოვრებასა და სიკვდილთან დაკავშირებულ სასწაულთმოქმედებას კი არ ასწერს, არამედ გადმოგვცემს ამბებს, რომლებიც წმიდანს მოუხდენია ავტორის და მისი წინა თაობის დროს, ავტორის სამშობლოში, გარდა ამისა, ორიგინალურია თვითონ ანეკდოტებიც, ზოგი სასაცილო, ზოგი საშინელი, მოთხრობილი ლიტონი, უბრალო ენით, მოკლედ და სხარტულად, რომლებიც ადვილად იკითხება და ადვილადაც იხსომება. საზოგადოდ, აბუსერისძე ტბელსაც, როგორც არაერთ ძველ ქართველ მწერალს, პრინციპად ჰქონდა ლაკონიურობა თხრობისა, რაზედაც ის რამდენსამე ადგილას ლაპარაკობს (65, 147, 156), რის გამოც ის „გრძელად მეტყუელებას“ ერიდება. ავტორის უეჭველი ნიჭის მაჩვენებელია, რომ ზოგიერთი მისი მოთხრობა, როგორც, მაგ., წმინდა გიორგის ენა ბრგვნილად გაბაასება ბაჩილასთან, შიმშილობის დროს (თ. IX), ანდა მისი ლაღობა ქვის განაპების გაზომვისას (თ. XIV), რომლებიც ძველად, მორწმუნე მკითხველთა შორის, უთუოდ ხარხარს გამოიწვევდა, ჩვენშიც მხიარულ ღიმილს იწვევს. ამ მხრივ ავტორის განწყობილება და სტილი განსაცვიფრებელ მსგავსებასა და ნათესაობას გვიჩვენებს ქართულ ხალხურ ზღაპრებთან.

საერთო სათაურის შემდეგ (2), ავტორი მოკლე შესავალში, როგორც უკვე აღვნიშნე, თავისი „სიტყვს“ მიზეზს, ანუ თხრობის მიზანს გვიხსნის (თ. I). შემდეგ, თოთხმეტ თავში (ჩვ. გამოც. თავები II-XV), რომელთა უდიდესი ნაწილი თვით ავტორის მიერაა საგანგებოდ გამოყოფილი, როგორც ცალკე ნაკვეთები (იხ. ქვემ. აღწერილობის § 1, 2

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. ქართ. საისტ. მწერლ., თბ., 1916, გვ. 191.

² მდრ., მაგ. K. Krumbacher, *Gesch. der byzant. Litter.* 2 Aufl., Münch., 1897, S. 181.

და 15), მოთხრობილია სასწაულებრივი აღშენება წმინდა გიორგის ტაძრისა ბოლოკ-ბასილის მიერ და ამ დროს მომხდარი საკვირველებანი. ამ ნაწილს ავტორი ამთავრებს განცხადებით, რომ ყველა ეს ამბები მისთვის გაუზიარებიათ ბოლოკ-ბასილის ძის ძეს, იოსებს, და აგრეთვე მის მახლობლებს (106). ამას მოსდევს გადახვევა უშუალო თემისაგან, ორი თავის სახით (XVI და XVII), რომლებშიც მოთხრობილია ალავერდის წმინდა გიორგის სასწაული (გაგონილი ავტორის მიერ თვით იმ ყრმისაგან, რომელიც სასწაულებრივ გადატანილ იქნა განძიდან ალავერდს, 107) და ცხმორისის ტყვეთა ზედა მომხდარი სასწაული, რომლის წყაროს ავტორი არ ასახელებს, მაგრამ ვინაიდან ეს ტყვენი მისი თვისტომნი, აჭარლები არიან, თანაც ეს ამბავი ძველი ყოფილა, ტაძრის აშენებაზე უწინ მომხდარა (133), ცხადია, რომ მას იგი გაგონილი ექნებოდა იმავე სოფლის მოსახლეთაგან. ამ გადახვევას ავტორი უწესობადა სთვლის. მას იგი, როგორცა ჩანს, თხრობის დამარღვევლად მიაჩნია, რომლის მოყვანა და თხრობაში ჩართვა მხოლოდ „სურვილმა“ აიძულა (124) და იგი ჩქარობს „პირველსავე სიტყუასა“ მისვლას არა თავისი სურვილისამებრ, არამედ „სასურველად წმიდისა მონამისა“ (134). ჩვენი გამოცემის XVIII თავში მოთხრობილია „ნეშტი ამის სასწაულისა“ (141), რომელიც ბოლოკ-ბასილის შვილიშვილის, იოსების, დროს მომხდარა, ხოლო XIX თავს შეიძლება „დასასრული სასწაულთა თქუმისა“ ვუწოდოთ. აქ ავტორი, სხვათა შორის, აცხადებს, რომ მან დაიდუმნა სასწაულნი გიორგისნი, რომელთა აღრიცხვა საზოგადოდ შეუძლებელი არისო (147).

როგორც ვხედავთ, მთელი პირველი ნაწილი აბუსერისძე ტბელის თხზულებისა ჩინებულ გეგმაზეა ნაგები.

ძირითადი მოთხრობის შინაარსი, რომელიც შეეხება წმინდა გიორგის ეკლესიის სასწაულებრივ აღშენებას ბოლოკ-ბასილის მიერ, მოკლედ ასეთია:

ბოლოკ-ბასილი, ვინმე ერისა-კაცთაგანი და ხელობით ქვითხურო ანუ გალატოზი, მოსარენელად ანუ საშოვარზე მიდის „ქუეყანასა სომხითისსა, მახლობელად თფილისისსა“ (26), სადაც ეკლესიის აშენებაში მონაწილეობს. აქ მას გამოეცხადება წმინდა გიორგი, რომელიც უბრძანებს: ამ მუშაობას თავი დაანებე „და აღმიშენე ტაძარი ჭელთა მიერ ოდენ შენთა“ (29), რისთვისაც უნდა ნახვიდე კლარჯეთის უდაბნოში, „რომელსა ჰრქვან ოპიზა“ (37), და იქ მყოფ ბერს, ვინმე სტეფანეს, გამოართვა ჯორი და ქვისსათლელი იარაღის შესაქმნელი რკინაო. ბასილს უჭირს ამ ბრძანების შესრულება, მაგრამ წმიდანი მას ოჯახის ამოწყვეტით ემუქრება და იგი იძულებულია დაემორჩილოს: ტფილისის სანახებიდან იგი ჯერ სახლში ბრუნდება, სადაც მის ნაამბობს არავინ არ იჯერებს, შემდეგ მიდის ოპიზაში, სტეფანე-ბერს გამოართმევს ჯორსა და რკინას, ისევ სახლში ბრუნდება და აქ მარტოდმარტო, ჯორისა და უღლეული ხარის დახმარებით, იწყებს ტაძრის აშენებას „ქვებითა ფრიად დიდითა და მრავალთა მიერ სატკრთავადცა ძნიად შესაძლებელითა“ (73). აქ მრავალნაირი საკვირველებანი ხდება: თუ მარტო იყო ბოლოკ-ბასილი, რა გინდ მძიმე ქვაც არ უნდა ყოფილიყო, იგი მას ადვილად ასწევდა, მაგრამ საკმარისი იყო ვინმე დაჰხმარებოდა, რომ „ვერცა ერთისა კაცისა მიერ სატკრთავისა შემძლებელ იყვნინ შეძრვად, რაოდენცა მრავლად შეკრბიან“ (21); თვითონ წმინდა გიორგიც ეხმარებოდა ხოლმე მას მუშაობაში; ზოგჯერ ქვები თავისთავად ჩამოცურდებოდნენ ხოლმე მაღლიდან და ზედ ტაძრის წინ დაეცემოდნენ და სხვ. და სხვ. – „და ესრეთ მარტომან სრულ ქმნა მით კარაულითა და უღლეულითა ტაძარი ესე საკვრველიო“, დასძენს ავტორი (81).

ცოტა არ იყოს, უცნაურია, რომ ავტორს არსად გარკვევით ნათქვამი არა აქვს, თუ ნიშანდობლივ სად ხდება ეს ამბები. რადგან წმინდა გიორგი ბოლოკ-ბასილს ტფილისიდან

ოპიზაში ჰგზავნის, ამიტომ მ. ბროსეს¹ და თ. ჟორდანიას შემდეგ (ქრონიკები, II, გვ. 103 და 115, შენ.*), ჩვენს საისტორიო ლიტერატურაში გავრცელებული იყო ის აზრი, რომ ტაძრის აშენება სადღაც ოპიზის ახლოს ან თვით ოპიზაში მომხდარა². ამგვარად, ბოლოკ-ბასილიც ტომით კლარჯი გამოდიოდა. მაგრამ თხზულებაში გაბნეული ცნობების დაკვირვებით შესწავლა დაგვარწმუნებს, რომ ბოლოკ-ბასილიც, თხზულების ავტორივით, აჭარელი იყო და თავისი ეკლესია მას იქვე ხიხათა ახლოს აუშენებია.

პირველ ყოვლისა, ტექსტიდან სრულებით ცხადი ხდება, რომ აბუსერისძე ტბელი ამ თავის თხზულებას ხიხაში სწერს, იმ დროს, როდესაც იქ მის მიერ ნამოწყებული წმინდა გიორგის ტაძრის მშენებლობა მიმდინარეობს. ტექსტში იხსენიება ხიხანი. ძნიად მისავალი ციხე (160-162), და ხიხათა ზურგი (59), ე. ი. ხიხათა ქედი, რომელიც იქვე ახლოს უნდა მდებარეობდეს. „ხიხათა“, „ხიხო-მთა“, „ხიხათა მთა“ რამდენიმე ყოფილა საქართველოში: ერთი (ხიხათა) გორის რაიონში³, მეორე (ხიხო-მთა) შორაპნის რაიონში⁴, მესამე (ხიხათა მთა) რაჭაში⁵. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ჩვენი მოთხრობის მოქმედება აჭარაში წარმოებს (131, 139) და ამიტომ ხიხანიც აჭარაში უნდა ვეძიოთ. მართლაც, 5-ვერსიან ანუ 2-კილომეტრიან რუკაზე, ზემო-აჭარაში, აჭარის წყლის მარცხენა შემდინარის, არსიანის მთიდან ჩამომავალი სხალთის ზემონელზე, აღნიშნულია ხიხა-ძირი⁶ და იქვე, ცოტა უფრო ზემოთ, – ბაკო, რომელიც ჩვენს ტექსტშიც იხსენიება, როგორც ხიხათა ახლოს მდებარე სოფელი, რომლის მსახლობელთ „მეტის-მეტად დიდი მოიჭირვეს“ ხიხათა წმინდა გიორგის ტაძრის ასაშენებლად (166) – ხოლო, როგორც მოგზაურთა ცნობებიდან ირკვევა, სხალთის სათავეებში დღესაც არის ხიხათის (ხირხათის) სახელწოდებით ცნობილი მთა, რომელზედაც ხიხათა (ხირხათის) ციხის ნანგრევებსაც უჩვენებენ⁷.

¹ Etudes de chronologie technique, Mém. de l' Acad. des sciences, VII-e série, t. XI, № 13, p. 22, PB., 1868.

² იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. ქართ. საისტ. მწერლობა, გვ. 191 და კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტერატ. ისტ., I³, თბ. 1941, გვ. 305.

³ Пагирев-ით შემდეგ კოორდინატებზე: 61-15 და 42-30.

⁴ Пагирев-ით შემდეგ კოორდინატებზე: 61-00 და 42-30.

⁵ იხსენიებს მ. ბროსე ვახუშტის გეოგრაფიის მისი გამოცემის შენიშვნაში, როგორც რუსულ რუკაზე დატანილს (იხ. ვახუშტის გეოგრაფია, ბროსეს გამოც. გვ. 382, შენ. 1).

⁶ დ. ბაქრაძის რუკაზე, რომელიც მას დართული აქვს თავისი გურიაში და აჭარაში მოგზაურობის აღწერილობისათვის, ამ ადგილას აღნიშნული ციხის ნანგრევებიც.

⁷ იხ. Г. Казбек, Три месяца в Турецкой Грузии, Тифл., 1895, стр. 23. ყაზბეგს კარგადა აქვს განსაზღვრული ხიხათა მთის მდებარეობა და მოკლედ, მაგრამ თვალზომიერადა აქვს აწერილი ხიხათა ციხეც. იგი ამბობს: სოფ. ბაკოდან „პირდაპირ აღმოსავლეთისაკენ ამართულია ციცაბო მთა ხირხათისა“, რომლის სიმაღლე ზღვის დონიდან 8534 ფუტს (=2602 მეტრს, ლ. მ.) აღწევს. ამ „მთის შუადაგვილიდან პირდაპირ დასავლეთისაკენ მიდის მტკიცე სილაქვის კონტრფორსი, რომელიც მთავარ ქედზე ვიწრო ყელითაა გადაბმული და ფართო ბუნებრივ სიმაგრესა ჰქმნის, რომელზედაც ადამიანმა კედლების და კოშკების აშენება მოახერხა, რომლებიც ცნობილი არიან ხირხათის ციხის სახელწოდებით“. შდრ. ხიხათა ციხის უფრო დაწვრილებითი აღწერილობა თ. სახოკიასი („გურია-აჭარა“, ჟურნ. „მოამბე“, 1901 წ., № VIII, გვ. 19-20). ხირხათის მთას იხსენიებს П. Уварова-ც (Матер. по Археол. Кавказа, вып. IV, стр. 36).

თ. ჟორდანია სწერს: „ხიხას მთა მოდის გურიის მთიდან აჭარას და შავშეთს შუა (არსიანის ძირი) და შეურთდება პრასინის და ჭარალის მთებს“ (ქრონიკ., II, გვ. 114, შენ.*). საიდანა აქვს ეს, თავის-თავად საინტერესო, ცნობა თ. ჟორდანიას, არა ჩანს და ამიტომ მას აქ არ ვიყენებ, მით უმეტეს, რომ „გურიის მთიდან აჭარას და შავშეთს შუა“, ცოტა არ იყოს, ბუნდოვანი გამონათქვამია.

ამგვარად, ავტორის საყოფელი ზედმინევნიტა გვაქვს განსაზღვრული: იგი ზემო-აჭარაში ზის, არსიანის მთაში, სამცხის საზღვარზე, და ხიხათა ციხე სწორედ ამ საზღვრისა, შემდეგ, არტაანიდან გადმომავალი გზისა და აგრეთვე, ალბათ, შავშეთიდან გადმომავალი გზის სადარაჯოს წარმოადგენს¹. იგი აქ, როგორც აღვნიშნე, ტაძარს აშენებს², რომელიც ჯერ დამთავრებული არაა. სახელდობრ, ერთ ადგილას იგი სწერს: „ამათ წმიდათა ღმრთისათა მეოხებამან მეცა მომანიჭოს სრულქმნაჲ ჩემგან სამუშაკოდ კადრებულისა ხიხათა ეკლესიისაჲ“ (150) და სხვაგანაც იმეორებს: „წელვეყვ შეკადრებად აღშენებისა, რომლისა სრულქმნაჲ მანვე ახოვანმან მოგუანიჭოსო“ (165). აქედან ჩანს, რომ თხზულების წერისას ხიხათა ტაძრის მშენებლობა ჯერ კიდევ დასრულებული არაა და რომ ავტორი იქვე ზის და ამ საქმეს ჰმეთვალყურეობს³.

ახლა, როდესაც აბუსერისძე ტბელი ბოლოკ-ბასილის მოგზაურობას აგვიწერს ტფილისიდან სახლში, აქედან ოპიზაში და მერმე უკან, იგი შემდეგ გამონათქვამებსა ჰხმარობს: „და მოიწია ბასილი სახიდ თვსსა“ (46), აქედან – „და მიიწია რაჲ ბასილი მონასტერსა მას ოპიზისსა“ (48), და მერმე – „და მო-რაჲ-იწია ბასილი სახიდ თვსსა (51). ცხადია, როდესაც ბოლოკ-ბასილი სახლში ბრუნდება, ის უახლოვდება იმ ადგილს, საცა ავტორი იმყოფება, ხოლო როდესაც იგი ოპიზაში მიდის, იგი ჰმორდება ავტორის საყოფელს იმგვარადვე, როგორც საშოვარზე გამგზავრებისას იგი „წარვიდა ქუეყანასა სომხითისსა, მახლობელად თფილისისსა“ (26). თვითონ ზმნაც „მოიწია || მიიწია“, ერთნაირად ხმარებული ტფილისიდან სახლში დაბრუნების აღსანიშნავად და სახლიდან ოპიზაში წასვლის აღსანიშნავადაც, გვიჩვენებს, რომ ორსაც შემთხვევაში ბოლოკ-ბასილს დიდი გზა გაუკეთებია და ორივე მიმოსვლა დიდ მგზავრობად არის ნაგულისხმევი. და თუ კი მისი სახლი სადღაც ხიხათა ახლოს მდებარეობდა, მაშინ სავსებით გასაგებია, თუ რატომ არ წავიდა იგი პირდაპირ ოპიზაში, წმინდა გიორგის ბრძანებისამებრ, არამედ ჯერ სახლში გამოიარა: მართლაც, უმარჯვეს გზას ტფილისიდან ოპიზაში მისასვლელად ის ძნელად თუ გამოსძებნიდა, მით უმეტეს, რომ ეს გზა მისთვის კარგად ცნობილიც

¹ რომ ხიხათა ციხე თავის დროზე, როგორცა ჩანს, მეტად მნიშვნელოვან საკვანძო ადგილას ყოფილა აშენებული, რომელზედაც რამდენიმე სხვადასხვა მიმართულებით მიმავალი გზა იყრებოდა, ეს ჩანს, სხვათა შორის, გ. ყაზბეგის ცნობებიდან, რომლებიც ამ ადგილს XIX ს-ის მეორე ნახევარშიც თვალსაჩინო სამიმოსვლო პუნქტად ჰხადიან. სახელდობრ, ყაზბეგი ამბობს (დასახელ. ადგ., გვ. 23): „სოფელ ბაკოზე გადის დიდი საქარავნო გზა ახალციხიდან და არტაანიდან ბათომში. ორივე ეს გზა გარს უვლის ხირხათის მთას, ერთი ჩრდილოეთიდან მეორე კი სამხრეთიდან“.

² სწორედ ციხეში ან სადღაც მის მახლობლად აშენებს, და არა სოფელში. ამას გვაფიქრებინებს ის ერთნაირი აღწერილობა, რომელსაც ავტორი იძლევა ციხისა და ტაძრის მდებარეობისათვის (მდრ. ტექსტის § 152 და § 162) და ის გარემოება, რომ, ეკლესიის გარდა, აბუსერისძე ტბელი სახლოვნებასაც აშენებს, ბაკოელთა „ვაზირობითა და შემოხუენითა“, „მუნ შინა მისრულთა სალოცავად ჭიდროებისა მათისა ნუგეშინისსაცემელად“ (166). ცხადია, რომ ტაძარი დაშორებულია სამოსახლო ადგილებს, სადღაც მალლა მთაში იმყოფება და საჭიროებს საგანგებო ბინებს, სადგომებს, მლოცველთა მოსასვენებლად. სხვათა შორის, ციხის შიგნით ნახევრად დანგრეულ ეკლესიას იხსენიებს თ. სახოკიაც (ნახსენ. ადგ., გვ. 19).

³ მართლაც, მინაწერებიდან ჩანს, რომ აბუსერისძე ტბელის ხელნაწერი, ვიდრე ის იმერეთში იქნებოდა წაღებული, XVI ს-მდე, სადღაც სამცხეში იყო დაცული (იხ. M. Brosset, Notice sur un manuscrit géorgien, Bullet. hist-philol. de l'Acad. des sc.. t. I, N 15 და თ. ჟორდანიას ქრონიკები, II, გვ. 110-111).

უნდა ყოფილიყო – მანგლის-თრიალეთ-კოხტასთავით ახალციხეში (ნ. ბერძენიშვილის ცნობით), შემდეგ ფოცხოვის წყლის სათავეების ახლოს მდებარე უღელტეხილით (ახლანდელი გადასავალი ურემა-დალი) სხალთის ხეობაში¹, საიდანაც უმოკლესი გზით შეიძლებოდა შავშეთის ქედის გადალახვა და იმერხევის ხეობაში მოხვედრა (მდ. ყვირა-ლას ხევით), რომლის ქვემოწელზეც ოპიზის მონასტერი მდებარეობდა.

საზოგადოდ, ბოლოკ-ბასილის მიერ აშენებული ტაძრის შესახებ ავტორი ისე ჰლაპარაკობს, თითქოს ეს შენობა იქვე მის ახლოს იმყოფებოდეს და იგი მას თვალით ჰხედავდეს: „ბასილი... იწყო მუშაკობად საკრველისა ამის ტაძრისა“ (51), „და ამით ეს-ევითარითა საკრველებითა არს ყოველივე ესე ნამუშაკევი ამის საკრველისა ტაძრისაჲ, დიდად შუენიერი და წმიდად გებული“ (73), ბასილმა „მარტომან... აღაშენა ტაძარი ესე საკრველი“ (77) და ა. შ.. ბალაჰვარად დადებულ ქვაზე ავტორი შეჰნიშნავს: „რომელ არს მცირედლა უნაკლულევანეს ათერთმეტისა მტკავლისაო“ (72), თითქოს ეს ქვა თავისი ხელით გაეზომოს.

შემდეგ: ბოლოკ-ბასილის სამოქმედო ასპარეზის ტოპოგრაფია ისეთივე გამონათქვამებითაა დახასიათებული, როგორც ის ადგილები, სადაც ხიხათა ეკლესია შენდება და ხიხანი მდებარეობს. ზაქარ-წმიდის მთაზე ბოლოკ-ბასილის მიერ ატანილმა მარხილმა, უღელს რომ მოსწყდა, „მსწრაფლ შთამოვლო საზარელი იგი და მყაფარი ჩამოღმართიო“ (70), ხოლო იმ ადგილს, სადაც ხიხათა ეკლესია შენდება, ავტორი ახასიათებს, როგორც „ზარის განსაწდელად მაღალსა და ტიალსა“ (152), ხიხათა ციხე კი თურმე „საზარელსა კლდესა“ ზედა მდებარეობდა (162). გარდა იმისა, რომ ეს აღწერილობა ერთი მეორესა ჰგავს, იგი გაცილებით უფრო უხდება არსიანის მთას და მის მწვერვალებს სხალთის სათავეებში, სადაც სიმაღლეები 2600-3000 მეტრს აღწევს², ვიდრე ოპიზის მიდამოებს, სადაც სიმაღლეები 1800-1900 მეტრს არ აღემატება.

ხოლო სავსებით გადამწყვეტია, ჩემი აზრით, ტექსტის შემდეგი ჩვენება: „კა-ზმასა შინა ქვისსა, ადგილსა და უბანსა, რომელსა ეწოდების ჯალე“, ბოლოკ-ბასილს „გამოუჩნდა საოცარი სახითა საზარელისა გუელისაჲთა“ (57); როგორც წმინდა გიორგიმ გამოუცხადა შეშინებულ ბასილს, ეს გველი ხიხათა ზურგით მოდიოდა, საიდანაც იგი თვით წმიდანს გამოუგდია, ექსორიობითაო (59). ამის შემდეგ ბასილს უნახავს, თუ ეს საოცარი, წასული „აღმოსავალით კერძო“, როგორ მოეფარა თვალს, „რაჟამს გარდავლო მთაჲ იგი ჭარალისაჲ“ (60). ამგვარად, ჯალე, სადაც ბოლოკ-ბასილს საოცარი მოსჩვენებია, ხიხათა ზურგსა და ჭარალის მთას შორის მდებარეობდა. ჯალესთან ერთად, ასეთი მდებარეობა უნდა ვიგულოვოთ ბოლოკ-ბასილის მიერ აშენებული ტაძრისთვისაც, რადგან ჯალე, საიდანაც ბასილს საშენი ქვა მოჰქონდა, არ შეიძლება რომ ძლიერ დაშორებული ყოფილიყო ტაძრის ადგილს, მით უმეტეს, რომ იგი რაღაც „უბანს“ წარმოადგენდა, შეიძლება სწორედ იმ სოფლის უბანს, სადაც ბასილი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა. თუ ჭარალის მთა ჯალედან აღმოსავლეთით მოდიოდა, ხიხათა ზურგი, საიდანაც წამოსულა გველი, ალბათ, მის დასავლეთით იმყოფებოდა. ჭარალის მთაც ხიხათა ზურგის ხაზზეა საძიებელი, სამცხის მხარეზე. მართლაც, 2-კილომეტრიან რუ-

¹ გ. ყაზბეგი გადმოგვცემს, რომ მის დროსაც ბათომიდან ახალციხეში საუკეთესო გზა გადიოდა „სხალთაზე და ბაკოზე ფოცხოვის კარანტინისაკენ“ (Три месяца в Труцкой Грузии, გვ. 29).

² ხიხათა (ხირხათის) ციხე, თ. სახოკიას ცნობით, ზღვის პირიდან 2601 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს („გურია-აჭარა“, ჟურნ. „მოამბე“, 1901 წ., № VIII, გვ. 19).

კაზე სწორედ ამ ხაზზეა აღნიშნული ადგილი „ჭარალი“, სახელდობრ, ფოცხოვის ხეობაში, ფოცხოვის წყლის მარჯვენა შემდინარის, ბეიუქ-გიუნის, შუანელზე¹. ჭარალის მთაც ფოცხოვის აღმოსავლეთითა და ახალციხის სამხრეთით მდებარე მთა უნდა იყოს, საიდანაც ჩამოდიან დასავლეთისაკენ მიმდინარე ბეიუქ-გიუნეი, სამხრეთისაკენ მიმდინარე ბორბოლა და სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ მიმდინარე ურაველი. ხიხა-ძირისა და ბაკოს ხაზზე, არსიანიდან ვიდრე თრიალეთამდე, არც ერთი მთა არაა ჭარალის მთაზე უფრო მაღალი, რომლის მწვერვალების სიმაღლე 2650 მეტრს აღწევს და რომელსაც მართლაც უნდა მოჰფარებოდა დასავლეთიდან წამოსული „საოცარი“². ამასთან, თუ კი ჯალეში მყოფი ბასილი, ერთდროულად, ერთი მხრით ხიხათა ზურგსა ჰხედავდა აჭარაში, მეორე მხრით კი ჭარალის მთას სამცხეში, ჯალე ძალიან მაღლობი ადგილი უნდა ყოფილიყო, საძიებელ ხაზზე კი ასეთია მხოლოდ არსიანის მწვერვალები სხალთის სათავეებში.

ამგვარად, ბოლოკ-ბასილის საცხოვრებელი და სამოღვაწეო ადგილი ზემო-აჭარაში მდებარეობს, სხალთის სათავეებში, სამცხის საზღვარზე. და მართლაც, ძეგლში ვკითხულობთ, რომ, როდესაც „სამცხე და ყოველი ადგილი საქართველოსაჲ ივლტოდა ხიზნობად შიშისათჳს ხუარაზმელთაჲსა“ (135), „ესე ჯუარი ქვისაჲ, რომელი ესუენა სახელსა ზედა წმიდისა მოწამისაჲსა“ (137), „მასლა ჟამსა შეესუენა წმიდასა ნამუშავესა თჳსსა“ (139), „ხარებითა სამცხესა ზედა მშჳდობისაჲთა“ (138). ეს ქვის ჯვარი, როგორც ვიცით, იქვე, ბოლოკ-ბასილის მიერ აშენებული ტაძრის ახლოს იმყოფებოდა (100) და თუ მისი „შესუენება“ აქ სამცხის ამბებთანაა დაკავშირებული და იგი ხდება „ხარებითა სამცხესა ზედა მშჳდობისაჲთა“, ეს იმას ჰნიშნავს, რომ ტაძარიც ან სამცხეშივე მდებარეობს, ანდა ის ადგილი, საცა ტაძარი აშენდა, უმეშვეოდ ზედ აკრავს სამცხის საზღვარს. ამ შემთხვევაში გასაგები ხდება ისიც, თუ ბოლოკ-ბასილის შვილის იოვანესათვის „უნებლიეთ“ წართმეული ძელი როგორ შეეძლო კაცს „უდით ზურგითა თჳსითა“ მოეტანა, წმინდა გიორგის ბრძანებისამებრ (91-94). უდე, როგორც ვიცით, ქვაბლიანის ხეობაში მდებარეობს, ოცხის წყლის შესართავს ზემოთ, და აქედან ოპიზაში მიტანა ძელისა „ზურგითა თჳსითა“ სრულებით დაუჯერებული იქნებოდა³, იმ დროს, როდესაც სხალთის სათავეებამდე უდიდან სულ 30-35 კილომეტრი იქნება და ანეკდოტიც, ამგვარად, სავსებით დამაჯერებელ იერს ღებულობდა.

დაბოლოს, ხვარაზმელთა შემოსევით გამოწვეული ხიზნობის აღწერისას ავტორი ამბობს: „და შუარტყალს შინა მყოფი თჳნიერ ნეტარისა იოსებისსა და მისთა სახლეულთაჲსა, არვინ დაშთა ულტოლველი კერძოთა აჭარისათაცაო“ (139). აქედან ცხადი ხდება, ჯერ ერთი, რომ შუარტყალი, რომელიც, სერაპიონ ზარზმელის ცხორე-

¹ ახალციხის სამხრ.-დასავლეთით, მდ. ბორბოლას შუანელზე, 2-კილომეტრიანი რუკა კიდეე უჩვენებს ერთ სოფელს, რომელსაც ჭარალი ეწოდება. Пагирев-ი მხოლოდ ერთ ადგილს იცნობს ასეთი სახელწოდებისას, შემდეგ კოორდინატებზე: 60-30 და 41-45.

² უნდა აღვნიშნო, რომ თუ ჟორდანიას ზემომოყვანილი ცნობა – „ხიხას მთა... შეუერთდება პრასინის და ჭარალის მთებსაო“ (იხ. ზემ. გვ. 6, შენ. 1) – სწორეა, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ თვით არსიანის ქედის ერთ-ერთ შტოს ჰრქმევია ჭარალის მთა, რაც, რა თქმა უნდა, თავისთავად სავსებით შესაძლებელია.

³ სხვათა შორის, ამით აიხსნება, რომ თ. ჟორდანიას აღნიშნული ადგილი ტექსტისა, როგორცა ჩანს, ვერ გაუგია, რის გამოც იგი სოფლის სახელს „უდეს“ ორჯერვე sic-ს მიუწერს (ქრონიკ., II, გვ. 116).

ბაში დაცული ცნობის მიხედვით შეიძლება სამცხეში გვეგულვა¹, ნამდვილად აჭარაში უნდა ვეძიოთ და მეორეც ის, ჩემი აზრით, რომ ეს ადგილი, თუ კი იქ ცხოვრობდა ბასილის შვილიშვილი იოსები, სწორედ ბოლოკ-ბასილის სამშობლოს წარმოადგენდა, სადაც მას წმინდა გიორგის სახელობის ტაძარი აუგია, და, ამგვარად, სხალთის სათავეებში მდებარეობდა, ხიხათა ახლოს არსიანის დასავლეთ კალთებზე. მაშასადამე, ნიშანდობლივ ირკვევა ის ადგილიც, სადაც ბოლოკ-ბასილს ამდენი თავგადავასალი გადაჰხედია.

დაახლოებით შეიძლება გარკვევა იმისა, თუ როდის ააგო ბოლოკ-ბასილმა წმინდა გიორგის ტაძარი შუარტყალში². 1233 წელს, როდესაც მოთხრობა იწერებოდა, ბოლოკ-ბასილის შვილიშვილი, რომელიც, როგორცა ჩანს, აბუსერისძე ტბელის უფროსი თანამედროვე ყოფილა, რადგან შუარტყლის ეკლესიის ამშენებლობის ამბავი მას სწორედ ამ უკანასკნელისაგან ჰქონდა გაგონილი (106), უკვე გარდაცვლილი იყო (148). ვინაიდან სამივე, ბასილიც, მისი ძე იოვანეც და ძის ძე იოსებიც, ავტორისათვის „ნეტარნი“ არიან, უნდა ვიფიქროთ, რომ სამივე ბუნებრივი სიკვდილით გარდაიცვლებოდა, ღრმა მოხუცებულობაში, თორემ რაიმე უბედური შემთხვევა რომ ყოფილიყო, თუნდაც ავადმყოფობა, ავტორი ამას, ალბათ, თავის მოვალეობად ჩასთვლიდა აღენიშნა. კონტექსტიდან საფიქრებელია, რომ იოსები 1233 წელზე ბევრით ადრე არ უნდა გარდაცვლილიყო³. თაობათა შორის რომ საბუთად 20 წელი დავდოთ, ბოლოკ-ბასილი 40 წლით ადრე უნდა ვიგულოვოთ გარდაცვლილად, ე. ი. 1190 წლის ახლო ხანებში. ტაძრის ამშენებისას იგი შუახნის კაცი, ასე 35-40 წლისა უნდა ყოფილიყო, რადგან მას ჯერ კიდევ შეეძლო მძიმე სამუშაოს ატანა, მაგრამ უკვე დავაუკაცებელი შვილი ჰყოლია, იოვანე, რომელსაც ის კიდევაც იხმარიებდა მძიმე საქმეზე (74) და რომელიც იმ დროს, როგორცა ჩანს, უკვე დაცოლშვილიანებულიც ყოფილა და საკუთარ სახლში ცხოვრობდა (75). თუ დავუშვით, რომ ბოლოკ-ბასილი 70 წლისა გარდაიცვალა 1190 წლის ახლო ხანებში, გამოვა, რომ შუარტყლის ტაძარი მას 1155-1160 წლის ახლო ხანებში აუგია, გიორგი III-ის მეფობის დროს.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერის ისტ., II, თბ., 1913, გვ. 320 და კ. კეკელიძე, ადრინდელი ფეოდალ. ქართ. ლიტერატურა, თბ., 1935, გვ. 137.

² სახელდობრ, ყველა ნიშნებით, ეს ტაძარი, წინააღმდეგ ხიხათა ეკლესიისა, აგებულ იქნა შიგ სოფელში, ანდა, ყოველ შემთხვევაში, შედარებით დაბლობ ადგილას, სოფლის ახლოს. ამას გვაფიქრებინებს, ჯერ ერთი, აღწერილობა იმ გზისა, რომელიც გაუვლია უღლით მოწყვეტილ მარხილს ზაქარ-წმიდიდან თვით ტაძრამდე, როდესაც მას ჯერ საზარელი და მყაფარი ჩალმართი ჩამოუვლია, მერმე, „სივაკესა შინა“, ე. ი. უკვე მთის ძირას, გვერდზე დაუტოვებია იოვანე წინამორბედის ეკლესია, რომლის არსებობა უკვე სამოსახლო ადგილს გვაფიქრებინებს, გაუვლია წყალი (ეგებ თვით სხალთა ან ერთ-ერთი მისი სათავე?) და ბოლოს შეუვლია „შელმართიცა“, რომელიც, მართალია, დიდი ყოფილა, მაგრამ, რა თქმა უნდა, ზაქარ-წმიდის ჩამოღმართთან შედარებით მაინც ბევრით ნაკლები იქნებოდა და რომელზედაც აგრეთვე შესაძლებელია სიგელიც ვიგულოვოთ (70); მეორე საბუთი თვით იმ ადგილის აღწერილობა გახლავთ, რომელზედაც ბოლოკ-ბასილს თავისი ტაძარი დაუდგამს, წმინდა გიორგის ბრძანებისამებრ: ეს ყოფილა ადგილი მწყურნები, ე. ი. წყალ-მრავალი, და მიწა-ლბილი (97). – ცხადია, რომ ასეთი ადგილი ვერ იქნებოდა მაღლა მთაში, საცა ნიადაგი, პირიქით, უწყლო და კლდოვანი უნდა ყოფილიყო.

³ ხვარაზმელთა შემოსევისას ის ჯერ ცოცხალი იყო და, ალბათ, მათ წასვლასაც მოჰსწრებია 1231 წ., რადგან არა მგონია, რომ „სამცხესა ზედა მშვიდობისა ხარება“ (138) ამაზე ადრე მომხდარიყო. ამის შემდეგ შეუსვენებია მას ქვის ჯვარი ეკლესიაში. მაშასადამე, ის უნდა 1231 წელსვე ან 1232 წელს გარდაცვლილიყო.

ახლა ჩვენთვის ნათელია როგორც ადგილი, ისე დრო ჩვენი მოთხრობის მოქმედებისა და ამით მასში დაცული ცნობების ისტორიული ღირებულება, რაღა თქმა უნდა, ბევრით მატულობს.

აღვნიშნოთ იმ მრავალ საყურადღებო ცნობათაგან, რომლებიც გაბნეულია ჩვენს მოთხრობაში, რამდენიმე უმთავრესთაგანი.

XII ს-ის შუახანების საქართველოს ყოფა-ცხოვრების დასახასიათებლად მეტად საინტერესოა, მაგ., ის გარემოება, რომ ღარიბი აჭარელი გლეხი ბოლოკ-ბასილი, მხოლოდ ერთი უღლეული ხარის პატრონი (43), რომელსაც ავტორი ახასიათებს როგორც ერისკაცსა და უსწავლელს (74) და რომელიც, ალბათ, აბუსერისძეთა ყმა იქნებოდა, ხელოსნობით ირჩენს თავს: იგი გალატოზია და, როგორც ჩანს, სეზონურად დადის „მოსარენელად“, ე. ი. საშოვარზე ანუ, როგორც რაჭაში იტყვიან ხოლმე, „მოსაგებში“¹, და ამგვარად, ცოცხლობს, ასოებრივ, „ველთა მიერ თვსთა“ (35), რადგან მას საკუთარი იარაღიც კი არ გააჩნია². ამასთან, ის მიდის საკმაოდ შორეულ მხარეს, ტფილისის სანახებში (26), სადაც, ეტყობა, სისტემატური მშენებლობა მიმდინარეობს. მაგრამ კიდევ უფრო საინტერესოა ის, რომ ამ მოსაგებში სიარულს აჭარაში საყოველთაო ხასიათი ჰქონია და თან, ჩანს, ისეთი დიდი გაჭირვება აიძულებდა იქაურ გლეხობას სადმე გარეთ ეშვნა დამატებითი სამუშაო, „ლონედ სიგლახაკისა თვსისა“ (125), რომ ამ მიზნით უცხოეთშიც კი მიდიოდნენ და ტყვეობის რისკსაც კი არ ერიდებოდნენ. ამ მხრით დამახასიათებელია ცხმორისის ორი მოსახლის, ე. ი. უკვე ქვემო-აჭარლების ამბავი, რომლებიც სპარსეთის საზღვარზე წასულან სამუშაოდ, იქ ტყვედ ჩავარდნილად და ძლივ-ძლივობით დაბრუნებულან სახლში (125-132). და ალბათ, თუ ყველა არა, დიდი ნაწილი მაინც იმ წარმართა ხელში პყრობილთაგან, რომლებიც წმინდა გიორგიმ ვითომც სასწაულებრივ დაიხსნა (85-89), სწორედ ასეთი გზით იქნებოდა ჩავარდნილი ტყვედ. ცხადია, რომ ასეთ პირობებში აჭარაში, რომელიც, რაჭასავით, მწირია როგორც სასოფლო-სამეურნეო ქვეყანა, მაგრამ, დ. ბაქრაძისა არ იყოს³, ძველითგანვე ბერძნული კულტურის გავლენას განიცდიდა და ამიტომ მოკლებული არ იყო ერთგვარ განათლებას, განვითარებული უნდა ყოფილიყო სხვადასხვა ხელობა. დამახასიათებელია, მაგ., რომ X ს-ის დამდეგსაც, როდესაც ზარზმის ეკლესიას აშენებდნენ, ხუროთმოძღვარი „ქუეყანისაგან ბერძენთაჲსა, ადგილისაგან ხუფათ წოდებულისა“ მოუყვანიათ, ხოლო თანაშემწედ მისთვის გალატოზი მიუციათ, „სახელით შუარტყელი“⁴ ე. ი. ჩვენი ბოლოკ-ბასილის თვისტომი. ცნობილია, რა მყარი იყო ხელოსნობის ცენტრები შუასაუკუნეებში და ამიტომ არ უნდა გვიკვირდეს, რომ X საუკუნეში, ისევე, როგორც XIII-ში, ქვითხურობა შუარტყლის პრივილეგიას შეადგენდა. მერმე კი აქაური მოსახლეობა (ზემო-აჭარლები), ვახუშტი ბატონიშვილის მონმობით, ხითხურობით ყოფილან განთქმული⁵. ხოლო ქვემო-აჭარაში, XIX ს-ში, ცნობილი იყო იარაღის, განსაკუთრებით თოფების წარმოება⁶.

¹ გადმომცა აკადემიკოსმა ალ. ჯანელიძემ.

² როდესაც წმინდა გიორგი მას საკუთარი ეკლესიის აშენებას უბრძანებს იგი მას რკინასაც გამოუძებნის ქვის სათლელ ჭურჭელთა შესაქმნელად (41-42).

³ Бакрадзе, Археол., путеш. по Гурии и Адчаре, გვ. 78.

⁴ კ. კეკელიძე, ადრინდელი ფეოდალ. ქართ. ლიტ., თბ. 1935, გვ. 179.

⁵ გეოგრაფია, გამოც. მ. ჯანაშვილის მიერ, გვ. 225.

⁶ Бакрадзе, Археол. путеш. по Гурии и Адчаре, გვ. 74.

ძველი აღმშენებლობის დასახასიათებლადც მრავალი საგულისხმო ცნობა მოიპოვება ჩვენს ძეგლში. ადამიანმა, ძეგლში გაბნეული ცნობების მიხედვით, ზოგად ხაზებში შეიძლება გაითვალისწინოს თითქმის მთელი პროცესი ეკლესიის აშენებისა „ქვისაგან და კირისა“ (18). რა თქმა უნდა, თავისთავად იგულისხმება მარტივი გეგმის, პატარა, ან საშუალო ზომის ერთნავიანი შენობა, რომელიც თითქმის ყოველ ქართულ სოფელში გვხვდება, თორემ დიდ და რთულ ნაგებობას ბოლოკ-ბასილი, ცხადია, ვერ მოერეოდა, უკეთ, ასეთი რამ „მსმენელთათვის“ დაუჯერებელი იქნებოდა¹.

პირველ ყოვლისა, ეკლესიის ასაშენებლად, ხუროს თვითონ უნდა შეექმნა რკინის იარაღი (42), ე. ი. იგულისხმებოდა, რომ ქვითხურო, ალბათ ჩვეულებრივად, მჭედლობასაც იცნობდა. შემდეგ მას უნდა გაეთხარა საძირკვლის ჩასაყრელი ორმო, რომელიც ზოგჯერ ძალიან ღრმა შეიძლებოდა ყოფილიყო, რადგან საძირკველი მტკიცესა და მშრალ ნიადაგზე უნდა დამდგარიყო (97-99). ქვისა და სხვა მასალის მოსატანად მას სჭირდებოდა ერთი უღელი ხარი მაინც (43) და ჯორი ქვიშის საკრებად (44). ქვას ხელოსანი მარხილით ეზიდებოდა (67), ქვიშას კი, ალბათ, ტომრებით. ქვა შეიძლებოდა მას „მინითაც ამოეღო“, თუ კი იპოვიდა, ჩვეულებრივად კი, ალბათ, „კლდისაგან“ უნდა „აღმოეკაფა“ (52) იარაღის საშუალებით. ასე მოტეხილი ქვა მას უნდა „შეეკაზმა“ (57, 57), ე. ი. წინასწარ შეემზადებინა წასაღებად, და მარხილზე დაედო. უკვე საამშენებლო ადგილზე ხდებოდა, ალბათ, ქვის საბოლოო დამუშავება, ე. ი. მისთვის ამა თუ იმ ფორმის მიცემა და გათლა². ამავე დროს მას უნდა შეემზადებინა ე. წ. „წუენი“ (იხ. კიმენი, I, გვ. 18) ანუ დულაბი: უნდა „მოეღო“ ქვიშა და კირი და ისინი ერთმანეთში „აეზილა“ (24). შემდეგ მას შეეძლო დაენყო კედლის ამოყვანა და „ლორლისა და კირისა შთასხმა“ (24). ცხადია, აქ იგულისხმება თლილი ქვით შემოსილი კედელი, რომლის შუაგული ღორღითა და ქვითკირით ანუ ბეტონითაა ამოვსებული. „ქვის ქვაზე დასმა“ (20) და აგრეთვე, მაგ., „ბალაჰვარად დადება“ (72), მუშაკს საკუთარი ზურგით უნდა ეტვირთა, რასაც, მაგ., ქოროლოს ბარელიეფებიც გვიდასტურებენ (მთიულეთში), გარდა, რა თქმა უნდა, განსაკუთრებით მძიმე ქვებისა, რომელთა აწევა რამდენიმე კაცის შეერთებული ძალით, ანდა საგანგებო მოწყობილობათა საშუალებით ხდებოდა. ასე და ამგვარად მიიღებოდა ტაძარი „დიდად შუენიერი და წმიდად გებული ქვებითა ფრიად დიდითა“ (73). სამწუხაროდ, შენობის გადახურვის შესახებ ჩვენს ძეგლში არავითარი ცნობა არაა დაცული.

ხიხათა ეკლესიის აშენების აღწერილობიდან ვტყობილობთ, რომ, როდესაც უფრო რთული ნაგებობა იყო შესასრულებელი, როგორსაც, ყველა ნიშნებით, ეს ტაძარი წარმოადგენდა, შედარებით შუარტყლის ეკლესიასთან, მაშინ მას (უეჭველია, ხუროთმოძღვრის გარდა) დასტრიალებდნენ „მუშაკობით მოქმედნი“, „ქვისმქნელნი“ და „მათნი თანაშემწენი“ (152), ე. ი. შავი მუშები, გალატოზნი და მათი თანაშემწენი. სერაპიონ ზარზმელის ცხორებიდანაც ვიცით, რომ ტაძრის აშენებაში მონაწილეობას ღებულობდნენ „ხუროთმოძღუარი“ ანუ „ზედამდგომელი საქმისა“, „ხურონი“ და „სიმრავლე მუშაკთა“³.

¹ აღსანიშნავია, რომ ამ მცირე შენობასაც ჰქონია თავისი „შტოჲ“, ცხადია, საზეიმო შესავალი ანუ კარიბჭე, რომელიც ტაძრის პატრონთა დასამარხავად ყოფილა განკუთვნილი (148).

² არა მგონია, რომ ქვის შეკაზმვის ქვეშ გათლა იგულისხმებოდეს, რადგან ასეთი რამ საამშენებლო ადგილს დაშორებული ქვისსატეხში ნამეტანი სარისკო იქნებოდა – ქვა გზაში შეიძლებოდა გაფუჭებულიყო.

³ დასახელ. ადგ., გვ. 167, 170 და 179.

დასასრულ, ჩვენი ძეგლიდან ჩანს, რომ ჩვეულებრივად, „ვითარცა არს ჩუეულებაჲ და წესი სოფლის დასაბამითგანი“ (82), მშენებლობა კოოპერაციის საშუალებით მიმდინარეობდა ხოლმე და სახსრებიც სხვადასხვა წყაროდან იკრიბებოდა, ზოგი გადასახადის გადანერით (166), ზოგი შემონირულებით (173) და სხვ.

ისტორიული და ისტორიულ-გეოგრაფიული ხასიათის ცნობიდან აღვნიშნოთ შემდეგი:

ავტორის წარმოდგენით, აჭარა, რომელიც, როგორცა ჩანს, ამ დროსაც პოლიტიკურად მჭიდროდაა დაკავშირებული სამცხესთან, ამ უკანასკნელთან ერთად შედის ცნებაში „ლიხთა ამერისა საქართველოსა“. სახელდობრ, ავტორი იხსენიებს „წარტყუენვასა და მოწრებასა დედაქალაქისა ტფილისისასა და უმეტესთა ადგილთა ლიხთა ამერისა საქართველოსათა“ (136) ხვარაზმელთა შემოსევის დროს; სხვაგან კი, ამ ადგილთაგან, უფრო კონკრეტულად დასახელებული აქვს სამცხე (135, 138) და აჭარა (139). XIV ს-ის ჟამთააღმწერელის წარმოდგენითაც, როგორც ვიცით, მესხეთი ამერი სამეფოს ფარგლებში შედიოდა, ე. ი. ისევ-ისე ლიხთ-ამერეთის ცნებაში იგულისხმებოდა. იგი ამბობს: როდესაც დავით-ნარინი ქუთაისში მეფედ აკურთხეს, „ამერი ესე სამეფო უცალო იყო ხუარაზმელთაგან“, და მერმე უფრო ნიშანდობლივ განმარტვს: „ამისთჳს რომე მანდატურთ-უხუცესი შანშე ანის იყო და ავაგ ამირ-სპასალარი ბიჯნის და ეგრეთვე ვარამ გაგელი, ჰერნი, კახნი, სომხითარნი, ქართველნი, თორელნი და შავშ-კლარჯნი და ტაოელნი თავის-თავის სიმაგრესა შინა იყვნეს“ (ჭიჭინ. გამოც. ქც^ა, გვ. 519).

თავისთავად ის ცნობა საინტერესოა, ჩვენი ძეგლის მიერ გადმოცემული, რომ, ხვარაზმელთა შემოსევისას, „სამცხე და ყოველი ადგილი საქართველოსაჲ ივლტოდა ხიზნობად“ (135) და რომ „არვინ დაშთა ულტოლველი კერძოთა აჭარისათაცა“ (139). ჩვენ, მართალია, ისედაც კარგად ვიყავით ინფორმირებული ჟამთააღმწერელის მიერ იმ აოხრება-რბევის შესახებ, რომელიც ამიერ-საქართველოს განუცდია ჯალალ-ედინისაგან „ხუთისა წლისა ჟამთა“ (ჭიჭინ. გამ. ქც^ა, გვ. 517), მაგრამ აბუსერისძე ტბელის მოკლე და სხარტული მოთხრობა, რომელშიც თვითმხილველის განცდაა ჩაქსოვილი (შდრ. განსაკუთრებით ფრაზა: „გამოქცევასა და მონყუედასა ზედა ლაშქართასა და მრავალთა მთავართა და კაცისშვილთასა“, 136), აკონკრეტებს და ხორცმესხმულ სახეს ანიჭებს ამ ტრაგიკულ ამბავს, მით უფრო, რომ ცნობა საყოველთაო მასობრივი ლტოლვისა და კერძოდ, კიდევ აჭარის მოსახლეობის ხიზნობის შესახებ, ცხადია, დასავლეთ საქართველოში, სრულებით ახალია.

საყურადღებოა აგრეთვე ცნობა ხიხათა ციხის შესახებ, რომელიც „მტერთა ზედა გაცემული“ ყოფილა და ავტორის პაპას აბუსერის და მის ძმას სანანოს კვლავ დაუპყრიათ „ბრძანებითა ღმრთისა სწორთა პატრონთაჲთა“ (160), ე. ი. მეფისა, რომლის ქვეშ აქ, ალბათ, თამარი უნდა იგულისხმებოდეს. საქმე ისაა, რომ, როგორც ეს ქვემოთ გვექნება განმარტებული, აბუსერისა და სანანოს სიცოცხლის წლები 1150-სა და 1200-ს შორის უნდა დაედოთ და ამიტომ ხიხათა აღება მათ მიერ ან გიორგი III-ის ბოლო-წლებში უნდა ვიგულოვოთ, ან, რაც უფრო დამაჯერებელი ჩანს, თამარის მეფობის პირველ წლებში (1175-1195 წლებს შორის), როდესაც ისინი ჯერ კიდევ ახალგაზრდები იქნებოდნენ. და აი, რა თქმა უნდა, ჩვენთვის სრულებით ახალი, მოულოდნელი და გასაკვირველია ის გარემოება, რომ ამ დროს, საქართველოს პოლიტიკური ძლიერებისა და აყვავების ხანაში, როდესაც სახელმწიფო საზღვარი სამხრეთ-დასავლეთით ბასიანსა და გურჯი-ბოლახს აღწევდა, შესაძლებელი იყო გარეშე მტრის ღრმად შემოჭრა საქართველოს ფარგლებში და არა მარტო შემოჭრა, არამედ აქ ფეხის მოკიდებაც, თუნდაც მოკლე ხნით. გასაოცარი ისაა, რომ მტერი, ალბათ თურქნი, ზემო-აჭარაში შესულა და

ძლიერი, როგორც აღწერილობიდან ჩანს, თითქმის მიუვალი ციხე დაუჭერია თითქოს ისეთ მიყრუებულ ადგილას, როგორიც ახლა სხალთის სათავეები გვეჩვენება. მაგრამ ეს სწორედ იმას ჰნიშნავს, რომ ეს ადგილები იმ დროს მიყრუებული არ ყოფილა და ამით აიხსნება ისიც, რომ აბუსერისძენი ხიხაში სხედან: ესაა საკვანძო ადგილი სამცხე-აჭარასა და ჯავახეთ-შავშეთს შორის – აქვეა, ამავე ხაზზე, ოღონდ არსიანის ქედის აღმოსავლეთ კალთებზე, მეორე ძლიერი ციხე ყუელისა.

შუასაუკუნეებში, როგორც ვიცით, სახელმწიფო საზღვრები არსად ახლო-აღმოსავლეთში და არასოდეს იმდენად მყარი არ ყოფილა, რომ სანაპირო მხარე ანაზღეული თავდასხმისაგან. ასე იყო, რა თქმა უნდა, გიორგი III-ისა და თამარის დროსაც. მაგრამ ზემო-აჭარა და კერძოდ, ხიხათა ციხე საზღვართან არც ისე ახლოს მდებარეობდა. როდის უნდა მომხდარიყო მტრის შემოჭრა ასე ღრმად სამხრეთი საქართველოს ფარგლებში, ძნელი სათქმელია, მაგრამ იმ დროს იმას აქ დიდხანს არავინ აბოგინებდა და ამიტომ ისიც ხანმოკლე ეპიზოდად უნდა მივიჩნიოთ¹.

მაგრამ ყველაზედ უფრო მნიშვნელოვანია ის ცნობები, რომლებსაც ჩვენი ძეგლი აბუსერისძეთა გვარის შესახებ გვანდის. ამ გვარის წარმომადგენლებს ჩვენ სხვა წყაროებიდანაც ვიცნობთ, მაგრამ XII-XIII ს-ის აბუსერისძეთა შესახებ ჩვენი ძეგლი თითქმის ერთადერთ, თანაც უხვი ცნობების შემცველ წყაროდ გვევლინება.

პირველად აბუსერისძენი ჩვენს ისტორიულ წყაროებში XI ს-ის პირველ ნახევარში გვხვდებიან. ქართლის მატიანეში ვკითხულობთ, 1028/30 წლების ქვეშ: „ხოლო ციხე არტანუჯისა ჰქონდა იოანეს ერისთავსა აბუსერსა“². ეგებ აქ ტექსტის ამნაირად შესწორება აჯობებდეს: „იოანეს ერისთავსა აბუსერისძესა“? – თორემ, ცოტა არ იყოს, უცნაური იქნებოდა ორი სახელის ისე განაწილება, როგორც შემონახულ ტექსტშია. ამ იოანე აბუსერისძეს სწორედ აღნიშნულ წლებში უნდა მიეღოს (მეფისაგან) არტანუჯის ციხე და მასთან ერთად, შესაძლებელია, შავშეთის ერისთავობაც, რადგან კლარჯეთსა და აჭარას შორის მდებარე შავშეთი ბუნებრივად მასვე უნდა სჭეროდა. არტანუჯი, დაახლოებით 1011 წლამდე, როგორც ვიცით, „კლარჯთა მეფეთა“ ხელში იყო, რომლებსაც ამის გამო არტანუჯელებსაც უწოდებდნენ. როდესაც რომ ბაგრატ III-მ სუმბატ და გურგენ არტანუჯელები შეიპყრო, არტანუჯი და მასთან ერთად, ცხადია, კლარჯეთიც მას უნდა რომელიმე ერთგული ერისთავისათვის ჩაებარებინა. პოლიტიკური ამბების მსვლელობა გვაფიქრებინებს, რომ ჩაბარება იოანე აბუსერისძისადმი ცოტათი მოგვი-

¹ თ. ჟორდანიას პირობით, რომ „აქ უნდა იგულისხმებოდეს ილდიგუზ სულტნისაგან აკლება სამხრეთის საქართველოსა“ 1163 წ. (ჟორდანიას შეცდომით 1172/73 წ. ასახელებს, ქრონიკ., II, გვ. 120, შენ.***). ელდიგუზს, მართალია, აუკლია გაგი, მერმე ანისის მიდამოები, მაგრამ არსაიდან არ ჩანს, რომ იგი მესხეთში შეჭრილიყოს. ჩვენი ძეგლის გამონათქვამი: „მტერთა ზედა გაცემულნი“ (160), გვაფიქრებინებს, რომ ამ შემთხვევაში შინაგამცემლობასთან უნდა გვეკონდეს საქმე. ხიხათა ციხის დაჭერას მტრის მიერ მე უფრო 1190/91 წელს დავდებდი, როცა გუზან აბულასანის ძე, „პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა, რომელი ძველთა მეფეთა და ტაოელთა დიდებულთა ადგილსა შეენწყალა მეფესა“, თამარს ხელმეორედ გაუდგა, შაჰარმენთან წავიდა „და გაიტანა ტაოსკარი, ვაშლოვანი და სხუანი ციხენი მრავალნი“, როდესაც მოხდა „ციხეთა შინა თურქთა შეყენება“ (ჭიჭინაძის გამ. ქც., გვ. 426 და 432). მაშინ თუ შედგენენ თურქნი ხიხათა ციხეშიც, სადაც ისინი ეგებ ცოტა მეტ ხანსაც დარჩნენ, ვიდრე სხვაგან.

² ჭიჭინაძის გამოც. ქც., გვ. 319 და თაყაიშვილის გამოც. მარიამისეული ვარიანტის გვ. 481 (ხელნაწერისა), ქვემოთ ყველგან ასე იქნება ნაჩვენები: ქც., 319/481.

ანებით მომხდარა, როდესაც, ალბათ, მის ხელში უნდა გადასულიყო შავშეთის ერისთავობაც. ეს პატივი 1028 წლამდე ჩანჩახ ფალელს ეპყრა. მაგრამ ჩანჩახი „წარვიდა საბერძნეთს, მისცა ციხე გარყლობისა, მიერთო ბერძენთა“ (ქც^ა, 318/481). ამის შემდეგ მეფეს, ახლა უკვე ბაგრატ IV-ს, მისთვის, როგორც მოღალატისათვის, ერისთავობა უნდა ჩამოერთმია. აი, ალბათ ამ დროს ჩაჰპარდა იოანე აბუსერისძეს, როგორც ერთ-გულ აზნაურს, არტანუჯი და შავშეთის საერისთავოც. გარდა ამისა, მას, შეჭველია, აჭარაც ეჭირა (ან ეგებ მხოლოდ ზემო-აჭარა), როგორც ჩვენი ძეგლიდან ვიცით, აბუსერისძეთა მკვიდრი მამული.

1046/47 წლის ქვეშ, იმავე ქართლის მატიანეში, უკვე აბუსერის ვხედავთ არტანუჯის ერისთავად, საფიქრებელია, იოანეს ძეს. ამასთანავე ერთად ჩვენ ვხედავთ, რომ აბუსერისძეთა სამფლობელო ამ ოციოდე წლის განმავლობაში თვალსაჩინოდ გაზრდილა. სახელდობრ, აქ ვკითხულობთ, რომ აბუსერი ყოფილა „ერისთავი არტანუჯისა და ხიხათა და ციხისჯუარისა და აწყვერისა ციხისა პატრონი“ (ქც^ა, 326/490). მას, მაშასადამე, მამამისივით, უჭირავს კლარჯეთი და აჭარა და, ეგების, მათ შორის მდებარე შავშეთიც და, გარდა ამისა, სამცხის დიდი ნაწილი აწყვერამდე, ამ უკანასკნელი ციხითურთ.

ციხისჯუარი სამცხეში მდებარეობდა, ოძრჯის აღმოსავლეთით და აწყვერის ჩრდილო-დასავლეთით. მე მქონდა უკვე შემთხვევა ეჭვი გამომეთქვა იმის შესახებ, რომ სამცხის მერმინდელი პატრონების, ჯაყელთა საგვარეულო თუ სარეზიდენციო ციხედ მიჩნეული ციხისჯუარი ამჟამად თორში ცნობილი ციხისჯუარი კი არ უნდა ყოფილიყო, არამედ, რომ „ასეთი სახელწოდების სიმაგრე, ეტყობა, მეორეც ყოფილა, ალბათ სადღაც ოძრჯის ახლოს“¹. მართლაც, ამის დამტკიცება შეიძლება სრულებით უდავოდ: ჟამთააღმწერელს აქვს დაცული ცნობა, რომ სამცხის ციხისჯუარი არის იგივე ჯუარის-ციხე (ქც^ა, 572/830). ხოლო ჯუარის-ციხე დატანილია ვახუშტის რუკაზე აწყურის ჩრდილო-დასავლეთით, ლადოს ძირში. დაახლოებით სწორედ ამ ადგილას მდებარეობს აწყურის სატყეოში, ზეპირი გადმოცემის თანახმად, დიდი ციხის და სამოსახლოს ნანგრევები, რომლებსაც ახლა ციხისძირს ეძახიან. სამწუხაროდ, მე ვერ მოვახერხე იქ ასვლა (ეს ადგილი დატანილია ამ სახელწოდებით 2-კილომეტრიან რუკაზეც, აბასთუმნის ჩრდილო-აღმოსავლეთით). ეს უნდა იყოს ძველი ციხისჯუარი ანუ ჯუარის-ციხე, რომელიც, თუ არა ვცდები, პირველად ქართლის მატიანეში იხსენიება, ოძრჯისა და ლომსიანთას გვერდით (ქც^ა, 281/447). ერთი ცნობაც თამარ მეფის ისტორიკოსისა გვიდასტურებს ციხისჯუარის ზემოაღწერილ მდებარეობას: გიორგი რუსის მომხრეთ, ამბობს მემაციანე, „გარდაიარეს რკინის ჯუარი და ჩავიდეს ციხისჯუარსა და დაწვეს ქალაქი ოძრჯე“ (ქც^ა, 428/651). ცხადია, რკინის ჯვარით ისინი თორში ვერ მოხვდებოდნენ. შეჭველია, ამ გადმოსავალის სადარაჯოდ, რაღაც სტრატეგიულის მოსაზრებით, უფრო მარჯვენდ უცვნიათ ციხის აგება არა ზედ გზაზე, ოცხის ხეობაში, არამედ ცოტა განზე აღმოსავლეთისაკენ წაღებით და ვისაც ოძრჯის დაჭერა უნდოდა ზემოდან, იმას ჯერ ამ ციხის დაპყრობით უნდა უზრუნველყო თავისი ზურგი. აი, ეს ციხისჯუარი XI ს-ის შუახანებში აბუსერისძეთ სჭერიათ.

აბუსერი ლიპარტი ერისთავმა გამოიტყუა ანისით და შეიპყრო, მაგრამ მალე ისევ განათავისუფლა თავისი ციხითურთ, ბაგრატ IV-სთან მძევლად მყოფი თავისი ძის იო-

¹ იხ. ჩემი წერილი: „თორელთა გენეალოგიის გარკვევის ცდა ჰამამლუს XII ს-ის წარწერებთან დაკავშირებით“, საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, ტ. X, მიძღვნილი აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილისადმი, თბ., 1940, გვ. 38, შენ. 3.

ანეს ნაცვლად. იმავე წელს აბუსერი კვლავ შეიპყრეს სასირეთის ჭალაში მომხდარი ომის დროს (ქცა, 327/490), რის შემდეგაც ის, ეტყობა, მალე გარდაცვლილა, რადგან მათიანე მას აღარ იხსენიებს, არამედ არტანუჯის ერისთავად, ისევ-ისე 1046/47 წლის ქვეშ, უკვე მის ძეს გრიგოლს ასახელებს (იქვე). არყის-ციხესთან მომხდარ ომში ლიპარიტ ერისთავმა გრიგოლი შეიპყრო და არტანუჯი ჩამოართვა, რაზედაც გრიგოლმა თვითონ, მისცა თანხმობა (ქცა, 327/401). ეს უთუოდ ეს გრიგოლ აბუსერისძეა, რომელმაც მონაწილეობა მიიღო ღრტილას მომხდარ კრებაში 1046 წ.¹ და ალბათ სწორედ იგია მოხსენებული ათონის მონასტრის აღაპებში (ათონის კრებ., გვ. 225, აღ. 40). რადგან 1046/47 წელს ის ჯერ ისევ ჯეელად უნდა ვიგულოვოთ (მამამისი, ყველა ნიშნით, ადრე გარდაცვლილა), მისი სიკვდილი შეიძლება 1070 წლის ახლო ხანებისათვის დავდოთ.

გრიგოლის შეპყრობისა და მის მიერ არტანუჯის დათმობის შემდეგ აბუსერისძეთა სამფლობელო ძლიერ შემცირებულა: არტანუჯი მათ აღარ დაჰბრუნებიათ, არამედ, ლიპარიტის შეპყრობის შემდეგ, 1058/59 წ., იგი ბაგრატს, როგორცა ჩანს, თავისთვის წაუღია, ხოლო სულა კალმახელი, რომელმაც ლიპარიტი შეიპყრო, ბაგრატმა ციხის-ჯუართა და ოძრწით დააჯილდოვა, ე. ი. ისევ-ისე აბუსერისძეთა ყოფილი საპატრონო-თი (ქცა, 330/495), რომლისგანაც მათ ხელში, ალბათ, მხოლოდღა აჭარა დარჩებოდა, რადგან შავშეთიც, როგორც ეს თამარის ისტორიკოსის თხრობიდან ვიცით, მერმე სხვის ხელში გადასულა². ამას გვიდასტურებს ჩვენი ძეგლიც: აქ არ ჩანს, რომ XII-XIII ს-ის აბუსერისძეებს სხვა რამე სჭეროდეთ, გარდა აჭარისა, თუმცა ისინი ერისთავთ-ერისთავებად იწოდებიან. ეს წოდება ამ დროს, ცხადია, გარდმონაშთილა არის ამ საგვარეულოს ოდინდელი ხანმოკლე დიდებისა.

თავის „ანდერძში“ აბუსერისძე ტბელი ასახელებს თავის წინაპრებს ვიდრე პაპის პაპიდან. თარიღებს ავტორი არსად არ იხსენიებს და ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ მიახლოებით, სავარაუდოდ გამოვიანგარიშოთ აბუსერისძეთა აქ დასახლებული თაობების ცხოვრების წლები. მე მაინც ვფიქრობ, რომ ქვემოთ წარმოდგენილი სქემა, ზოგად ხაზებში, სინამდვილეს უნდა უახლოვდებოდეს, შესაძლებელია მხოლოდ ათიოდე, მაქსიმუმ ოცი წლის განსხვავებით.

ჩვენ უნდა გამოვიდეთ იქიდან, რომ თხზულების წერისას, ე. ი. 1233 წელს, აბუსერისძე ტბელი უკვე შუახნის კაცი უნდა ყოფილიყო, დაახლოებით 40 წლისა. ამას გვაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ ამ დროს მას უკვე შვიდი შვილი ჰყოლია (173 და 176), ეპისკოპოსობის პატივისათვის მიუღწევია და რამდენიმე ორიგინალური ნაშრომიც დაუწერია (იხ. ქვემ.). თითოეული თაობის სიცოცხლის ხანგრძლივობისათვის საშუალოდ რომ 50 წელი დავდოთ და თაობათა შორის თაბაუთად 20 წელიწადი ვივარაუდოთ, მექანიკურად შეგვიძლია მივიღოთ შემდეგი სქემა:

¹ საქართვე. სამოთხე, გვ. 615 და კ. კეკელიძის „ორი ექვთიმე ძველს ქართ. მწერლობაში“, ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, № 2-3, თბ., 1923, გვ. 109-114; ღრტილას კრებაში მონაწილეობს აგრეთვე ვინმე სანანო ყუელელი (საქ. სამ., გვ. 615). თუ გავითვალისწინებთ, რომ ყუელის ციხე ერუშეთში მდებარეობდა, თითქმის უშუალოდ აჭარა-შავშეთის საზღვარზე, და ამავე დროს გავიხსენებთ, რომ, ჩვენი ძეგლის მიხედვით, სახელი სანანო მიღებული იყო აბუსერისძეთა საგვარეულოში, შეიძლება სავარაუდოდ დავუშვათ, რომ ყუელიც ამ დროს აბუსერისძეთა ხელში იყო და რომ სანანო ყუელელი აგრეთვე ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო ამ გვარისა.

² სახელდობრ, 1190/91 წლის ქვეშ თამარის ისტორიკოსს, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნე, მოხსენებული ჰყავს „გუზან (აბულასანის ძე), პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა“ (ქცა, 426/649).

აბუსერისძე ტბელის თაობა გადაშენებულად უნდა ვიგულებოთ 1240 წლის ახლოს და, მაშასადამე, ჩვენი ზემოხსენებული პირობისამებრ, მისი დაბადების თარიღი 1190 წლის ახლოს უნდა დაიდოს. ესენი არიან, გარდა თვით აბუსერისძე ტბელისა, მისი უფროსი ძმები, ერისთავთ-ერისთავი აბუსერი და ერისთავთ-ერისთავი ვარდან (158), და დები: პატრონი საგდუხტ, პატრონი ცაცა და დიოფალ-დიოფალი ვანენი (168-169). რომ აბუსერი და ვარდან ჩვენი ავტორის უფროსი ძმები არიან, ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი: ხიხათა ეკლესიის აშენება მას ძმების ბრძანებით დაუწყია (158) და, გარდა ამისა, აბუსერის ის ერთ ადგილას „პატრონს“ ეძახის (177). ჩემის აზრით, ეს იმას უნდა ჰნიშნავდეს, რომ აბუსერისძე ტბელი უმცროსი ძმაა, რომელიც ემორჩილება უფროსი ძმების ბრძანებებს და შესაფერისი პატივისცემით იხსენიებს მათ. მისი დებიც, ყოველ შემთხვევაში, საგდუხტ და ცაცა, რომელთაც ის აგრეთვე „პატრონებად“ იხსენიებს (168), მასზე უფროსნი უნდა იყვნენ.

აბუსერისა და ვარდანს ჩვენ ვიცნობთ ამავე აბუსერისძე ტბელის ხელნაწერში შეტანილი სხვა თხზულებებიდანაც, რომელთაგან რამდენიმე მათი შეხვედრით ანუ შეკვეთითაა დაწერილი¹. ისინი აქ გვევლინებიან როგორც დიდად განათლებულნი პირნი, მოყვარულნი მწერლობისა და მეცენატნი. ცნობილია ფილოსოფიური შინაარსის შესანიშნავი ეპისტოლე, გელათით მიწერილი არსენი ამარტოლის მიერ აბუსერისადმი, რომელსაც იგი „მთავარს, დიდგუარსიანს და სახელმალალს“ ეძახის².

ჩვენი ძეგლის მიხედვით, აბუსერის ჰყოლია ორი ცოლი: დიოფალ-დიოფალი თამარ, რომელიც 1233 წელს უკვე გარდაცვლილი იყო და რომლისგანაც აბუსერის ძე ჰყოლია, გრიგოლი (178). და დიოფალ-დიოფალი ვახახ, რომელიც 1233 წელს აგრეთვე უკვე მიცვალებული ყოფილა და რომლის ნაშობი უნდა იყოს, ალბათ, ასული ნათელ (179 და 183). ვარდანის მეუღლე ყოფილა დიოფალ-დიოფალი ნაზი, რომლისგანაც მას ჰყოლია ორი ასული, ხათუნ და ვანენი (182-183)³. თვითონ აბუსერისძე ტბელს, როგორც უკვე მოვიხსენიე, შვიდი შვილი ჰყოლია: რუსუდან, ზაქარია, ივანე, ონოფრე, აღსართან და „ორი მარჩბივნი“, ქალ-ვაჟი, რომლებიც 1233 წელს ცოცხლებში აღარ ყოფილან. მის ცოლს ჰრქმევია ბაგულ (თუ შაგულ?) (173 და 176).

თუ აბუსერისძე ტბელის თაობის ცხოვრების წლები დაახლოვებით 1190-სა და 1240-ს შორის დავდეთ, მაშინ მისი მამის თაობის წლები დაახლოვებით 20-ოდე წლით უფრო ადრე უნდა მოვიდეს და 1170-სა და 1220-ს შორის მოექცევა. ამ თაობის წარმომადგენლები არიან ჩვენს ძეგლში: აბუსერისძე ტბელის მამა, ერისთავთ-ერისთავი ივანე (157), და მისი ბიძა, ე. ი. ივანეს ძმა, ერისთავთ-ერისთავი გრიგოლ (180). 1233 წელს ორივე უკვე მიცვალებული ყოფილა. ივანე თრუქთა ხელით აღსრულებულა (157), რაც, ალბათ, მართლაც ბასიანის ომში მოხდებოდა 1206 წელს, როგორც ეს აღნიშნული აქვს თ. ჟორდანისა⁴. მისი მეუღლე, ჩვენი ავტორის დედა, დიოფალ-დიოფალი ხათუთა, მონაზნად

¹ კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტერ. ისტ., I², თბ., 1941, გვ. 301-305.

² თ. ჟორდანია, ქრონიკ., II, გვ. 108-110; შეიძლება, ეს აბუსერი იხსენიება მათეს სახარების თარგმანების XII-XIII ს-ის ხელნაწერის ერთს მინაწერში, რომელიც, სხვებრ, სათუოდ იკითხება (ე. თაყაიშვილი, არქეოლ. მოგზ., I, გვ. 245).

³ ეს ხათუნი, ვინ იცის, იგივე მამახათუნია, აბუსერის ასული (იოსაიპი საყიუსეჩიხი), რომელიც ხშირად იხსენიება სომხურ წარწერებში XIII ს-ის პირველ ნახევარში, როგორც მეუღლე ვაჩე სარგისის ძე ვაჩუტიანცისა, ამბერდის პატრონისა (Կոստանեսաց, Վիմასկ. տարեգ., გვ. 60-61, 72).

⁴ ქრონიკ., II, გვ. 120, შენ.** თ. ჟორდანია შეცდომით 1201 წელსა სდებს ამ ომის თარიღად. შეიძლება ეს ივანე იყოს მოხსენებული ჯვარის მონასტრის აღაპებში (№ 41); აქვე იხსენიება კიდევ აბუსერისძეთა სიდედრი ბორენა (№ 11).

შემდგარა ქმრის სიკვდილის შემდეგ და ეკატერინედ იწოდა (157). ივანესა და გრიგოლს დები ჰყოლიათ, ფოტინე და საგდუხტ, აგრეთვე უკვე მიცვალებულნი (167).

აბუსერისძე ტბელის პაპის თაობის წლები, შესაფერისად, 1150-სა და 1200-ს შორის უნდა მოვაქციოთ. ესენი არიან: ივანეს და გრიგოლის მამა აბუსერი და მისი ძმა სანანო ახონი (159 და 180), რომლებმაც, როგორც ზემოთ განვმარტე, ხიხათა ციხე წაართვეს თურქებს, ალბათ, 1190-იანების პირველ წლებში (160-162). აბუსერის მეუღლე უნდა იყოს პატრონი ბალიანდი, როგორც საფიქრებელია, დიდება აბუსერისძე ტბელისა, რომელიც 1233 წელს ჯერ კიდევ ცოცხალი ჩანს, რის გამოც ავტორი მას „ბებერს“ უწოდებს (181).

აბუსერისა და სანანოს მშობელნი ყოფილან ერისთავთ-ერისთავი გრიგოლ და მისი მეუღლე, პატრონი ხუაშა (180), რომელთა ცხოვრების წლები 1130-სა და 1180-ს შორის მოვა. გრიგოლს დები ჰყოლია, პატრონი ცუარი და პატრონი აგუტი (იქვე)¹.

დაბოლოს, ჩვენი ძეგლი იხსენიებს კიდევ დიოფალ-დიოფალს ნისიმეს, რომელიც ყოფილა ავტორის პაპის პაპიდა (170), ე. ი. უკანასკნელად ხსენებული გრიგოლის უცნობი მამის და. ამის წლები 1110-სა და 1160-ს შორის უნდა დავდოთ. ამგვარად, ჩვენ მივუახლოვდით XI ს-ის გრიგოლ აბუსერისძეს, რომელიც, ჩვენი ვარაუდით, 1070 წლის ახლო ხანებში უნდა მომკვდარიყო, 40 წლით, ე. ი. მასა და ნისიმეს შორის აბუსერისძეთა ორი უცნობი თაობა უნდა ვივარაუდოთ. მეორე მხრით, XIV ს-ში გვხვდება ვინმე აბუსერისძე ივანე, ამირ-სპასალარი, რომელიც 1355 წელს გარდაცვლილა². თუ ჩვენს ძეგლში მოხსენებული უახლესი თაობის წლები 1210-1260-ით განვსაზღვრეთ და ივანე ამირ-სპასალარის დაბადების წელი 1300-ის ახლოს ვიგულებთ, მაშინ ჩვენი ძეგლის უკანასკნელ თაობასა და ივანე ამირ-სპასალარს შორისაც ორი უცნობი თაობა უნდა ვივარაუდოთ.

უკანასკნელად აბუსერისძეთა შესახებ დაცული გვაქვს ცნობა სამცხე-საათაბაგოს საკათალიკოსო სამწყსოს თავადთა და სოფელთა სიაში, სადაც ვკითხულობთ: „დიასამისძეთა აქუს აბუსერისძენი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა“³. აქედან ცხადია, რომ, ალბათ XIV ს-ის დამლევისათვის, ეს გვარი საბოლოოდ დაცემულა, ისე რომ დიასამისძეთა ყმადნაფიც აზნაურებადაც კი გადაქცეულა.

ზემოთ გარჩეული ცნობების მიხედვით შეიძლება აბუსერისძეთა საგვარეულოს შემდეგი გენეალოგიური ხის შედგენა, რომელიც ცოტათი ავსებს და ასწორებს თ. ჟორდანიას მიერ შედგენილ ხეს⁴:

¹ აქ ტექსტი, ცოტა არ იყოს, ბუნდოვანია, ისე რომ ცუარი და აგუტი კაცმა შეიძლება აბუსერისა და სანანოს დებადაც მიიღოს.

² ჟორდანია, ქრონიკ., II, გვ. 183 და 185; საინტერესოა, რომ მეორე მინაწერში (გვ. 185) ის იხსენიება [ა]ბულს[ერისძე]-დ.

³ დ. ბაქრაძის Археол. путеш. по Гурии и Адчаре, გვ. 80.

⁴ ქრონიკ., II, გვ. 122-123; შდრ. Brosset-ის შედგენილი ხე, Etudes de chronologie technique, p. 22. ჩვენს გენეალოგიურ ტაბულაში არ მოხვდნენ ის აბუსერისძენი, რომლებიც მოხსენებული არიან სხალთის ხეობაში მდებარე სოფელ ვერნებში პირველად თ. სახოკიას მიერ აღმოჩენილი ჩუქურთმიანი ქვის წარწერაში (იხ. მისი „გურია-აჭარა“, ჟურნ. „მოამბე“, 1901, № IX, გვ. 11). ეს ქვა 1933 წელს ინახულა დოც. გ. ჩიტაიამ, რომელმაც წარწერის ფოტო-სურათიც გადაიღო. როგორც ეს ფოტო-სურათი, ისე მის მიერ ამოკითხული ტექსტიც გ. ჩიტაიამ, ჩემი თხოვნით, გადმომცა გამოსაცემად. აქ მოვიყვან მხოლოდ წარწერის ტექსტს, ქარაგმების გახსნით. იგი 4-სტრიქონიანია და ასე იკითხება: „ქრისტე, ადიდენ | ერისთავთ-ერისთავნი გრიგოლ და | აბუსერი და გიორგი და | შვილნი – მირიან, გრიგოლ, ქავთარ“. უკანასკნელი სამი სახელი მაინცდამაინც სათუთა. პალეოგრაფიულად ეს მთავრულით შესრულებული წარწერა XII და

დასასრულ, რამდენიმე სიტყვა თვით ავტორის შესახებ.

აბუსერისძე ტბელი, მართლაც, როგორც ამას აკადემიკოსი კ. კეკელიძე ჰფიქრობს¹, ტბეთის ეპისკოპოსი უნდა ყოფილიყო. ტბეთის ეპისკოპოსს, ჩვეულებრივად, მტბევარს ეძახდნენ, მაგრამ სხვა შემთხვევებიცა გვაქვს, როდესაც, „მტბევარის“ მაგივრად, „ტბელს“ იტყოდნენ ხოლმე: ასე, მაგ., ცნობილნი არიან დავით ტბელი², ანტონ ტბელი³ და სხვ.. ცოტა არ იყოს, უცნაურია, რომ აბუსერისძე ტბელი ხიხაში ზის და, როგორცა ჩანს, ხანგრძლივად, მაგრამ ხიხანი და საზოგადოდ მთელი ზემო-აჭარა, როგორც ვიცით, ტბეთის ეპარქიის ფარგლებში შედიოდა⁴.

თავის ოჯახთან აბუსერისძე ტბელი გაყრილი ჩანს: ამიტომაც, ალბათ, რომ თავის მეუღლეს ის როგორც ასეთს კი არ იხსენიებს, არამედ როგორც თავის შვილთა დედას (173) და თავის შვილებსაც ერთ ადგილას მის, დედის შვილებს ეძახის (იქვე), რომლებსაც იგი თვითონ თითქოს დაშორებულია. მართალია, მერმე ის ამბობს, რომ თუ, ჩამოთვლილთ გარდა, მას, ბაგულს, კიდევ მიეცეს შვილი, „სხუასა ანდერძა შინა აღვსწერო“ (174). მაგრამ აქ უკვე ავტორის შვილები არ უნდა იგულისხმებოდნენ, არამედ ბაგულ მეორედ უნდა იყოს გათხოვილი და აბუსერისძე ტბელი თავის თავს მოვალედ ჰრაცხს მისი მეორე ქმრის ხელში შეძენილი შვილებიც ახსენოს თავის ანდერძში.

1233 წელს, როდესაც ავტორი სწერს, მას უკვე რამდენიმე ორიგინალური ნაშრომი ჰქონია, ზოგი ლიტერატურული ხასიათისა – წინამდებარე თხზულება, ზოგიც მეცნიერული, როგორიცაა მის მიერ ამავე ხელნაწერში შეტანილი ვრცელი ასტრონომიული ტრაქტატი: „ქორონიკონი სრული მისითა საუნწყებელითა და განგებითა“, რომელიც გამოცემული აქვს მ. ბროსეს⁵ და რომელიც, მიუხედავად საგნის სირთულისა და სპეციფიკურობისა, მიუხედავად მრავალი სპეციალური ტერმინისა, ისეთივე მარტივი ენითაა დაწერილი და ისევე ადვილად იკითხება, როგორც ჩვენი ძეგლი⁶. აკად. კ. კეკელიძის ეკუთვნოდეს „გალობანი სამთა იოანეთა“, აგრეთვე ამავე ხელნაწერში შეტანილი⁷.

ამგვარად, 1233 წელს აბუსერისძე ტბელი უკვე დამსახურებული მწერალია. ამასთან იგი, მიუხედავად იმ გულუბრყვილობისა, რომელსაც ის იჩენს წმინდა გიორგის სასწაულთმოქმედების აღწერილობისას, ღრმად და ფართოდ განათლებული ადამიანი ჩანს. ამას ამტკიცებს, ჩემი აზრით, არა მარტო ზემოხსენებული, მშვენივრად შედგენილი მეცნიერული ტრაქტატი, არამედ მისი თხზულებების ენა და სტილიც, რომელთა სისადავე, სხარტულობა და მკაფიოობა, უეჭველად, ხანგრძლივ წინასწარ განვრთნას, კარგ სკოლასა და საფუძვლიან მომზადებას ჰგულისხმობს. სამწუხაროდ, ჩვენი ძეგლიდან ავტორის

XIII ს-ით უნდა განისაზღვროს, მაგრამ ჩვენს ტაბულაში ნიშანდობლივ სად უნდა მოექცნენ ეს სხვაგნით უცნობი აბუსერისძენი, ამის თქმა შეუძლებელია. ამიტომ მეტად ვერ ვისარგებლე პატივცემული გ. ჩიტაიას თავაზიანობით, რომელსაც აქ მაღლობით მოვიხსენიებ.

¹ ქართ. ლიტერ. ისტ., I, გვ. 305.

² იქვე, გვ. 159-162.

³ ჟორდანი, ქრონიკ.. I, გვ. 215.

⁴ ამის შესახებ გარკვეული ცნობა გვაქვს სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა და მწყემსთა სიაში, საცა სწერია, რომ „აჭარა დანდალოთ ზეითი“ მტბევარს ჰქონია, დანდალოს ქვემოთი აჭარა ქუთათლის სამწყსო ყოფილაო“ (დ. ბაქრაძე, *Арх. путеш.*, გვ. 81).

⁵ *Etude de chronologie technique*, ნახს. ადგ., გვ. 24-39.

⁶ სხვათა შორის, ტრაქტატის ენაც ააშკარავებს მისი ავტორის ვინაობას, რომელიც სათუოდ იყო მიჩნეული (იხ. კ. კეკელიძესთან, დას. ადგ., გვ. 305).

⁷ კ. კეკელიძე, ნახს. ადგ., გვ. 306.

ნაკითხოვა მაინცდამაინც არა ჩანს: აქედან ჩვენ ვხედავთ მხოლოდ, რომ ის იცნობდა წმინდა გიორგის ნათარგმნ ცხოვრებას (ქვრივის სვეტის ხსენება, 17) და აგრეთვე არსენი ამარტოლის მიერ მისი ძმის აბუსერისადმი მიწერილ ეპისტოლეს, რომელიც მას თავის ხელნაწერში შეუტანია და რომლის გავლენის ქვეშაც ის ორჯერ აპარაფრაზებს არსენის ცნობილ სიტყვებს სიყვარულის ძალის შესახებ, „რომელი მორჩილ ჰყოფს გონებასა შეკადრებად შეუკადრებელთაცა“: ერთხელ, როდესაც მას გამართლება ჰსურს პირდაპირი საგნისაგან გადახვევისა, „ვინაჲთგან ვიძულეო შეკადრებად, შეპყრობილი სურვილისა მიერ“ (124), და მეორედ, როდესაც იგი თავმდაბლობით თავის თავს უღირსად აცხადებს „ამათ სიტყუათაჲ“ და გვარწმუნებს, რომ კალამს მოჰკიდა ხელი მხოლოდ იმიტომ, რომ იყო „სიყვარულისათჳს იძულებული და არსაკადრებელად ვერ მომთმინე“ (156). მაგრამ მთელი ის დიდი ხელნაწერი, რომელშიც, კერძოდ, ჩვენი ძეგლიცაა შეტანილი, ავტორის შედგენილია და, თუ თავიდან ბოლომდე არა¹, მეტწილად მაინც მისი საკუთარი ხელითაა გადწერილი და, რა თქმა უნდა, იგი ამაზე გაცილებით უფრო მეტსაც იცნობდა. გარდა ამისა, ჩვენ ვიცით უკვე, თუ რა განათლებული ოჯახის შვილი იყო ჩვენი ავტორი, რომელსაც, უეჭველია, მის ძმებსავით, მჭიდრო პირადი ურთიერთობა ექნებოდა იმ ხანის მონინავე მეცნიერებთან და მწერლებთან. რაც შეეხება ღრმა განათლებისა და სარწმუნოებრივი გულუბრყვილობის უმანკო შეთავსებას, ეს ჩვეულებრივი და დამახასიათებელი მოვლენაა შუასაუკუნეების აზროვნებისათვის საზოგადოდ².

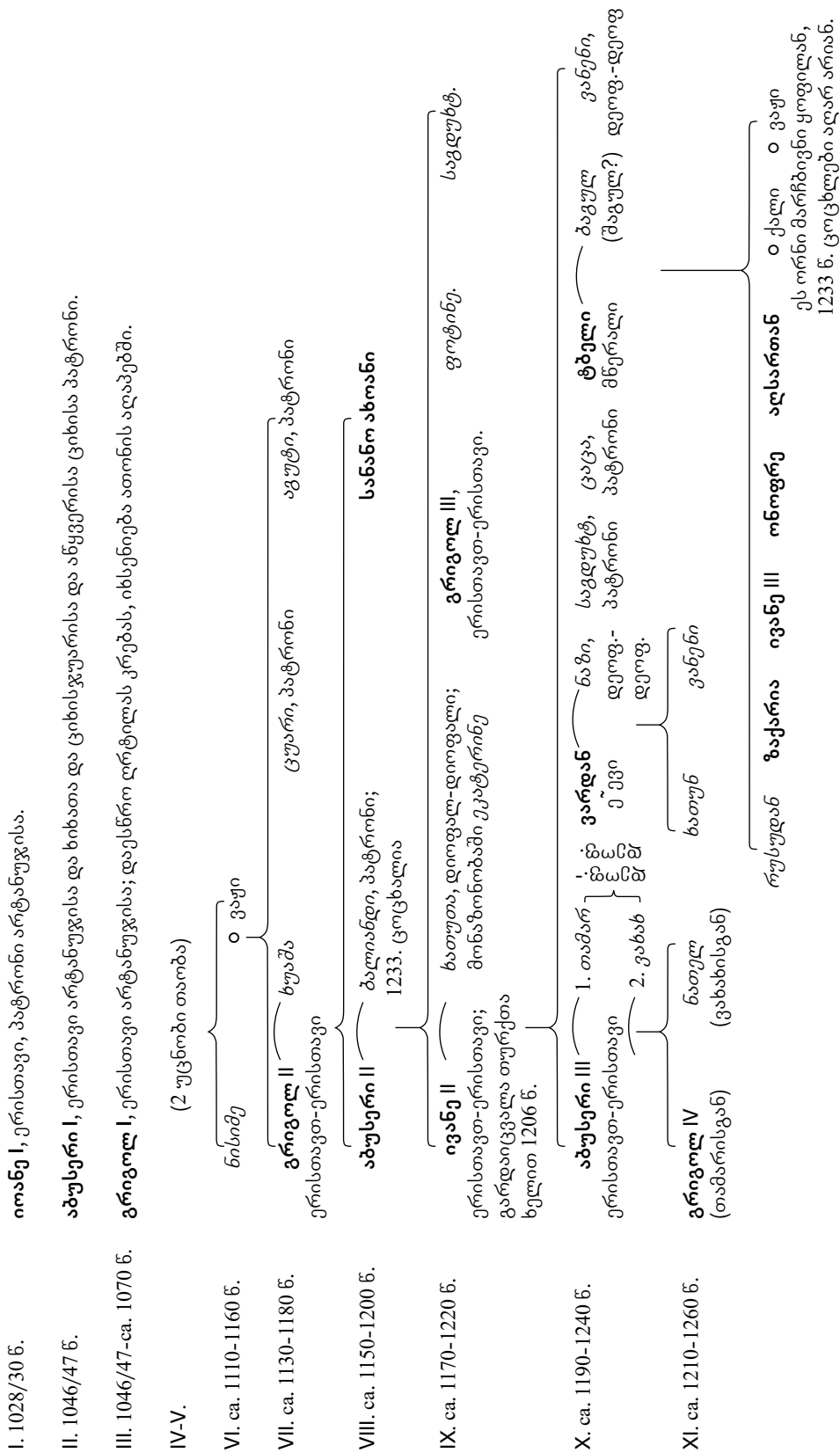
როგორც ვიცით, ავტორის ხელნაწერი დათარიღებულია 1233 წლით (იხ. ქვემოთ აღწერილობის § 1). მაგრამ თარიღი რომ პირდაპირაც არ ყოფილიყო აღნიშნული, მისი გამორკვევა ჩვენი ძეგლის საშუალებით შეიძლებოდა თითქმის სრულიად ზედმიწევნით. ჩვენ ვიცით, რომ ავტორი საქართველოში ხვარაზმელთა შემოსევის თანამედროვეა. მაგრამ როდესაც იგი სწერს, ხვარაზმელები უკვე წასულნი არიან აქედან. ეს ჩანს მისი სიტყვებიდან „კაცის მჭამელთა მგელთა“ ოტების შესახებ „სრულიად საზღვართა შინა სრულისა საქართველოსათა“ (153), რასაც იგი გულუბრყვილოდ წმინდა გიორგის მფარველობას მიაწერს, ისე, როგორც მათი შემოსევაც მას ჩვენთა ცოდვათა გამრავლებითა აქვს ახსნილი (135). ცნობილია, რომ ჯალალ-ედინმა საქართველო საბოლოოდ დატოვა 1231 წელს. 1235 წელს კი ამ ქვეყანას უარესი უბედურება დაატყდა თავს მონღოლთა სახით, რის შესახებაც ავტორმა ჯერ არაფერი არ იცის, არამედ სრულიად დარწმუნებულია, რომ წმინდა გიორგის მფარველობა ახლა კი, ხვარაზმელთა განდევნის შემდეგ, სრულიად უზრუნველყოფილია საქართველოსათვის და რომ ჩვენ უკვე გამოვისყიდეთ ჩვენი ცოდვანი (შდრ. §§ 137-139 ქვის ჯვარის შესვენების შესახებ ტაძარში და სამცხეში მშვიდობის დამყარების შესახებ, და § 153 ლიტანიობისა და ხატების გარეთ განყვანების შესახებ). ამგვარად, ჩვენი თხზულება დაწერილია 1231-1235 წლებს შორის³.

¹ რომ მას გადამწერლები ეხმარებოდნენ, ეს ჩანს თუნდაც ასტრონომიული ტრაქტატის შესავლიდან, სადაც აბუსერისძე ტბელი სწერს: „მწერალმან მუნ სხუაჲ რაჲმე მომიკიდა და ესე აღარ დაინერებოდაო“ (Etudes de chronol. techn., გვ. 24) – ცხადია, აქ გადამწერს უცოდინარობით უადგილო ადგილას მოუქცევია რაღაცა.

² ავტორის მსოფლმხედველობისათვის იხ. აგრეთვე კ. კეკელიძე, ესქატოლოგიური მოტივები ძველს ქართულს მწერლობასა და ცხოვრებაში. ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, I, თბ., 1923, გვ. 59-64.

³ ავტორის ვინაობისათვის ნ. ბერძენიშვილმა რამდენიმე საგულისხმიერო შენიშვნა მომცა. სამწუხაროდ, დაბეჭდილ ტექსტში რაიმე ცვლილების შეტანა უკვე შეუძლებელი იყო. ბერძენიშვილის აზრით, რომელსაც იგი ალბათ, ცალკე უფრო ვრცლად გამოსთქვამს, აბუსერისძე ტბელი საერო პირი უნდა იყოს და არა სამღვდელი.

აბუსეარისკათა განაალოგიური ხე (1028/30-1355 წწ.)

ძეგლის აღწერილობა

§ 1. ჩვენი ძეგლი მოთავსებულია თვით აბუსერისძე ტბელის მიერ გადაწერილ ეტრატის ხელნაწერში, რომელიც საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში ინახება, № 85 A-ს ქვეშ. შინაარსი მთელი ხელნაწერისა ზოგადად აქვს აღწერილი თ. ჟორდანიას (ქრონიკ., II, გვ. 103-111). როგორც ერთ-ერთი მინაწერიდან ჩანს (იქვე, გვ. 110), იგი გადაწერილი ყოფილა 1233 წ., ე. ი. ჩვენი ძეგლი აბუსერისძე ტბელს ამ წლის ახლო ხანებში შეუთხზავს¹. ხელნაწერის ზომებია: სიგრძე 15 სანტ., სიგანე 12 სანტ. და სისქე 9-10 სანტ.. მის თითო გვერდზე 26 სტრიქონი ეტევა. ჩვენს ძეგლს უჭირავს ხელნაწერის 24 გვერდი (341 R-352 V). იგი, ისე, როგორც მთელი ხელნაწერი, დაწერილია XIII-XIV საუკუნეებში ჩვენში გაბატონებული მრგვლოვანი ნუსხა-ხუცური ხელით, ჟანგისფერი (რკინის) მელნით.

იშვიათად ნახმარია სინგურიც. სახელდობრ, სინგურით სწერია ორი პირველი სტრიქონი, ე. ი. ჩვენი § 1 მთლიანად და, გარდა ამისა, შემდეგი მთავრული ასოები (აქ შავად აწყობილი): 2² – რამეთუ და ესე, 3 – ვინაჲთგან, 107 – პირველი და, 124 – და, 150 – ოვნყი.

აქვე აღვნიშნავ შავით დაწერილ მთავრულ ასოებს: 8 – ცხრანივე, 10 – და, 17 – რომელმან, 25 – და, 46 – პირველი და, 52 – პირველი და, 57 და 61 – ხოლო, 64 – ვითარცა, 66 – პირველი მთასა, 74 – პირველი და, 78 – ხოლო, 82 – პირველი და, 85 – ხოლო, 90 – პირველი და, 96 – მოგიტხრა, 101 – ამისსავე, 134 – ხოლო, 177 – პატრონმან, 185 – პირველი და, 186 – ოკუეთუ.

დამწერლობისათვის გარეგნულად მაინცდამაინც არაფერი ჩანს განსაკუთრებით დამახასიათებელი. უოთხკბილიანი ყველგან, ხოლო ორჯერ ეს ბგერა გამოხატულია ოკ – კომპლექსით, რადგან მთავრული უნდა ყოფილიყო: 150 ოვნყი და 186 ოკუთუ=ოკუეთუ, ერთხელაც იმიტომ, რომ არქაული დამწერლობა ყოფილიყო დაცული: 185 იჳქე=იესოჳ ქრისტე. ო სამკბილიანია და მხოლოდ ერთხელ, უთუოდ შეცდომით, ორკბილიანი ო სწერია (51 ქურდაობით). გვხვდება შენიაღებული ასოებიც: 10, 12, 25, 46, 74, 82, 90 და – საცა ა ჩანერილია მთავრულ დ-ონში, 150 ოვნყი – საცა ჳ ჩანერილია მთავრულ დ-ონში, 150 ოვნყი – საცა ჳ ჩანერილია მთავრულ ო-ნში.

§ 2. სასვენი ნიშნების სისტემა ავტორს არა აქვს კარგად შემუშავებული. მეტ-ნაკლებად მყარ სახეს გვიჩვენებს მხოლოდ ორი ნიშანი: ა) ორწერტილი ე. წ. წარზიდულითურთ (: –), რომელიც, თხზულების დასაწყის ნაწილში, შეიძლება ითქვას, სისტემატურად აბოლოებს ან მთელ თავს – ასე, იგი დასმულია მე-16, მე-24, მე-60, მე-63, მე-77 და მე-81 პარაგრაფების დასასრულს, ან აბზაცს – მე-9, მე-10, მე-65 და მე-185 პარაგრაფების დასასრულს. ამ ნიშნითვეა გამოყოფილი ტექსტის პირველი ორი, სინგურით დაწერილი სტრიქონები, ე. ი. ის ზის 1-ლი პარაგრაფის ბოლოშიც. ამ ნიშნის შემდეგ ახალი წინადადება ყოველთვის მთავრული ასოთი იწყება. ერთხელ იგი უადგილოდაა ნახმარი, სახელდობრ, მე-8 პარაგრაფში, სიტყვა ცხრანივე-ს წინ, და აქაც ეს უკანასკნელი სიტყვა მთავრული ასოთი იწყება. უადგილოდა ჩანს ეს ნიშანი ნახმარი უკანასკნელ პარაგრაფშიც, საცა ის ბოლო-ფრაზის წინაა დასმული, მაგრამ თავდაპირ-

¹ უფრო სწორე იქნება, ალბათ, იგი რომ ნუსხა დედნად მივიჩნიოთ და მით უფრო გასაკვირვებელია, თუ რა თავისუფლად სწერდა ავტორი, რომელსაც ძალიან მცირე რაოდენობის შესწორებათა შეტანა მოუხდა თავის ტექსტში.

² აქ და სხვაგანაც ციფრი აღნიშნავს ტექსტის §-ს.

ველად ტექსტი, ალბათ, სწორედ აქ თავდებოდა, ხოლო წინადადება: „ორსავე დღესას-ნაულსა ცისკრად“, მერმე დამატებით უნდა იყოს მიწერილი. b) სამწერტილი (:), რომელიც აგრეთვე ან თავს აბოლოებს (§ 149-ის დასასრულს), ან აბზაცს (§ 2-ის დასასრულს), მაგრამ ერთხელ უადგილოდაცაა ნახმარი, თითქოს აწინდელი მძიმის ძალით (147 – სიტყვა ვინაფთგან-ის წინ). როგორც ვხედავთ, ეს ნიშანი ჩვენს ძეგლში იშვიათია.

ყველა დანარჩენი ნიშნები ზემოხსენებულ ორ ნიშანზე უფრო სუსტნი არიან და, ამასთანავე, თითოეული მათგანი სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა ძალის მქონედ გვევლინება. ყველაზედ უფრო ხშირია: c) ორწერტილი (:), რომელსაც ხან აწინდელი წერტილის ძალა აქვს, წინადადებას გამოჰყოფს (მე-6, 70-ე, 83-ე და 94-ე პარაგრაფების ბოლოში), ხან აწინდელი მძიმისა (58 – სიტყვა მონამეთაჲ-ს შემდეგ, 85 – სიტყვა გიორგი-ს შემდ., 89 – სიტყვა წარმართთაჲს-ს შემდ., 144 – სიტყვა ესე-ს შემდ.), ხან კიდევ თითქოს აწინდელი ორწერტილისა (179-ე პარაგრაფის ბოლოში). უფრო ხშირად იგი სულ უადგილოდაა ნახმარი (18 – სიტყვა ჟამთაცა-ს შემდ. და სიტყვა გიორგი-ს შემდ., 20 – სიტყვა ოდენ-ის შემდ., მუშაკობდის-ის შემდ., მძიმე-ს შემდ., იტვრთის-ის შემდ., 22 – სიტყვა მუშაკობად-ის შემდ., 30 – სიტყვა უკუეთუ-ს შემდ., 71 – სიტყვა მით-ის შემდ., 106 – სიტყვა მომითხრობდეს-ის შემდ., 177 – სიტყვა დაასუენნა-ს შემდ.). უნდა კი ითქვას, რომ თითქმის ყველა ზემოჩამოთვლილ უადგილო ადგილებში, იქაც, საცა ეს ნიშანი აწინდელი ორწერტილის ბადალად გვეჩვენება და აგრეთვე ზოგან იქაც, საცა იგი თითქოს აწინდელი წერტილისა ან მძიმის როლს თამაშობს, მისი ახსნა შეიძლება, მართალია, ერთგვარი ძალდატანებით, როგორც განცვიფრების ანუ შორისდებულის გამომხატველისა. ხშირია აგრეთვე d) წერტილიც (.), რომელიც სწორედ ისევე იხმარება, როგორც ორწერტილი. მასაც ხან აწინდელი წერტილის ძალა აქვს (მე-97, მე-120, მე-161, მე-167 და მე-177 პარაგრაფების ბოლოში), ხან აწინდელი მძიმისა (მე-10, მე-13, მე-14 და მე-186 პარაგრაფების ბოლოში, 79 – სიტყვა ვითარცა-ს წინ, 106 – სიტყვა უწოდ-ის შემდეგ, 117 – სიტყვა შუენიერი-ს შემდ., 120 – სიტყვა მონამისსა-ს შემდ., 163 – სიტყვა მოიცალეს-ის შემდ. და სიტყვა ჩემმან-ის შემდ.), ერთხელ თითქოს აწინდელი ორწერტილის მაგივრობასა სწევს (52-ე პარაგრაფის ბოლოში), ერთხელაც განცვიფრების ნიშნად გვევლინება (103-ე პარაგრაფის ბოლოში). სრულებით უადგილოდაა ნახმარი იგი ორჯერ: 118 – სიტყვა კუალადცა-ს შემდ., და 185 – სიტყვა მთავარმონამისაჲთა-ს შემდ., მაგრამ აქაც, ერთგვარი ძალდატანებით, მისი ახსნა შეიძლება, როგორც შორისდებულის გამომხატველისა. ორწერტილიცა და წერტილიც, თუმცა, როგორც ვხედავთ, საკმაოდ ხშირად გვხვდება, მაგრამ სისტემატურ ხასიათს არ ატარებს, უფრო ხშირად არ იხმარება იქაც, საცა ისინი საჭირო იქნებოდა თვით მწერლის გაგებითაც, ე. ი. სასვენი ნიშნები ჩვენს ძეგლში საზოგადოდ შემთხვევით ხასიათს ატარებს, მათი ხმარება ავტორის მიერ სავალდებულოდ მიჩნეული არაა, საერთოდ რომ ავიღოთ, ისინი აქ იშვიათად გვხვდება და ამიტომ მათი დაცვაც გამოცემაში შეუძლებელი იყო.

რამდენჯერმე გვხვდება კიდევ ორი ნიშანი: e) სტრიქონს ზემოდან დასმული წერტილი (.), თითქოს აწინდელი მძიმის ძალით (59 – სიტყვა მთასა-ს შემდ., 185 – სიტყვა წარკითხვისას-ს შემდ.) და f) მძიმე (,), აწინდელი მძიმისავე ძალით (მე-4 პარაგრაფის ბოლოში).

§ 3. აბუსერისძე ტბელი თითქოს ერთ სამუსიკო ნიშანსაც ჰხმარობს რამდენჯერმე. ეს არის სინგურით დასმული პატარა რგოლი, რომელიც თხზულების ბოლოში ორ ადგილასა გვხვდება და აქ ნამდვილად საგალობელზე მიგვითითებს: იგი ზის 172-ე პარაგრაფის წინ, სტრიქონში. ეს პარაგრაფი იწყება სიტყვებით: „ესე ძილის-პირნი და სტიქარონნი მე დავსხენ ამით ყოვლითა შემატებულითა“... შემდეგ, ასეთივე ნიშანი

ჩასმულია მთავრულ დ-ონში, რომლითაც § 185 იწყება. ხოლო ტექსტის ბოლოში ასეთი განკარგულებაა მოთავსებული (§ 186): „უკუეთუ ვინმე მღდელი არ კარგი მკითხველი დახუდებოდეთ, ამა ასომთავრად დონადმდე კარგსა მკითხველსა წააკითხვებდით“, მერმე კი მღდელმან ბძანოსო. ეს განკარგულება, ცხადია, ჰგულისხმობს მოსახსენებლებს 172-ე პარაგრაფიდან მოყოლებით, 185-ე პარაგრაფამდე, ე. ი. კარგ მკითხველს ავტორის მიერ დასმული ძილის-პირნი და სტიქარონნი უნდა წაეკითხა და, ამგვარად, სინგურით დასმულ რგოლებს სამუსიკო მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. მართლაც, ასეთი სამუსიკო ნიშანი, როგორც ეს J. Thibaut-სა აქვს გამორკვეული თავის პატარა შენიშვნაში (Христ. Вост., III, 207-212), იხმარებოდა ძველ ქართულსა და სომხურ ხელნაწერებში, ნერტილ-შენიშნული ან უიმისოდ (იქვე, გვ. 211), და მას სომხურად სული, ე. ი. მოკლე ეწოდებოდა.

ჩვენი ტექსტის ზემოაღნიშნულ ადგილებში მე ეს ნიშანი 172-ე და 185-ე პარაგრაფების წინ დასმული რგოლებითვე გადმოვეცი. მაგრამ აბუსერისძე ტბელი ამ რგოლებს ორ სხვა ადგილასაც ჰხმარობს და იქ კი უკვე მათი დანიშნულება სრულებით გაუგებარია, რისთვისაც მე ისინი გამოცემაში არ გადმომიცია. ნითური პატარა რგოლი ზის, სახელდობრ, სიტყვა ლიტანიობითა-ს ზემოდან (§ 153) და 155-ე პარაგრაფის ბოლოში, აგრეთვე სტრიქონს ზემოთ. იქნებ ეს ადგილიც წასაკითხი იყო და მასაც საგალობელი უნდა დაჰრთვოდა, მით უმეტეს, რომ აქ აშიაზე რაღაც მინაწერიც ყოფილა (იხ. ქვემ. აღწერილ. § 6)?

§ 4. ზედმეტ თუ შემთხვევით ნიშნებად უნდა ჩაითვალოს: 57 – სიტყვა კაზმასა-ს წინ დასმული ქარაგმის ნიშანი, ე. ი. პატარა დაკლავნილი ხაზი, 61 – სიტყვა თჳსა-ს წინ დასმული შვეული ხაზი, თითქოს უ-ნის ბუნიო, 63 – შემთხვევით დასმულს უფრო ჰგავს ნერტილი სიტყვა რათა-ს შემდეგ, 65 – სიტყვაში არღა რ სტრიქონს ზემოდანა ჩართული, მწერალს გამოჰრჩენია, მაგრამ მის ქვეშ სტრიქონში რაღაც ზედმეტი ნიშანია გადაბმული მომდევნო ღ-ანთან, თითქოს ჟ, იქნებ აქ ავტორს „არაღა“ უნდა დაეწერა, თუმცა არც ქარაგმის ნიშანი ჩანს; 66 – პირველ სიტყვაში მთასა მ-ანსა და თ-ანს პატარა ხარვეზია, რომელშიც ჩასმულია რაღაც ნიშანი ქარაგმასავით, ოდნავ სტრიქონს ზემოთ.

§ 5. ავტორს თავის ტექსტში შესწორებანი შეუტანია, ზოგი რამ ამოუფხეკია, ზოგიც ჩაუმატებია, კორექტურული ნიშნებითურთ.

43 – სიტყვაში რაჲსმე, ამოფხეკილია ერთი ასოს ადგილი ს-ანის შემდეგ, ეგებ ა-ნი დაუწერია თავდაპირველად („რჲს[ა]მე“), 69 – სიტყვა თანა-ს წინ ამოფხეკილია 2-3 ასოიანი ადგილი, 73 – სიტყვა შუენიერი-ს ბოლოში ამოფხეკილია 2 ასო, მაგრამ ჩანს, რომ თავდაპირველად აქ ეწერა „შუენიერად“ (ა სანახევროდაა მოფხეკილი, რათა ი მიელო); სიტყვა გეზული-ს ბოლოში 2 ასოა ამოფხეკილი, თავდაპირველად თითქოს „გეზულითა“ ეწერა: 76-77 – სიტყვა მკუდარი-ს შემდეგ ორი თუ სამი ასოს ადგილია ამოფხეკილი, 84 – სიტყვა აღშენებისათა-ს მაგიერ ჯერ, ეტყობა. „აღშენებისასა“ დაუწერია, მერმე კი უკანასკნელი ს-ანის თავი მოუფხეკია და ეს ასო თ-ანად გადაუკეთებია, 94 – სტრიქონს ზემოთ ჩართული სიტყვა უდით-ის ქვეშ სტრიქონში ამოფხეკილია რაღაც 2 თუ 3 ასოიანი სიტყვა, 95 – ეს პარაგრაფი მთლიანად გადანაფხეკზე სწერია, 103 – სიტყვა მომკალ-ის ბოლოში ერთი ასოა ამოფხეკილი, თავდაპირველად აქ თითქოს „მომკლა“ ეწერა, 109 – სიტყვაში მკუდარი სტრიქონს ზემოთ ჩართული უ-ნის ქვეშ სტრიქონში ამოფხეკილია ერთი ასოს ადგილი, 125 – სიტყვაში რაჲსმე მე-მარცვლის წინ ამოფხეკილია ერთი ასოს ადგილი, ეგებ თავდაპირველად „რჲსამე“ ეწერა, 139 – ორ სიტყვას შორის: არ ვინ, ამოფხეკილია ერთი ასოს ადგილი, ეგებ აქ თავდაპირველად „არა

ვინ“ ეწერა, 141 – სიტყვა ჯელთა-ს შემდეგ სტრიქონში ამოფხეკილია ერთი სიტყვის ადგილი, ასევე 150 – სიტყვა მეცა-ს წინ, 152 – სიტყვაში მეყსეულნი ლ-ასსა და ნ-არს შორის ამოფხეკილია ერთი ასოს ადგილი, 158 – შენება-სიტყვის შემდეგ სტრიქონში ამოფხეკილია ერთი სიტყვის ადგილი, 164 – სიტყვა მაიძულა-ს შემდეგ სტრიქონში ამოფხეკილია ორიოდ ასოს ადგილი, 166 – სიტყვაში შემოხუენითა სტრიქონს ზემოდან ჩასმული ო-ნის ქვეშ სტრიქონში ამოფხეკილია ერთი ასო; ამავე სიტყვაში ე(ც)-ს შემდეგ კიდევ რაღაც ასო დაუნერია და მერმე ამოუფხეკია; სიტყვა აღშენება-ს შემდეგ სტრიქონში ამოფხეკილია ერთი სიტყვის ადგილი, 177 – სიტყვა ჩვლედ-ს შემდეგ და ვიდრე წერტილამდე, რომელიც აქ დედანშიცა ზის, ერთი ასოს ადგილია ამოფხეკილი, 185 – სიტყვა წარკითხვისა-ს შემდეგ სტრიქონში ამოფხეკილია 1-2 ასოს ადგილი, 187 – ამ პარაგრაფის ბოლოშიც ამოფხეკილია 2-3 ასოს ადგილი, ეგებ აქ თავდაპირველად „ან“ ეწერა.

ძველი გადანაფხეკია აგრეთვე 22 სტრიქონი 172-ე და 173-ე პარაგრაფებს შორის (იხ. ქვემ. აღწერილობ. § 6), ხოლო აშკარად ახალი გადანაფხეკი გვაქვს 124 – სიტყვაში ვიიძულ[ე], საცა ასო ლ-ასია სანახევროდ გადაფხეკილი.

15 – სიტყვაში კერძოჲსაჲო უკანასკნელი ო აშიაზე გამოდის და უფრო წერილადაა თითქოს მერმე მიწერილი, 76-77 – აქ, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნე, სიტყვა მკუდარი-ს შემდეგ ორი თუ სამი ასოს ადგილია ამოფხეკილი (საფიქრებელია, რომ თავდაპირველად აქ „და“ ეწერა) და უფრო მუქი მეღნით, აშკარად მერმე, მაგრამ ტექსტისავე ხელით სტრიქონში დაწერილია მყუ, რის შემდეგ ტექსტი, სიტყვამდე შემდგომად (შდ) აშიაზეა გატანილი; მოგრძო მარყუჟი, დასმული მარჯვენა აშიაზე უკანასკნელი სიტყვის (შდ) შემდეგ და ასეთივე მარყუჟი მომდევნო სტრიქონის წინ მარცხენა აშიაზე, გვიჩვენებს, რომ ჩანამატი სიტყვები (მუყარ ჟამ და შემდგომად) კორექტურული შენასწორებია და ძირითადად ტექსტს უნდა მიეკუთვნოს. ამ სიტყვების შემდეგ ხელი შესამჩნევად წვრილდება, თუმცა ისიც და მეღანიც იგივეა, მაგრამ მალე, თანდათანობით, ისევ მსხვილდება; 84 – სიტყვა ორღართასა გატანილია აშიაზე, აშკარად მერმეა მიწერილი, სხვა მეღნით, მაგრამ იმავე ხელით, 95 – ეს პარაგრაფი, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნე, მთლიანად გადანაფხეკზე სწერია, სხვა, უფრო ბაცი მეღნით, მაგრამ ტექსტისავე ხელით; ამ ფრაზის უკანასკნელი სიტყვები გასულია სტრიქონს გარეთ აშიაზე და ან არ დატეულა, ან, უკეთ, აშია შემდეგში ჩამოუჭრიათ და ორი ბოლო-მარცვალნი („აგან“) მას გადაჰყოლია (მე აღვადგინე მრგვალ ფრჩხილებში); 136 – სიტყვაზე ტფილისისასა ქარაგმა (ტფილისისა), ჩანს, მერმეა დასმული უფრო ბაცი მეღნით, 140 – სიტყვაში ჩემისა უკანასკნელი მარცვალნი აშიაზე გამოდის და მერმე ჩანს მიწერილი უფრო ბაცი მეღნით, 166 – სიტყვაზე სალოცავად ქარაგმა (სალოცვად) მერმეა დასმული უფრო ბაცი მეღნით, 177 – სიტყვაში ჩემმან ნ მერმეა მიწერილი, უფრო წვრილად და ბაცი მეღნით.

სტრიქონის ზემოდანაა ჩართული, ტექსტისავე ხელით, უფრო წვრილად: 19 – პირველი და, რომლის ადგილის საჩვენებლად სტრიქონში მარტივი პატარა ხაზია დასმული (-), 45 – პირველი დ სიტყვაში პირუტყუადმდე, რომლის ადგილის საჩვენებლად სტრიქონში დასმულია ოთხი წერტილი (:.), 49 – სიტყვა მას, 65 – ასო რ სიტყვაში არღა, 67 – მეორე და, 91 – სიტყვები ვინმე კაცმან, რომელთა ადგილს სტრიქონში სამწერტილი (:.) უჩვენებს, რომელიც თვით ამ სიტყვების უკანაცაა დასმული, 93 – ასო ო სიტყვაში მყოფელი, 94 – სიტყვა უდით, 99 – მეორე და, 109 – ასო უ სიტყვაში მკუდარი, 110 – სიტყვა გიორგის, 113 – ასო ა სიტყვაში ვიაგრძნიო, 124 – ასო ო სიტყვაში ჯელვყო, 125 – მეორე ე სიტყვაში მოსარენელად, რომლის ადგილს სტრიქონში

სამწერტილი (·) უჩვენებს, დასმული შესატყვის ხაზზე სტრიქონს ქვემოთ, 128 – ცა-ნაწილაკი სიტყვაში იგიცა, 129 – ასო ი სიტყვაში ალიტაცა, 136 – პირველი და, 139 – ცა-ნაწილაკი სიტყვაში აჭარისათაცა, 142 – პირველი თვსაა, 147 – ასო ჰ სიტყვაში აღჰრაცხავს, რომლის ადგილს სტრიქონში ისევ სამწერტილი (·) უჩვენებს, დასმული შესატყვის ხაზზე სტრიქონს ქვემოთ, 153 – მეორე და, 159 – მეორე ე სიტყვაში საწსენებელად, 164 – პირველი ა სიტყვაში მცირაობითა, რომლის ადგილს სტრიქონში კვლავ სამწერტილი (·) უჩვენებს, დასმული შესატყვის ხაზზე სტრიქონს ქვემოთ, 166 – ასო ო სიტყვაში შემოხუენითა, მარცვალი სა სიტყვაში ნუგეშინისსაცემელად, 167 – მეორე ა სიტყვაში მამიდათა, რომლის ადგილს სტრიქონში ისევ-ისე სამწერტილი (·) უჩვენებს, დასმული შესატყვის ხაზზე სტრიქონს ქვემოთ, 172 – მეორე ე სიტყვაში დასაგულებელად, კორექტირებული ისევე, როგორც ა § 167-ში, 177 – ლ სიტყვაში აღ-პყრობისა, ასევე კორექტირებული.

§ 6. მინაწერები ჩვენს ძეგლს ბევრი არა აქვს. მე-349 ფურცლის V-მხარეზე, მარცხენა აშიაზე, ცხრა უკანასკნელი სტრიქონის გასწვრივ, გარდიგარდმო სწერია ტექსტისავე ხელით, ცოტა უფრო წვრილად, ცოტა უფრო ბაცი მელნით, სამი სტრიქონი:

„ამჴს' ზემოთსა სსწლთა ვენა (sic) | აღწერდით წისა გისთა ვისცა | გენებოს: –“²

მე-350 ფურცლის R-მხარეზე, მე-9 და მე-16 სტრიქონებს შორის, ჩვენი გამოცემის §§ 153-155-ის სისწვრივ, მარჯვენა აშიაზე, ტექსტისავე ხელით, მხოლოდ უფრო ბაცი მელნით, მიწერილია 11 სტრიქონი:

„ამჴს³ ხტსა... | გწყუნ... | რში მარჯ... | ჴლით ო(?) - | გნეკურნ... | შა რი ს(?)ც(?) - ... | ღარა - - ... | ნით: და უ(?) - ... | თქნ ესეც(?)... | დეთ ღი - ... | ენოე - ...“⁴

როგორც ზემოთ უკვე აღნიშნული მაქვს (იხ. აღწერილობის § 3), ამ გვერდზე ორ ადგილას სინგურით პატარა რგოლებია დასმული და მინაწერიც სწორედ რგოლიდან რგოლამდე მიდის, ეგებ მაგ ნიშნებთან როგორმე დამოკიდებულიც იყოს.

ხელნაწერის მე-351 ფურცლის R-მხარის მე-23 სტრიქონის ბოლოდან მოყოლებული გვერდის ძირამდე, და V-მხარეზე ტექსტის უდიდესი ნაწილი, ამოფხეკილია, როგორც ზემოთ უკვე მოვიხსენიე (ჩვენი გამოცემის მე-172 და მე-173 პარაგრაფებს შორის, იხ. ზემ. აღწერილობ. § 5)⁵, და ზედ ნაჯღაბნია, თ. ჟორდანიას განსაზღვრით (ქრონიკ., II, გვ. 121, შენ. *), XVI ს-ის მხედრული ხელით, ტექსტის მსგავსი მოყავისფრო მელნით:

351 R ორი სტრიქონი: „ – მთისაგან: უხელოდ: ლოდნი: გამოევ...⁶ | ქალწულ-ისაგან:“

351 V ათი სტრიქონი: „წმიდა: და: მ|ლოცავსა: | მარსავი თვი: | დანერ: გუ|ლა : მლთისა: | გან: ვითარმედ: ვერ გულ|ის ხმა ვყოთ მისთ| სასიკეთსა და | საფარველი და ნიც (?)“⁷

¹ ა მთავრულია.

² მინაწერი ჩვენი გამოცემის §§ 150-151-ს უსწორდება დაახლოებით.

³ ა მთავრულია და სინგურით სწერია.

⁴ სტრიქონებს ბოლოები მოკვეცილი აქვს, რადგან აშია მერმე ჩამოუჭრიათ.

⁵ სულ ამოფხეკილია (R- და V-მხარეებზე) 22 სტრიქონი და არა 24, როგორც ჟორდანია აღნიშნავს.

⁶ აქ მინაწერი აშიაზეა გატანილი, რომელიც მერმე ჩამოუჭრიათ.

⁷ V-მხარეზე მინაწერი მარცხენა აშიაზეა მოთავსებული, ხოლო თვით გადანაფხეკზე ნაჯღაბნია „ხელთა“ (იხ. ქვემ.).

ამავ გვერდზე, შუაადგილას, მელნით უშნოდაა დახატული სამი ხელი, მარჯვნიდან მარცხნივ ერთი მეორეზე პატარა. უდიდესი ხელის მაჯაზე სწერია:

„ღმერთო: | შეინყალე: | ცოდვილი: მა|ლაქია¹

ამ ხელსა და შუათანას შორის სხვა, მუქი მწვანე მელნით და სხვა, უფრო მოგვიანო ხელით სწერია:

„ზე ცდა|დე: ღთო: მეფე: არჩილ“²

ორსავ მოზრდილ ხელს ცერებზე სამ-მწკრივად, ხოლო დანარჩენ თითებზე ოთხ-მწკრივად ასო-რიცხვები აწერია, ორსავ ხელს ერთნაირი, მესამე, პატარა ხელი კი ცარიელადაა დატოვებული.

ამავ გვერდის ზემო აშიაზე კიდევ რალაცა სწერია ორ სტრიქონად, მაგრამ აღარ იკითხება³. ქვემო აშიაზე კი ჟანგისფერი მელნით და სხვა, მაგრამ, შექცეული პ-არის მიხედვით, ისევ-ისე XVI ს-ის ხელით, გაუგებარი ერთი სტრიქონი იკითხება:

„მტ: ე: აბ: ა: მას: გ(?): ივ: ვ: იელ“

სხვა არავითარი მინაწერები ჩვენს ძეგლს არ მოეპოვება.

§ 7. შემდეგი წერითი შეცდომები გასწორებულ იქნა გამოცემაში.

141 – მწერალს გამოჰრჩა მეორე და, რომელიც მე ჩავუმატე მრგვალ ფრჩხილებში.

137 სახელსა ჩემი შენასწორებია, თორემ დედანში ამ სიტყვის მაგივრად ნამდვილად სახვასა სწერია, რაც გაუგებრად ჰხდოდა მთელ წინადადებას. მით უფრო თამამად შემეძლო ასეთი შესწორება შემეტანა ტექსტში, რომ 107-ე პარაგრაფში ვკითხულობთ: „... ესე ჯუარი წმიდისა მოწამისაჲ სახელსა ზედა არა ალავერდისა მთავარმოწამისსა“. ორსავ შემთხვევაში ერთსა და იმავე ჯვარზეა ლაპარაკი.

შემდეგ სიტყვებში ან მეტი ასოა, ან, პირიქით, ასო აკლია:

65 საკრველისა=საკრველისა.

20 მხოლოდ=მხოლოდ, 45 თვნერ=თვნიერ, 85 პყრობილყო=პყრობილიყო, 88 საკრველისა=საკრველისა, 94 ძნად=ძნადა, 104 სიცილს=სიცილის, 169 კეთლი=კეთილი.

ზემომოყვანილ მაგალითებში თუ ასოა გამოტოვებული შეცდომით, შემდეგ სიტყვებს ქარაგმა აკლია დედანში: 1 და 63 ჯერს და არა ჯერ⁴ს=ჯერ არს. 9 ქადგსა და არა ქადგსა=ქადაგსა, 13 შესწირ-ვითა და არა შესწირ⁴ვითა=შესანირა ვითა, სმენ⁴ და არა სმებ⁴=სამებაჲ, 18 მწამემან და არა მწამემან=მოწამემან, 19 შეწვნდ და არა შეწვნდ=შეწვნად, 31 ამნ და არა ამწნ=ამან, 32 საწყლობელმწნ და არა საწყლობელმწნ=საწყლობელმან, 45 ამთსა და არა ამწთსა=ამათსა, 61 სუმსა და არა სუმწსა=სუმასა. 65 გწლსწმაყვით და არა გწლსწმაყვით=გულისწმაყვით, მოყრენო და არა მოყრენო=მოყუარენო, 70 სიმრვლესა და არა სიმრვლესა=სიმრავლესა, 74 უსწვლე-ლი და არა უსწვლე-ლი=უსწავლე-ლი, 77 ნტარის⁴თა და არა ნტარის⁴თა=ნეტარისა⁴თა, 83 მოკლებსა და არა მოკლებ⁴სა=მოკლებასა, 86 შნთა და არა შწნთა=შენთა, 89 მრავლნი და არა მრავ⁴ლნი=მრავალნი, წარმართთსა და არა წარმართ⁴თსა=წარმართთა⁴სა, სიმ-

¹ როგორც თ. ჟორდანიას აღნიშნავს, ეს უნდა იყოს კათალიკოსი მალაქია აბაშიძე, რომელიც კათალიკოსადაა ჩანს 1519-1533 წლებში და რომელიც ამავ ხელნაწერში კიდევ ერთხელ იხსენიება (იხ. ქრონიკ., II, გვ. 111).

² არჩილ მეფე რამდენჯერმე იჯდა იმერეთის ტახტზე XVII ს-ის მეორე ნახევარში.

³ მხოლოდ მეორე სტრიქონში გაირჩევა: „----- გულისხმა“. ეს მინაწერიც ჟანგისფერი მელნიც და ამ ფურცლის პირველი მინაწერის ხელით სწერია.

⁴ ჩვენს ძეგლში მიღებული დაქარაგმების წესების მიხედვით, ასე შეკვეცილ სიტყვაზე უეჭველად ორი პატივი უნდა ყოფილიყო (იხ. ქვემ. აღწერ. § 16).

რვლისათჲს და არა სიმრვლიათჲს=სიმრავლისათჲს, საკრველებთაჲსა და არა საკრველ ებთაჲსა=საკრველებთაჲსა, 99 მონმისა და არა მონმისა=მონამისა, 103 სანყლობელი და არა სანყლობელი=სანყალობელი, 107 მწმისა და არა მწმისა=მონამისა, 116 უნუჭრლისა და არა უნუჭრლისა=უნუერულისა, 129 სარმწმ და არა სრმწმ=სარმუნოება, 132 იმეფებოდა და არა იმეფებოდა=იმეფებოდა, 136 მოოჭრებსა და არა მოოჭრებსა=მოოჭრებასა, დედაქლქისა და არა დედაქლქისა=დედაქალაქისა, 142 ტადრსა და არა ტადრსა=ტაძარსა, 144 პაპსა და არა პაპსა=პაპასა, 147 ეკლესიისა და არა ეკლესიისა=ეკლესიისა¹, 149 ცხველს მყფელით და არა ცხველს მყფელით=ცხოველსმყოფელით, 157 აღსრლებისა და არა აღსრლებისა=აღსრულებისა, 159 საწსნებელდ და არა საწსნებელდ=საწსნებელად, 160 პატრონთათა და არა პატრონთათა=პატრონთათა, 173 შვლთაცა და არა შვლთაცა=შვილთაცა, 187 დღესსნლსა და არ დღესსნლსა=დღესასწაულსა.

პირიქით, მეტია ქარაგმა შემდეგ სიტყვებზე: 36, 110 და 118 მრვლგზის=მრავალგზის,² 79 ჰრქეს=ჰრქეს, 80 მთისა=მთისა,³ 84 მთასა=მთასა, 124 სურვილისა=სურვილისა, 154 სწოებიდა=სასოებდა**, 177 პატრონმწნ=პატრონმან.**

უბრალო შეცდომად ჩავთვალო, და არა რაიმე დიალექტურ თუ ვულგარულ ფორმად, 8 მამადმთავართა და არა მამათმთავართა, როგორც მე შევასწოვე გამოცემაში.

§ 8. ერთი-ორგან ჩვენი წანაკითხი ეჭვებს იწვევს და რამდენიმე ადგილიც გაუგებარი დაგვიჩნდა. სათუთა 173 ბაგულ, სახელდობრ, აქ შეიძლება წავიკითხოთ აგრეთვე „შაგულ“. შემდეგ, როგორღაც გაურკვევლად სწერია დედანში 132 სლვით, თუმცა სხვა სიტყვა ამ ადგილას ძნელი დასაშვებია.

გაუგებარია შემდეგი ადგილები, გამოცემაში უცვლელად დატოვებული: 108 ვითარცა ძუელ ოდესმე ბორღალეთით – ეს ჩანართი წინადადება უნდა ჰგულისხმობდეს თითქოს ერთ-ერთ ეპიზოდს წმინდა გიორგის ცხოვრებიდან, მაგრამ, იმას გარდა რომ ასეთი შემთხვევა წმ. გიორგის ცხოვრების ცნობილ რედაქციებში არსად მოთხრობილი არაა, იგი შეუძლებელიცაა ისტორიულად, რადგან ბორღალეთი | ბულგარეთი წმინდა გიორგის დროს არც არსებობდა. ცოტა არ იყოს ბუნდოვანია აგრეთვე შემდეგი წინადადება: 116 და რაჟამს მთხოვა წმიდამან გიორგი, უნუერულისა ჭაბუკისა სახითა მყოფმან, რადგან იგი ზემდეტი და უადგილო ჩანს. დაბოლოს, ბუნდოვანია კიდევ: 115 და ჯელით განსახილველად იყო, ვითარცა ჰოროლი მზისაჲ (შდრ. აქვე ლექსიკონი, სიტყვა ჰოროლი).

§ 9. შემდეგი ორთოგრაფიული უთანამიმდევრობანი ხელნაწერისა დაცულ იქნა გამოცემაშიც:

- 1) 26 თფილისსა და 136 ტფილისისასა.
- 2) 38 მონაზონთაგანი და 141 მონოზონებასა, 157 მონოზონებისა.
- 3) 72 უნაკლულევანეს, 123 ნაკლულევანი და 164 ნაკლოლევანებამან.
- 4) 79 ჩჩვლმან და 176 ჩვლნი, ჩვლენი.
- 5) 87 მძანებული, 187 მძანე და 158 ბრძანებითა.

¹ მართალია, ჩვენს ძეგლში ნათესაობითი ხშირად უსრული სახით შეუთანხმდება ხოლმე მიცემითს (იხ. ქვემ. აღწერილ. § 11), მაგრამ ამ ადგილას მე მაინც სრული ფორმა მიმაჩნია უფრო მართებულიად.

² აქ მეტია მეორე ქარაგმა.

³ აქ მეტია პირველი ქარაგმა.

6) 114 ჰონე და 121 ჰუნე.

7) 34 და 166 ნუგეშინისსაცემელად და 80 ნუგეშინისცის, საცა, ალბათ, პირველ სიტყვასა აქვს მოვარდნილი დაბოლოება ს.

8) აქვე ეკუთვნის კ-ს ხმარება უმარცვლო უ-ნის მაგივრად ზოგიერთ სიტყვაში: 6 სიკდილითა, 63 სვა, 161 ვარსკვლავის, თუმცა სხვაგან იმავე სიტყვებში უ გვხვდება: 109 მკუდარი, 63 სუას. ასევე უმარცვლო უ-ნის მაგივრად შეიძლება გავიგოთ კ ისეთ უც-ნაურ ფორმაში, როგორც 184 მიგვანოდებდეს, რომელიც მე გამოცემაში სათანადოდ შევასწორე. ერთხელ კი კ სრულხმოვანი უ-ნის ნაცვლადაც გვევლინება: 9 საკვორად.

9) 19 და 75 შენვენად, 21 შენვენასა, 42 შენვენისა და 77 შენვენად, 85 თანაშენენისათა.

§ 10. ისე, როგორც ზოგიერთ ზემომოყვანილ მაგალითთაგან, ფონეტიკურ თავისებურებათა რიგს მიეკუთვნება:

1) უ-ნის ხმარება ო-ნის ნაცვლად: 152 ფერჯჩატუმილთა და არა ფერჯჩატომილთა, 76 მყუარ და არა მყოვარ.

2) ღ-ს ხმარება უმარცვლო უ-ნის შემდეგ, ე-ნის ნაცვლად, სისტემატურად, რაც გამოცემაში არ დამიცავს: 1 შუშნიერისა, 4 გუშმსგავსა, 7 მოგუშნიჭა, 17 სუშტი, 19 აჩუშნის, 29 შეშლად, 30 აჩუშნო, 36 აჩუშნა, ამონყუშდისა, 45 შუშლად, 53 განგემარჯუშმოდეს, 57 გუშლისათა, 65 მეტყუშლებითა, 67 ჩუშულებისაებრ, 69 ეკუშთა, 70 ეკუშთა, ქუშშე, ქუშშუთცა, 73 შუშნიერი, 76 შუშლად, 82 ჩუშულება, 86 უეჭუშლად, 92 ჩუშნებით, 98 ქუშშე, 100 ესუშნა, 105 ჩუშულებისა, 108 ძუშლ, 113 ჩუშნების, 116 უნუშრულისა, 117 შუშნიერი, 126 ტყუშ, 129 აჩუშნა, 136 მონყუშდასა, 137 ესუშნა, დასუშნებასა, 139 შეესუშნა, 140 დასუშნებისა, 141 დასუშნება, 142 აღასუშნა, დაესუშნა, 143 ესუშნა, 144 ჩუშნებათ, 149 დიდებისმეტყუშლებასა, შუშნის, 151 მონანყუშდელად, 162 აჩუშნა, 165 ძუშლი, 166 შემოხუშნითა, 169 ღმრთისმეტყუშლისა, 177 დაასუშნა, 186 ქუშშომთ.

ორჯერ უმარცვლო უ-ნის შემდეგაც დედანშიც ე ზის: 93 უეჭუელად, 118 უეჭუელადო.

3) ი-ნის უმართებულოდ დასუსტება ძ-დ მხოლოდ ერთხელა გვხვდება: 87 მოჰნია.

4) ბ-ანის დაყრუვება ფ-არად: 5 და 159 ნეფსით, და, წინაუკმოდ, ფ-არის გამჟღერება ბ-ანად: 47 განცკბრებისა.

5) ვ-ს დაკარგვა ო-ნის შემდეგ ხმოვნის წინ: 22 და 161 ახოანი, 180 ახოანისანი, თუმცა გვაქვს აგრეთვე 12 ახოვანსა, 27 ახოვანი, 50 ახოვანისა, 165 ახოვანმან; 41 მოითხოვ, 105 სთხოის, თუმცა გვაქვს აგრეთვე 116 მთხოვა; ერთხელ ვ იკარგება უ-ნის შემდეგაც: 76 მყუარ.

6) პირველი პირის სუბიექტური პრეფიქსის ვ-ს დაკარგვა უ-ნის წინ: 106 უწოდ, 150 უწყი.

7) მრავლობითი რიცხვის პირველი პირის ობიექტურ პრეფიქსად გუ-ს ხმარება: 7 მოგუენიჭა, 184 დაგულოცევდით, რომელიც მომდევნო ი-ნთან ერთად გვ-ს იძლევა: 162 გვბოძნა, 184 მიგვწოდებდეს (ამ უკანასკნელისათვის შდრ. ზემ. § 9).

8) ჰ-აეს ხმარება ისეთ სიტყვებში, როგორც: 72 ბალაჰვარად, 115 ჰოროლი, 119 ჰამოდ.

9) პრევერბების შეკვეცა, გამონაკლისის სახით:

36 ამონყუედისა, 39 აუთქუ, 105 აჰკიდიან, თუმცა სხვაგან ყოველთვის იწერება 87 აღუთქუა, 147 აღჰრაცხავს და სხვ.;

151 წამოქცეულთა, 160 წაისუნეს, 171 წამკითხველნი, 173 წააგო, 184 წაკითხვითა, 186 წაკითხვებდით, თუმცა სხვაგან ყოველთვის იწერება 26 წარვიდა, 91 წარულო, 185 წარკითხვისა და სხვ.;

ორჯერ გვხვდება ჩა-პრევერბი შთა-ს მაგივრად: 152 ფერგჯადთუმილთა, 162 ჩაჭრისაგან, თუმცა სხვაგან ყოველთვის იწერება 24 შთასხმად, 63 შთათხეულნი, 70 შთამოვლო, 101 შთადეგ, 102 შთადგა, 152 შთასაჭრელად.

პრევერბები გან- და გარ- არასოდეს არ იკვეცება.

10) აღსანიშნავია აგრეთვე ფორმები 3 აკმა და 187 ამინის.

§ 11. ბრუნებისათვის დამახასიათებელია, რომ

1) სახელობითი ნიშნიანია, თუ სახელი ა-ნით ან ო-ნით თავდება და უნიშნოა, თუ ე-ნით თავდება, მაგ.: 1 ჯენებაჲ, 7 უკუდავებაჲ, 25 ქვითხუროჲ, 39 უბინოჲ, მაგრამ 62 მონამე, 86 სასანთლე და სხვ.

2) მოთხრობითი ერთხელ შეკვეცილ-ნიშნიანი გვხვდება: 177 ძმამა¹ და არა „ძმამან“.

3) ნათესაობითი უსრულია, როდესაც მსაზღვრელი და საზღვრული ერთ კომპლექსადაა მიჩნეული, მაგ.: 70 ნათლისმცემელისსა, 74 ერისკაცი და სხვ.

ე-ნით დაბოლოებული სიტყვა ნათესაობითში, ისევე, როგორც მოქმედებითში, ამ ე-ნს ჰკარგავს, მაგ.: 2 მთავარმონამისა, 57 სასითა და სხვ.

მიცემითთან შეთანხმებისას ნათესაობითი ხან სრული ფორმითაა წარმოდგენილი, ხან კიდევა, და უმეტეს შემთხვევაში, იგი უსრულია, მაგ.: 43 ქვისასა, 61 წელისასა, 72 დასავალისასა და სხვ. და 9 ღმრთისსა, 26 სომხითისსა, 43 ნავთისასა და სხვ.. საკუთარ სახელებს ემფატიკური ა-ნი, ჩვეულებრივად, არ დაერთვის, მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც იგი ნათესაობითში ჩნდება, მაგ.: 168 ცაცაჲსასა, 157 სათუთაჲსაჲ.

4) ადგილობითი ზმნისართის სახით ხმარებულ მიცემითს ერთხელ ბოლო მოკვეცილი აქვს, რადგან ფუძე თვითონ თავდება ს-ანით: 129 ცხმორის და არა „ცხმორისს“.

5) დასასრულ, აღვნიშნავ კიდევე, რომ წრფელობითი და სახელობითი ბრუნვები ჩვენს ძეგლში მკაფიოდ გარჩეული არაა.

§ 12. უღვლილებისათვის დამახასიათებელია, რომ

1) მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსი (ჰ თუ მისი ბგერინაცვალი ს) ყოველთვის იხმარება, დამატება პირდაპირია თუ ირიბი, უკეთუ იგი მიცემითში დგას: 27 და სხვ. ჰრქუა, 50 მოსცა, 59 ჰრქვან, 79 ჰრქვს, 84 თანაწარვჰჴე, 89 თანაწარვჴედ, 105 აჰკიდ-იან, სთხოის, 110 დასცვდეს, 112 მისცა, 113 შეჰგავს, 119 მოვსწყდი, 130 ჰკიდვან, 146 ცხადჰყოფდა, 147 აღჰრაცხავს, 174 აღვსნერ.

წარმოშობით მიცემითი დამატებიან ზმნებსაც შერჩენილი აქვთ ჰ: 47 ჰგონეს, 67 შეჰკაზმა.

ორჯერ გვხვდება უპრეფიქსო ფორმაც: 149 შუენის, 177 ხატავს, ხოლო 44 კრებდი ბრძანებითია და პრეფიქსი არც უნდა ჰქონდეს.

2) ბოლომოკვეცილია 84 თანაწარვჴჴე თუმცა იქვე გვაქვს 89 თანაწარვჴჴედ.

§ 13. სინტაქსურად საინტერესოა, რომ

1) თვნიერ, რომელიც მოითხოვს ნათესაობით ბრუნვას: 4 თვნიერ ცოდვისა, 20 თვნიერ... თანაშენევისა და სხვ., ზოგჯერ და, განსაკუთრებით, მესამე პირის ნაცვალ-

¹ საინტერესოა, რომ იქვე ჩემმა-ც შეკვეცილად დაუნერია და დაბოლოება ნ მერმე დამატებით მიუწერია უფრო წვრილად და უფრო ბაცი მელნით.

სახელთან, მოითხოვს მიცემითაც: 19 და 24 თვნიერ მისსა, 43 თვნიერ მათსა, 45 თვნიერ ამათსა, 63 თვნიერ ამისსა, 139 თვნიერ ნეტარისა იოსებისსა და მისთა სახლეულთაჲსა.

2) ვითარებითს უთანხმდება მიცემითი: 46 და 51 სასიდ თჳსსა.

3) სინტაქსურ შეუსაბამობას წარმოადგენს შემდეგი წინადადება, რომელიც გამოცემაში მაინც უცვლელად დავტოვე: 185 ესრეთ იტყოდით, შემდგომად წარკითხვისა, მღდელი (ზმნის მრავლობითი შეიძლება ზრდილობიანი ფორმის გამომხატველი იყოს).

§ 14. დიალექტიზმები და ფულგარიზმები ჩვენი ძეგლისა განსაკუთრებით საინტერესოა მაშინ, როდესაც ისინი გარკვეულ კილოს გვიმჟღავნებენ და ამგვარად ავტორის ისედაც ცნობილ წარმოშობაზე უნდა მიგვითითებდნენ. ასეთებია: 26 თფილისისსა, 60 ვხედევდიო და 115 ვხედევდი, 113 სადევეთა და 114 სადევნი.

შემდეგ, აქვეა მოსატანი: 8 ღმრთეებისა, 13 მწულილებით, 33 არაჲოდეს, 76 მყუარ და არა „მყოვარ“, 63 მანდა და არა „მუნ“, 79 ჩუქვებით, ზედმეტი ვ-ინით, 90 მოაწიან, 130 ჰკიდვან, 164 მცირაობითა, ნაკლოვევანებაჲმან, 177 დიდრუანნი.

99 სიღრმეთათგან მე აგრეთვე დიალექტურ ფორმად მიმაჩნია, რომელშიც წამოწყება ანუ გამოსვლა (კითხვაზე „საითგან“) ორმაგადაა გამოხატული -ით||-ათ-სუფიქსით და -გან-თანდებულით.

§ 15. გამოცემაში რთული სიტყვები, რომლებიც დედანში თითქმის უკლებლივ ცალ-ცალკე სწერია, მე შევაერთე დეფიზით, თუ პირველი ნაწილი სრულფორმიანია (18 ერისა-კაცთაგანკაცა), და შერწყმით დავებქდე, თუ იგი უსრულია (74 ერისკაცი და სხვ.). დეფიზით შევაერთე ის სიტყვებიც, რომლებსაც მაინცდამაინც მჭიდრო გადაბმულობა არ ახასიათებს, როგორც, მაგ., 40 კერძო ვარაუდი, 172 ძალის-პირნი, ანდა ფორმით არიან დაკავშირებული, როგორც, მაგ., 13 კაცად-კაცადმან, 166 მეტის-მეტად და მისთ.

ზმნა და მიმღეობა და აგრეთვე ზმნისართი დედანშიც ცალ-ცალკე იწერება და გამოცემაშიც ისე დავტოვე. შერწყმით დავებქდე მხოლოდ სრულქმნაჲ, როგორც არსებითი სახელი და, პირიქით, ცალ-ცალკე დაიბეჭდა 63 ჯუარის გამოსახვისა და მისთ., რადგან მეორე ნაწილი ზმნადაა აღქმული.

51 მო-რაჲ-ინია დედანში ერთად სწერია, მე დეფიზით გამოვყავი ზმნისართი რაჲ.

თანდებულებს, გარდა ზედა, თანა, თვნიერ, მიერ და შინა-სი, ცალკე არა ვწერ, თუმცა დედანში მეტწილად ცალკე იწერება, აგრეთვე, -გზის, -ებრ, -თჳს, -გან, უმეტეს შემთხვევაში, დედანშიც შერწყმით სწერია.

ცალკე იწერება დედანში ისეთი ნაწილაკებიც, როგორც -ვე, -გა, -მცა -მე შერწყმითა ვებქდავ. გაყოფილია დედანში აგრეთვე არა ვინ, ესე ვითარი და მისთ, რომლებიც მე შევაერთე.

ასომთავრულები და სინგურით ნაწერი არ გადმომიცია – მათი სია იხ. ზემ. § 1. ტექსტი თავებად დავყავი და, გარდა ამისა, ციტაციის გასაადვილებლად, შიგ შევიტანე პარაგრაფობრივი სათვალავი, რომელიც თავიდან ბოლომდე უწყვეტლივ მიჰყვება ტექსტს. აბზაცებიც და განკვეთილობის ნიშნებიც ჩემია, მაგრამ უნდა აღვნიშნო, რომ მეტწილად ჩემი აბზაცები თვით ავტორის აბზაცებს დაემთხვა (იხ. ზემ. § 1 – სია სინგურით ნაწერის და ასომთავრულებისა და § 2 – სასვენი ნიშნები). ბრჭყალებში ჩავსვი პირდაპირი თქმა. დედნის სტრიქონების აღნიშვნა ზედმეტად ჩავთვალე, მხოლოდ შვეული ორი ხაზითა მაქვს გამოყოფილი ყოველი ფურცელი და თითო ხაზით ყოველი გვერდი დედნისა.

§ 16. დედანში დაქარაგმებული სიტყვები გამოცემაში ყველა გახსნილია და ქვემოთ მომყავს მათი სრული სია. ქარაგმების გახსნისას ეჭვი არსად არ დამბადებია.

აქ აღსანიშნავია მხოლოდ შემდეგი: ქარაგმა წარმოადგენს პატარა დაკლავნილ ხაზს და დაისმის სიტყვის ზემოდან ერთხელ, თუ სიტყვა მოკლეა და ერთგანაა მხოლოდ შეკვეცილი (მაგ.: 2 წისა=წმიდისა), ორხელ, თუ სიტყვა გრძელია და ორ ადგილასაა შეკვეცილი (მაგ., 2 სიტყმწნ=სიტყუამან) და სამჯერაც, თუ სიტყვა ნამეტანი გრძელია, განსაკუთრებით, თუ იგი თანდებულიანია და სამ ადგილასაა შეკვეცილი (მაგ., 3 თად აუსზბომწნ=თანადაუსაბამომან).

რა თქმა უნდა, ეს წესი საკმაოდ ხშირად ირღვევა, როგორც ეს, სხვათა შორის, ჩემ მიერ შედგენილი დაუქარაგმებელი თუ ქარაგმა-ნაკლული სიტყვების სიიდანაცა ჩანს (იხ. ზემ. § 7), მაგრამ წესი მაინც წესადა რჩება. გარდა ერთეული ხმოვნებისა, რომელთა შეკვეცა მხოლოდ ადგილის ეკონომიას იძლევა, ხშირად იკვეცება სიტყვის უდიდესი ნაწილი (მაგ., 8 წწყლთანი=წინასწარმეტყუელთანი), რაც, ცხადია, დიდ დროის ეკონომიასაც იძლეოდა.

ჩვენს ძეგლშიც, ისე, როგორც ეს სხვაგნითაა ცნობილი, ბრუნვის მანარმოებელი ი-ნი არასოდეს არ იკვეცება, რათა მიცემითისა და ნათესაობითის აღრევა არ მოხდეს, მაგრამ ერთხელ მაინც გვხვდება შეკვეცა 16 სიტყსა, რომელიც, კონტექსტის მიხედვით, უნდა გავხსნათ არა როგორც მიცემითი „სიტყუასა“, არამედ როგორც ნათესაობითი სიტყვსა და ასეთი შეკვეცა, გამონაკლისის სახით, დაშვებულია, ეგების, იმიტომ, რომ ეს სიტყვა ნათესაობითში უ-ი-ნოდ, სახელდობრ, კ-თი იწერებოდა, როგორც ამას გვიჩვენებს § 9 ტექსტისა, საცა იგი სრულად სწერია ამავე ბრუნვაში.

149 აწ გავხსენი როგორც ამან, რასაც გვიკარნახებს სრულად დაწერილი 187 ამინის. 65 ლის, 5 ლე და მისთ. გავხსენი, როგორც ღმრთის, ღმრთისაჲ და მისთ., რადგან ჩვენს ძეგლში არქაულად იწერება, მაგ., 185 აწჳიესოვ, თუმცა შეიძლებოდა დაგვეშვა აგრეთვე ფორმები „ლუთის“, „ლუთისაჲ“ და მისთ., მით უმეტეს, რომ ცოცხალ მეტყველებაში, ალბათ, სწორედ ასე იქნებოდა. სამაგიეროდ, 8 წწყლთანი გავხსენი როგორც წინასწარმეტყუელთანი, თუმცა შეიძლებოდა უფრო არქაული „წინასწარმეტყუელთანი“-ც გვევარაუდნა. ასევე რა ყველგან გავხსენი როგორც რათა და არა როგორც „რაჲთა“, თუმცა შეიძლებოდა ეს ფორმაც დაგვეშვა. 4 მამისგწ გავხსენი როგორც მამისაგან, რადგან ემფატიკური ა-ნი ჩვენს ძეგლში კარგადაა დაცული (გამონაკლისი იხ. ზემ. § 11:3).

ზოგიერთი დაქარაგმებული სიტყვა ტექსტში სრულად დაწერილიც მოიპოვება ამა თუ იმ ფორმით. ესენი ქვემოთ სიაში ნაჩვენებია მრგვალ ფრჩხილებში, ხოლო თუ დაქარაგმებული სიტყვა იმავე სახით გახსნილიც გვხვდება, მრგვალ ფრჩხილებში აღნიშნულია პარაგრაფი, რომელშიც ეს სიტყვა მოიპოვება.

დაქარაგმებული სიტყვების სია

აგუტისწნი 180=აგუტისანი.

ალავერდისწა 120=ალავერდისასა.

ამწ 18 და სხვ., ამწ 66 და სხვ., ამთ 18 და სხვ., ამწვე 8, ამისთწ 165, ამთსაცა 10=ამან, ამას, ამათ, ამანვე, ამისთვს, ამათსაცა.

აწ 149=ამინ (187 ამინის).

ანგზთანი 8=ანგელოზთანი.

არწოდეს 33=არაჲოდეს.

აღდგმითა 7=აღდგომითა.
 აღესრლა 138=აღესრულა.
 აღვასრლო 35=აღვასრულო.
 აღრადგინეს 110=აღ-რაჲ-ადგინეს.
 აღყვანებჲ 119=აღყვანებაჲ.
 აღშენებჲ 33 და სხვ., აღშენებისჲ 97, აღშენებიჴსა 23=აღშენებაჲ, აღშენებისაჲ, აღ-
 შენებისასა.
 აღწერისათჴს 106=აღწერისათჴს.
 ახოვანმჴნ 165, ახოვჴნისჲთ 122=ახოვანმან, ახოვანისაჲთ.

 ბასილისთჴს 140=ბასილისთჴს.
 ბიძამჴნ 163=ბიძამან.
 ბძანებჴლი 87=ბძანებული.

 გარდასრლთა 158=გარდასრულთა.
 გაცემჴლნი 160=გაცემულნი.
 გზჲ 161=გზაჲ.
 გჴ 18 და სხვ., გჴს 12 და სხვ., გჴისი 99 და სხვ., გჴისსა 82 და სხვ., გჴისნი 2 და სხვ.,
 გიისთა 184=გიორგი, გიორგის, გიორგისი, გიორგისსა, გიორგისნი, გიორგისთა.
 გჴლსმოდგინებჲ 30, გჴლსმოდგინებისა 164, გჴლსმოდგინებით 128, =გჴულსმოდგინებაჲ,
 -მოდგინებისა, -მოდგინებით.
 გჴლისჴმაყვეს 126=გჴულისჴმაყვეს.
 გჴმოეცხადა 27 და სხვ. =გამოეცხადა.
 გჴმოვალს 4=გამოვალს.
 გჴმოიყვანა 107=გამოიყვანა.
 გჴმოიცადებოდა 5=გამოიცადებოდა.
 გჴმოიჴსნნა 89=გამოიჴსნნა.
 გჴმორჩეულთა 141=გამორჩეულთა.
 გჴმოსახვისა 63=გამოსახვისა.
 გჴმოუთქუმელი 162=გამოუთქუმელი.
 გჴმოუჩნდა 57 და სხვ. =გამოუჩნდა.
 გჴმოჩინებისა 54=გამოჩინებისა.
 გჴმოცხადებითა 18, გჴმოცხადებითაჲ 75 და სხვ. =გამოცხადებითა, -ჲ.
 გჴნაპებსა 104, გჴნაპებითა 102, გჴნეპო 101=განაპებსა, -ბითა, განეპო.
 გჴნასრლა 99=განასრულა.
 გჴნაძლიერებდის 23=განაძლიერებდის.
 გჴნგბჴლებითა 4=განგებულებითა.
 გჴნგემარჴუჴბოდეს 53=განგემარჴუებოდეს.
 გჴნვლო 70=განვლო.
 გჴნზიდნა 104=განზიდნა.
 გჴნზომე 101=განზომე.
 გჴნთენდებოდა 92=განთენდებოდა.
 გჴნიკურნა 6 და სხვ. =განიკურნა.
 გჴნკვრევეჴლი 46=განკვრევეული.
 გჴნმზადებულისა 151, გჴნმზადებულთა 152=განმზადებულისა, -ბულთა.

გ^ნსახილველად 115=განსახილველად.

გ^ნსაჟდელად 152=განსაჟდელად.

გ^ნყვანებით 153=განყვანებით.

გ^ნცვრებისა 47=განცვრებისა.

გ^ნძაბთ 116=განძაბთ (108).

გონებამ^ნ 119, გონებ^ნსა 110=გონებამან, -ბასა.

გრ^გლი 177, გრ^გლისსა 178, გრ^გლით^რთ 180, გრიგ^ლსცა 175=გრიგოლი, -ლისსა, -ლითურთ, -ლსცა.

გუჭლის^ათა 57=გუელისათა.

დამართებთაგ^ნ 163=დამართებთაგან.

დამორჩილებ^ლ 137=დამორჩილებულ.

დასაბამითგ^ნ 33, დასაბამითგ^{ნი} 82=დასაბამითგან, -ითგანი.

დასავალის^ნსა 72=დასავალისასა.

დასასრ^ლი 184, დასასრ^ლსა 70=დასასრული, -რულსა.

დასასუმელ^დ 20=დასასუმელად.

დასით^რთ 7=დასითურთ.

დასაჴნებ^ა 141, დასუჴნებ^ნსა 137, დასუჴნების^ო 140=დასუენებაჲ, -ბასა, -ბისაჲო.

დაუსბ^{მო}ხსა 3=დაუსაბამოხსა.

დაფარ^ლთ^ა 146=დაფარულთაჲ.

დბ^ა 149=დიდებაჲ.

დ^ბისმეტყუჴლებასა 149=დიდებისმეტყუელებასა.

დბ^{ლი} 85, დბ^{ლისა} 99, დბ^{ლითა} 18, დიდებ^ლმცა 78, დბ^ლყოს 180=დიდებული, -ისა, -ითა, -მცა, დიდებულ ყოს.

დედამამ^ნ 173, დედ^ნსა 178=დედამან, დედასა.

დის^ა 170=დისაჲ.

დიფ^ლ დფ^{ლისა} 169 და სხვ., დფ^ლ დფ^{ლისა} 157 და სხვ. =დიოფალ-დიოფლისა (შდრ. 182 დიოფალ-დიოფალსა).

დღეს^ნწლი 127, დღეს^ნწლბად 130=დღესასწაული, დღესასწაულობად.

ე^ნ ე^ნისა 157 და სხვ., ე^ნ ე^ნით 180,

ე^ნ ე^ნთა 158=ერისთავთ-ერისთავისა, ერისთავთ-ერისთავით, ერისთავთ-ერისთავთა.

ეკლესიის^ა 35 და სხვ., ეკლესიის^ნსა 147, ეკლესიის^ათა 13=ეკლესიისაჲ, -სასა, -საათა.

ერთმ^ნ 128=ერთმან.

ერისაგ^ნ 187=ერისაგან.

ერისკ^{ცი} 74, ერისა კ^ცთაგ^ნსაცა 18=ერისკაცი, ერისა-კაცთაგანსაცა.

ესევე^{რი} 90, ესევე^{რითა} 73 და სხვ., ესევე^{რითა}ვე 89 და სხვ. =ესევეთარი, -რითა, -რითავე.

ეშმ^{კი} 7, ეშმაკისგ^ნ 5=ეშმაკი, -ისაგან.

ვ^ა 11 და სხვ. =ვითარცა.

ვ^დ 11 და სხვ. =ვითარმედ.

ვ^ე 100, ვ^ემდის 112=ვიდრე, -მდის.

ვერდატევნამ^ნ 164=ვერდატევნამან.

ვერშედლებისათ^ნ 68=ვერშედლებისათჴს.

ვითარებ^ა 55=ვითარებაჲ.

ვინაფთგ 3 და სხვ. =ვინაფთგან.
ვისგ 33=ვისგან.
ვიყ 117=ვიყავ.
ვნებლი 47, ვნებულისა 149=ვნებული, -ისასა.
ვრ 33=ვითარ.

ზა 10 და სხვ., ზაფთ 98=ზედა, ზედაფთ.
ზარგნჯდილმ 98=ზარგანჯდილმან.
ზემოჴსენებლთა 185=ზემოჴსენებულთა.
ზენამ 176 და სხვ.=ზენამან.
ზრდილობისათ 123=ზრდილობისათჴს.

თა 9 და სხვ.=თანა.
თარსებით 4=თანარსებით.
თარსმ 3=თანარსმან.
თადაუსზმომ 3=თანადაუსაბამომან.
თაყნისცემით 14=თაყუანისცემით.
თაშემნეთა 152=თანაშემნეთა.
თაშენევისა 82=თანაშენევისაფთა.
თაშენევისა 20, თაშენევენად 45=თანაშენევისა, -ნად.
თანარვჴე 84, თანარვჴედ 89=თანანარვჴე, თანანარვჴედ.
თვადსა 9=თავადსა.
თვი 68, თვისაცა 15=თავი, თავისაცა.
თლით 20 და სხვ., თლითა 22 და სხვ., თლნი 57, თლთგ 60=თუალით, -ლითა, -ლნი,
-ლთგან.
თსი 50 და სხვ., თსისა 125, თსსა 17 და სხვ., თსით 159, თსითა 94, თსნი 8, თსთა
46 და სხვ., თსისა 148, თსთასა 67, თსთაფთა 51, თსისათ 15=თჴსი, თჴსისა,
თჴსსა, თჴსით, თჴსითა, თჴსნი, თჴსთა, თჴსისასა, თჴსთასა, თჴსთაფთა, თჴსისათჴს.
თქ 64 და სხვ.=თქუენ.

იე 74 და სხვ., იეს 9 და სხვ., იესთ 137=იოვანე (106), -ნეს, -ნესთჴს.
იოსზის 147, იოსებისთსცა 141=იოსების, -თჴსცა.
იტყდა 117, იტყდით 185=იტყოდა, იტყოდით.
იჴ ქე 185=იესოჴ ქრისტე.
იძულეზლი 156=იძულეზული.

კადნიერმ 163=კადნიერმან.
კადრეზლისა 150=კადრეზულისა.
კარაულთათ 105=კარაულთათჴს.
კდ 112, კდცა 36 და სხვ. =კუალად, კუალადცა.
კერძო-კარაულმ 105=კერძო-კარაულმან.
კერძოჴა 15=კერძოჴაფთა.
კთლისა 150=კეთილისაფთ.
კლდეთაგ 151, კლდისგ 53=კლდეთაგან, კლდისაგან.
კურნეზ 39=კურნეზაფთ.

კ̄ცი 39 და სხვ., კ̄ცმან 91, კ̄ცის 136, 153, კ̄ცისა 21, კ̄ცსა 130 და სხვ., კ̄ცნი 125, კ̄ცთა 20 და სხვ., კ̄ცისსა 92, კ̄ცთანი 8, კ̄ცთად 77, კ̄ცითგ̄ნ 45, კ̄ცდ კ̄ცდ-მ̄ნ 13, კ̄ცთაგ̄ნსაცა 18, კ̄ცქმნილი 5=კაცი, კაცმან, კაცის, კაცისა, კაცსა, კაცნი, კაცთა, კაცისასა, კაცთანი, კაცთად, კაცითგან, კაცად-კაცადმან, კაცთაგანსაცა, კაცქმნილი.

ლ̄ცვისათ̄ს 109=ლოცვისათ̄ს.

მამადმთ̄ვართა 8=მამათმთავართა.

მამისამ̄ნ 3, მამისგ̄ნ 4=მამისამან, -ისაგან.

მარტომ̄ნ 67 და სხვ. =მარტომან.

მაშ̄ნ 122, მ̄შნლა 120=მაშინ, მაშინლა.

მახარებელის̄ 169=მახარებელისაჲ.

მახლობელ̄დ 26 და სხვ. =მახლობელად.

მეგობრის̄ 145=მეგობრისაჲ.

მეყს̄ლდ 62 და სხვ., მეყს̄ლდ 50 და სხვ., მეყს̄ლნი 152=მეყსეულად (129), მეყსეულნი.

მზის̄ 115=მზისაჲ.

მთვ̄რი 58, მთვ̄რსა 12, მთვ̄რთა 136=მთავარი, -რსა, -რთა.

მთავარდიაკონობის̄ 177, მთავარმ̄წმისა 82 და სხვ., მთ̄ვარ მ̄წმისა 2. მთ̄ვარმ-წმის̄ 174, მთ̄ვარმ̄წმის̄ 185, მთ̄ვარმ̄წმისსა 107=მთავარდიაკონობისაჲთა, მთავარმონამისა, -მონამისაჲ, -მონამისაჲთა, -მონამისსა.

მთქუმელის̄ 2=მთქუმელისაჲ.

მიყ̄ვ 119=მიყყავ.

მისტ̄ავე 22 და სხვ. =მისტანავე.

მისტ̄ 162=მისტაჲ.

მისის̄სა 143, მისისათ̄ს 157=მისისასა, მისისათ̄ს.

მისრ̄ლთა 166=მისრულთა.

მიუკ̄ე 149=მიუკუნისადმდე.

მ̄თისა 13 და სხვ. =მათისა.

მ̄მა 74 და სხვ., მ̄მმ̄ნ 163, მ̄მსა 144, მ̄მისაო 185=მამაჲ, მამამან, მამასა, მამისაო.

მ̄მლისა 166=მამულისა.

მ̄ნ 87, მ̄ს 12 და სხვ., მ̄თ 47 და სხვ., მ̄ნვე 165, მ̄სლა 139, მ̄თსა 43 და სხვ., მ̄თთა 152, 180, მ̄თდა 47, მ̄თვე 67, მ̄თცა 176=მან, მას, მათ, მანვე, მასლა, მათსა, მათთა, მათდა, მათვე, მათცა.

მ[იყ]ფითა 62=მ[იყ]ოფითა.

მოგებისათ̄ს 135=მოგებისათ̄ს.

მომკ̄ლ 103=მომკალ.

მონაზონთაგ̄ნი 38=მონაზონთაგანი.

მონოზონებ̄სა 141=მონოზონებასა.

მორ̄ინია 51=მო-რაჲ-ინია.

მოსარენლისათ̄ს 28=მოსარენლისათ̄ს.

მოსრ̄ლთა 109=მოსრულთა.

მოქმედმ̄ნ 142=მოქმედმან.

მოყ̄ვ 118=მოყყავ.

მოცალებჲ 28=მოცალებაჲ.

მონჲფ[ე] 177=მონაფ[ე].

მჲრ 13 და სხვ., მჲრი 6 და სხვ., მჲრვე 59, მჲრცა 20=მიერ, მიერი, მიერვე, მიერცა.

მრჲვლ 36 და სხვ., მრჲვლითა 166, მრჲვლდ 21, მრჲვლნი 151 და სხვ.. მრჲვლთა 20 და სხვ., მრჲვლთანი 151, მრჲვლთგჲნი 94=მრავალ, მრავლითა, მრავლად, მრავალნი, მრავალთა, მრავალთანი, მრავალთაგან.

მრთ 47 და სხვ. =მიმართ.

მრქა 117 და სხვ. =მრქუა.

მსთჲვე 83=მასთანავე.

მტჲვლისა 72=მტკავლისა.

მტრთა 160=მტერთა.

მუშაკობჲ 34 და სხვ.. მუშაკობჲსა 151=მუშაკობაჲ, -ბასა,

მფრჲველჲდ 155=მფარველად.

მფრინველმჲნი 100, მფრინველისჲ 55=მფრინველმან, მფრინველისაჲ.

მღდელმჲნი 187=მღდელმან.

მღლისა 157 და სხვ., მღლსა 152=მაღლისა, მაღალსა.

მყფი 139 და სხვ., მყფმჲნი 116 და სხვ.. მყფისა 70, მყფთა 126=მყოფი, -ფმან, -ფისა, -ფთა.

მშბლსა 9, მშბლნი 180, მშბელთა 167, მშბლთა 158=მშობელსა, -ლნი, -ლთა.

მშკდობისჲთა 138=მშკდობისაჲთა.

მციქლთა 8. მციქლთაებრ 141=მოციქულთა, მოციქულთაებრ.

მცნებჲთა 162=მცნებათა.

მწმე 62 და სხვ., მწმემჲნი 49 და სხვ., მწმისა 132 და სხვ., მწმისჲ 127 და სხვ., მწმესა 79 და სხვ., მწმეო 35 და სხვ., მწმეთა 8, მწმეთჲ 58, მწმისჲსა 137, მწმისსა 108 და სხვ., მწმეთასა 12=მონამე, -მემან, -მისა, -მისაჲ, -მესა, -მეო, -მეთა, -მეთაჲ, -მისასა, -მისსა, -მეთასა.

მზბმჲნი 150, მზბითა 13, მზბდ 8=მეოხებაჲმან, -ბითა, -ბად.

მჲყედართაგჲნი 85=მჲყედართაგანი.

ნაკლოლევანებამჲნი 164=ნაკლოვანებაჲმან.

ნაყფი 80=ნაყოფი.

ნაშბთა 9=ნაშობთა.

ნთელს 183, ნთლით 117=ნათელს, ნათლით.

ნთლისმცემელსა 9 და სხვ. =ნათლისმცემელსა.

ნივთათჲს 64=ნივთათჲს.

ნტრი 71 და სხვ., ნტრმჲნი 22 და სხვ., ნეტრისა 139, ნტრისა 140 და სხვ., ნტრსა 58 და სხვ., ნტრიცა 148=ნეტარი, -რმან, -რისა, -რსა, -რიცა.

ნუგეშინისცემჲნი 58, ნუგეშინისაცემელჲდ 34=ნუგეშინისცემაჲ, ნუგეშინისაცემელად.

ოკჲთუ 186=ოკჲუეთუ.

ოქროპირისჲ 177=ოქროპირისაჲ.

პართეველისჲ 177=პართეველისაჲ.

პჲეს 11=პეტრეს.

პირისჲ 177=პირისაჲ.

პლსა 8, პლსავე 134, პდ 33=პირველსა, -ლსავე, -ლად.

პტრონისა 180, პტრონსა 181, [პ]ტ[რონით] 180, პტრონთა 167 და სხვ., პტრნთა 180=პატრონისა, პატრონსა, [პ]ატ[რონით], პატრონთა.

პურისჲ 78=პურისაჲ.

ჟი 140, ჟა 109 და სხვ. =ჟამი, ჟამსა.

რ 2 და სხვ. =რამეთუ.

რა 34 და სხვ., [რ]ამცა 63=რათა, [რ]ათამცა.

რლ 40 და სხვ., რლი 74, რი 4 და სხვ., რნ 13 და სხვ., რსა 70 და სხვ., რლსა 25 და სხვ., რითა 6 და სხვ., რნი 180, რლთა 51, რთა 166, რიმე 184, რისათჲს 16 და სხვ., რნმე 14, რლსამე 106, რლსაცა 53=რომელ, -მელი, -მელმან, -მლისა, -მლითა, -მელნი, -მელთა, -მელიმე, -მლისათჲს, -მელმანმე, -მელსამე, -მელსაცა.

რჲ 48 და სხვ., რმე 32 და სხვ., რცა 79 და სხვ., რსმე 19 და სხვ. =რაჲ, -მე, -ცა, -სმე.

რჟს 60 და სხვ. =რაჟამს.

საკვრველებისჲ 47, საკვრველებისაჲ 109=საკვრველებისაჲ, -ბისაგან.

სკვრველი 77 და სხვ. =საკვრველი.

სალოცვად 166=სალოცავად.

სამუშაკოთთჲს 64=სამუშაკოთათჲს.

სანანოხთჲს 159=სანანოხთჲს.

სანატრელისჲსა 80=სანატრელისასა.

სასობსა 56, სსბით 2 და სხვ. =სასობასა, სასობით.

სატკრთვი 94, სატკრთვისა 21=სატკრთავი, -ისა.

საქართველოჲს 135=საქართველოსაჲ.

სახლეულთჲსა 139=სახლეულთაჲსა.

სახრბისა 147, სხრბისჲთა 154=სახარებისა, -ებისაჲთა.

სახლვსა 113=სახილავსა.

საჟსენებელჲდ 159=საჟსენებელად.

სგლხკისა 125=სიგლახაკისა.

სდ 153=სრულიად.

სიბრძნემჲ 3=სიბრძნემან.

სიტყჲ 5, სიტყმჲ 3, სიტყსა 16, სიტყსა 134, სიტყვთა 2 და სხვ.

სიტყთა 156=სიტყუაჲ, სიტყუამან, სიტყვსა (9), სიტყუასა, სიტყუათა, სიტყუათაჲ.

სიღრმეთაჲთჲს 99=სიღრმეთაჲთგან.

სიყუარლისათჲს 156=სიყუარულისათჲს.

სიხარლითა 110=სიხარულითა.

სკნესა 148=საუკუნესა.

სლი 178, სლისა 4, სლსა 167 და სხვ., სლ[ნი] 180, სლისაო 185, სლითურთ 149=სული, სულისა, სულსა, სულ[ნი], სულისაო, სულითურთ.

სრლებით 117=სრულებით.

სრლისა 153=სრულისა.

სრლქმნა 81, სრლქმნაჲ 150 და სხვ., სრლქმენ 104=სრულქმნა, -ქმნაჲ, -ქმენ.

სრწმწბისა 13, სრწმწბითა 154=სარწმწუნოებისა, -ბითა.

სწწლი 64 და სხვ., სწწლისა 107, სწწლისწ 141, სწწწლი 2 და სხვ. =სასწაული, -ისა, -ისაჲ, -ლნი.

სუფევამწ 176 და სხვ. =სუფევამან.

სწწლი 147, სწწლის 33 და სხვ., სწწლისა 184=სოფელი, სოფლის, სოფლისა.

სწწსა 146 და სხვ. =საღმრთოჲსა.

სწწებით 23=სწწებით.

სწწ 45 და სხვ., სწწსა 174, სწწნი 156, სწწთა 63, სწწთგწ 21, სწწთათწ 15=სწწაჲ, სწწასა, -ანი, -ათა, -ათაგან, -ათათჱს.

სწწლეულთა 95=საბწლეულთა.

სწწლსა 8=სწწულსა.

ტაძრისწსა 148=ტაძრისასა.

ტფილისისწსა 136=ტფილისისასა.

უბადრუკმწ 32=უბადრუკმან.

უეჭუელწ 93=უეჭუელად.

უენებელმწ 70=უენებელმან.

უკწთუ 20 და სხვ. =უკუეთუ.

უკუდავებწ 7=უკუდავებაჲ.

ულლეულითწრთ 71=ულლეულითურთ.

ულწდა 58=ულადადა.

უცალოებწთა 163=უცალოებათა.

უცხოებწს[ა] 34=უცხოებას[ა].

უნყებწლ 140=უნყებულ.

ფათერაკთაგწ 151=ფათერაკთაგან.

ფწდ 20 და სხვ. =ფრიად.

ფწნებითა 154=ფსაღმწუნებითა.

ქადილისწთა 36=ქადილისაჲთა.

[ქ]ალ-ყმწნი 176=[ქ]ალ-ყრმანი.

ქართულისწთა 123=ქარულისაჲთა.

ქწანეთასა 132=ქრისტიანეთასა.

ქწწ 67 და სხვ., ქწწსწ 86 და სხვ., ქწწსა 53, ქწწსწსა 43, ქწწსაგწ 18, ქწწსათწ 64, ქწით-
წრთ 70=ქწაჲ, ქწისაჲ, ქწასა, ქწისასა, ქწისაგან, ქწისათჱს, ქწითურთ.

ქმწისათწ 131=ქმწისათჱს.

ქურივისწ 17=ქურივისაჲ.

ქწწსა 26 და სხვ. =ქუეყანასა.

ქწწლსა 9, ქწწლისაგწ 3=ქაღწულსა, ქაღწულისაგან.

ღწთეებისა 8=ღმრთეებისა.

ღწისმეტყუწლისწ 169=ღმრთისმეტყუელისაჲ.

ღწისმწწბელისწ 177=ღმრთისმწწბელისაჲ.

ღწ 180, ღწს 65 და სხვ., ღწსა 153, ღწ 5 და სხვ., ღია 110, ღწო 185, ღწსაა 9, ღწსა-
თა 150, ღწივ 150=ღმერთმან. ღმრთის, ღმრთისა, ღმრთისაჲ, ღმერთსა, ღმერთო,
ღმრთისსა, ღმრთისათა, ღმრთივ.

ღწლი 162=ღუანლი.

ყწ 54 და სხვ., ყწით 30, ყწითა 171, ყწდ 32 და სხვ., ყწთა 9 და სხვ., ყწი. თწრთ 93, ყწსავე
47, ყწდე 19 და სხვ., ყწნივე 110 და სხვ., ყწთავე 171=ყოველი, ყოვლით, ყოვლითა,
ყოვლად, ყოველთა, ყოველივე, ყოვლითურთ, ყოვლისავე, ყოვლადვე, ყოველნივე,
ყოველთავე.

ყრმწ 107 და სხვ., ყრმწ 85,

ყრმწნ 79=ყრმაჲ, ყრმამან.

შწა 8 და სხვ. =შინა.

შწაგწნსა 127=შინაგანსა.

შწდ 11 და სხვ. =შემდგომად.

შებორკილებწლი 109=შებორკილებული.

შევედრებწლისა 2=შევედრებულისა.

შემოკრებწლთა 130=შემოკრებულთა.

შენებწ 158=შენებაჲ.

შეპყრობლმწნ 98=შეპყრობილმან.

შესაკადრებლწდ 2=შესაკადრებელად.

შეძლებწ 19=შეძლებაჲ.

შეძრწუნებლ 59=შეძრწუნებულ.

შეწლსა 91=შვილსა.

შიშისათწს 135=შიშისათწს.

შწნ 11 და სხვ., შწი 54 და სხვ., შწნსა 13, შწნისა 28, შწისწ 33, შწითა 35 და სხვ., შწნდა
45, შწთა 29, შწთანი 43, შწითწრთ 30=შენ, შენი, შენსა, შენისა, შენისაჲ, შენითა,
შენდა, შენთა, შენთანი, შენითურთ.

შწნდობითა 82=შენდობითა.

შობწ 3=შობაჲ.

შწს 46 და სხვ. =შორის.

ჩაჭრისგწნ 162=ჩაჭრისაგან.

ჩწმ 39 და სხვ., ჩწი 37 და სხვ., ჩწმან 177, ჩწისა 93 და სხვ., ჩწისწ 16, ჩწა 112 და სხვ.,
ჩწმდა 13 და სხვ., ჩწმნი 176, ჩწმთა 33 და სხვ., ჩწმთაჲ 34, ჩწმგწნ 107 და სხვ., ჩწიო
11 და სხვ., ჩწმთწავე 114=ჩემ, ჩემი, ჩემმან, ჩემისა, ჩემისაჲ, ჩემსა, ჩემდა, ჩემნი,
ჩემთა, ჩემთაჲ, ჩემგან, ჩემიო, ჩემთანავე.

ჩწნ 134 და სხვ., ჩწინი 169, ჩწნმწნ 163, ჩწინისა 159 და სხვ., ჩწნსა 181, ჩწნით 180, ჩწნო 185,
ჩწნთა 18 და სხვ., ჩწნთაჲსა 135, ჩწნთწს 6 და სხვ.=ჩუენ, ჩუენი, ჩუენმან, ჩუენისა,
ჩუენსა, ჩუენით, ჩუენო, ჩუენთა, ჩუენთაჲსა, ჩუენთწს.

ჩწნებით 138=ჩუენებით.

ჩუეწულებწ 82, ჩუეწულებისწ 105=ჩუელებაჲ, ჩუეულებისაჲ.

ჩჩვმწნ 79=ჩჩვლმან.

ცდვისა 4, ცდვთა 135=ცოდვისა, ცოდვათა.
 ცთომილებჲ 6=ცთომილებაჲ.
 ცხენითრთ 114=ცხენითურთ.
 ცხველსმეფელითა 7=ცხოველსმეფელითა.
 ცხრბისა 155, ცხრბსა 148=ცხორებისა, ცხორებასა.

ძილდ 117=ძილად.
 ძლმნ 3, ძლისაებრ 13, ძლსა 156=ძალმან, ძალისაებრ, ძალსა.
 ძმჲ 158, ძმთა 46 და სხვ., ძმთასა 167=ძმაჲ, ძმათა, ძმათასა.
 ძრვისჲ 19=ძრვისაჲ.

ნამებისჲ 162=ნამებისაჲ.
 ნარსრლსა 59=ნარსრულსა.
 ნე 88 და სხვ.=ნინაჲ.
 ნმდგომარეობითა 154=ნინაჲ მდგომარეობითა.
 ნინანარმოძლომილმნ 68=ნინანარმოძლომილმან.
 ნჲ 13 და სხვ., ნმიდმნ 18, ნნ 36 და სხვ., ნისა 2 და სხვ.,
 ნისაჲ 100, ნა 79, 142, ნით 122 და სხვ. ნო 32 და სხვ.,
 ნნი 8, ნთა 8 და სხვ., ნსსა 111, ნისათა 4 და სხვ., ნსავე 9, ნთ[ა]თა 185=ნმიდაჲ.
 ნმიდამან, ნმიდისა, ნმიდისაჲ, ნმიდასა, ნმიდით, ნმიდაო, ნმიდანი, ნმიდათა, ნმიდი-
 სსა, ნმიდისაჲთა, ნმიდასავე, ნმიდათაჲთა.
 ნყაროჲსაგნ 63=ნყაროჲსაგან.
 ნყლზჲ 162, ნყლზისათჲს 159=ნყალობაჲ, ნყალობისათჲს.
 ნყლი 70, ნყლისჲსა 61=ნყალი, ნყლისასა.
 ნწყლთანი 8=ნინასნარმეტყუელთანი.

ჭურჭულთჲ 50=ჭურჭელთაჲ.

ხ 31 და სხვ.=ხოლო.
 ხილვჲცა 56=ხილვაჲცა.
 ხრ 59, 104=ხარ.
 ხტი 177, ხტისა 153, ხტითა 145, ხტნი 177, ხტისაჲთა 13=ხატი, -ისა, -ითა, -ნი,
 -ისაჲთა.
 ხუაშაჲსა 180=ხუაშაჲსასა.
 ჯლვჲვ 158 და სხვ., ჯლვყო 124=ჯელვყავ, ჯელვყო.
 ჯლი 118, ჯილის 68, ჯლით 35 და სხვ., ჯლითა 157, ჯლთა 29 და სხვ., ჯელისჲთა 113,
 ჯლისაგნ 89, ჯლთნთა 62, ჯლთავე 162=ჯელი, ჯელის, ჯელით, ჯელითა, ჯელთა,
 ჯელისაჲთა, ჯელისაგან, ჯელითაჲთა, ჯელთავე.
 ჯლთგნჲპყრობით 14=ჯელთგანჲპყრობით.
 ჯლთმქონებლობისჲთა 113=ჯელთმქონებლობისაჲთა.
 ჯლყვის 19=ჯელყვის.
 ჯლყფჲ 97, ჯლყფით 21=ჯელყოფაჲ, ჯელყოფით.
 ჯმაყფით 58=ჯმაყოფით.
 ჯჲ 145=ჯმაჲ.

წრცთა 144, წრცისა 83=წორცთა, წეორცისასა.

წრციელმან 161, წრციელისა 145.

წრცლსა 114=წორციელმან, წორციელისა, წორციელსა.

წსენებ^ა 1=წსენება^ა.

ჯწი 66 და სხვ., ჯწრის 63, ჯწის 177, ჯწისა 13, ჯწთა 6=ჯუარი, ჯუარის, ჯუარისა, ჯუარისა^ათა.

ჯორით^რთ=ჯორითურთ.

ჰქა 27 და სხვ.=ჰრქუა.

§ 17. ჩვენი დედანი კარგადაა დაცული და ამიტომ აღსადგენი ტექსტში თითქმის არა იყო რა. რამდენსამე ადგილას ერთი-ორი ასო, დროთა განმავლობაში, გადასულა და ისინი მე კუთხოვან ფრჩხილებში ჩავსვი. გარდა ამისა: 37 ჰ[რ]ქჳან, საცა ჰ-ს შემდეგ ერთი ასოს ადგილი ამოფხეკილია, აღვადგინე 59-ე პარაგრაფის მიხედვით, საცა იგივე სიტყვა სრულად და კარგად სწერია; 177 მონაფ[ე] – ე-ს ლუმბო (მელნის შავი ლაქა) ჰფარავს; 180 და[თა მათ]თა – აღდენილი ასოები სტრიქონის ბოლოზე მოდის ამ ადგილას და ზოგი სულ გადასულა, ზოგიც ოდნავ განირჩევა, თა (და[თა]) კარგად შეიძლება აღდგეს; 180 სულ[ნი ეგრ]ეთვე – აქ სანახევროდა ჩანს ლ, ფრჩხილებში ჩასმული კი სულ გადასულია; 180 [პ]ატ[რონით] – პ-ს აღდგენა შეიძლება ნაკვალევის მიხედვით, დანარჩენი კი სულ გადასულია; 182 წლითი-წ[ლა]დ – ეს სიტყვები ძალზეა გადასული, მაგრამ გარდა აღდგენილისა, დანარჩენი მაინც განირჩევა.

§ 18. თუმცა თ. ჟორდანიას ჩვენი ძეგლი საერთოდ კარგადაა აქვს გამოცემული (ქრონიკ., II, 111-222), ტექსტში მას მაინც შეცდომები შეჰპარვია. აღვნიშნავ მხოლოდ ორს, შედარებით მსხვილ შეცდომას: 1) დედანში ვკითხულობთ 136 ლიხთა ამერისა, ჟორდანიას კი (უფრო, ალბათ, კორექტურული) შეცდომით დაბეჭდილი აქვს „ლიხთა იმერისა“ (გვ. 118), 2) 152 ქვისმქნელთა ჟორდანიას თავის გამოცემაში სულ გამოჰრჩენია (გვ. 119).

აბუსერიისძე ტბელი

ბოლოკ-გასილის მხედრობა შუარტყალში და აბუსერიისძეთა საგვარეულო მატინა

1. ჯერ არს წყნებაჲ შუენიერისა და დიდისა ახოვნისაჲ.
2. რამეთუ ესე არიან სასწაულნი წმიდისა მთავარმონამისა გიორგისნი და ანდერძი მისისა სასოებით შევედრებულისა და ამათ სიტყუათა შესაკადრებელად ღირსებისაებრ მოქუმელისაჲ.
3. ვინაჲთგან თანაარსმან სიტყუამან, სიბრძნემან და ძალმან და თანადაუსაბამომან დაუსაბამოჲსა მამისამან არავე აკმაჲ შობაჲ ქალწულისაგან უბინოჲსა. 4. და გუემსგავსა, თვნიერ ცოდვისა, განგებულებითა და ჯერჩინებითა სულისა წმიდისაჲთა, რომელი გამოვალს დაუსაბამოჲ თანაარსებით დაუსაბამოჲსა მამისაგან. 5. და გამოიცადებოდა ეშმაკისაგან სიტყუაჲ ღმრთისაჲ კაც ქმნილი ნეფსით. 6. და ივნო ჩუენთჳს სიკვდილითა ჯუარისაჲთა, რომლითა განიკურნა ცთომილებაჲ ხისა მიერი, 7. და მოგუენიჭა უკუდავებაჲ ცხოველსმყოფელითა აღდგომითა მისითა, რომლითა დაითრგუნა ეშმაკი დასითურთ მისით. 8. ამანვე წმიდანი თჳსნი, სათნო ყოფილნი ღმრთეებისა მისისანი, ცხრანივე დასნი წმიდათა ანგელოზთანი და მეათენი კაცთანი, პირველსა სჯულსა შინა მამათმთავართა და წინასწარმეტყუელთანი, ახალსა შინა მოციქულთა და მღვდელთ-მოძღუართანი, მონამეთა და წმიდათა [მა]||მათა და დედათანი, განაჩინა მეოხებად ჩუენთჳს, 9. თანა წმიდასავე ქალწულსა, საკვთრად (sic) მშობელსა მისსა, და ყოველთა ნაშობთა უმეტესსა თავადსა იოვანეს, ქადაგსა სიტყჳსა ღმრთისსა, წინამორბედსა და ნათლისმცემელსა.
10. და ამათსაცა სახელსა ზედა აღეშენეს ეკლესიანი, ერთეკლესიად ნოდებულნი.
11. ვითარცა აღუთქუა პეტრეს, ვითარმედ: „შენ ზედა აღვაშენო ეკლესიაჲ ჩემიო“, და შემდგომითი-შემდგომად წმიდათა მისთა.
12. და დიდსა მას ახოვანსა და მთავარსა მონამეთასა გიორგის: 13. „რომელმან აწსენოს წმიდაჲ სამებაჲ შენ მიერ ჩემდა მომართითა მეოხებითა და სახელსა შენსა ზედა აღშენებითა ეკლესიისაჲთა და აღმართებითა ჯუარისა გინა ხატისაჲთა და გინა სხვთა შესანირაავითა, მსგავსად სარწმუნოებისა მათისა, მდიდართა და გლახაკთა, კაცად-კაცადმან ძალისაებრ, ქურივის მწულილებით, 14. რომელმანმე ჴელთგანჰყრობით, რომელმანმე ცრემლით და მხურვალედ თაყუანისცემით, 15. მას აღესრულოს ყოველინვე თხოვაჲ ორისავე კერძოჲსაჲო და თავისაცა თჳსისათჳს გინა სხუათათჳს“, 16. რომელითაჳს არს მიზეზი სიტყჳსა ამის ჩემისაჲ.
17. რომელმან სუეტი იგი ქურივისაჲ მიითულა ტაძარსა შინა თჳსსა, 18. ესერა ჟამთაცა || ამათ ჩუენთა შინა ერთსა ერისა-კაცთაგანსაცა ვისმე აღაშენებინა ეკლესიაჲ მისი გამოცხადებითა თჳსითა დიდებულთა და სა[კვ]რველითა, ამან წმიდამან მონამე-მან გიორგი, ქვისაგან და კირისა. 19. და თვნიერ მისსა ვინცა ჴელყვის შენევენად ქვისა გინა სხჳსა რაჲსმე ნივთისა, არა აქუნდის ყოვლადვე შეძლებაჲ ძრვისაჲ, და შერისხვით აჩუენის ოდესმე ძილსა შინა და ოდესმე დღისით და ცხადად. 20. და უკუეთუ მხოლოდ ოდენ ბასილი მუშაკობდის, თვნიერ ვისისაცა თანაშენევისა, რაოდენ გინა მძიმე ქვაჲ იტვრთის ქვასა ზედა დასასუმელად, რომელი ფრიად მრავალთა კაცთა მიერცა მძიმე არს ტვრთად და თუალით სახილველად საკვრველ. 21. და სხუათაგან ჴელყოფით შენევენასა შინა, ვერცა ერთისა კაცისა მიერ სატვრთავისა შემძლებელ იყვნიან შეძრვად, რაოდენცა მრავლად შეკრბიან. 22. და თჳთ დიდი იგი ახოანი თუალითა იხილის მისთანავე

მუშაკობად ამან ნეტარმან ბასილი, და აღწევად ქვისა მძიმისა. 23. და ოდესმე თვნიერ მუშაკობისაცა სწავებით განადლიერებდის და მისცემდის სასოებასა საკვრველისა ამის აღშენებისასა. 24. და არცა ღორღისა და კირისა შთასხმად მიუტევებდის და არცა ვის მოღებად და | ზელად ქვშისა კირსავე თანა, თვნიერ მისსა.

25. და იყო ესრეთ, რამეთუ ესე ბასილი იყო ქვითხურო, რომელსა ეწოდების გალატოზი. 26. და წარვიდა ქუეყანასა სომხითისსა, მახლობელად თფილისისსა. 27. და გამოეცხადა დიდი იგი ახოვანი და ჰრქუა. 28. „ნუ ნაქუნს (sic) მოცალეება მოსარენლისათჳს სიგლახაკისა შენისა 29. და აღმიშენე ტაძარი ჴელთა მიერ ოდენ შენთა, და ნუმცა ვინ კადნიერ იქმნების მუშაკობად და შუელად შენ თანა. 30. და უკუეთუ ესე ესრეთ არა აჩუენო გულსმოდგინებაჲ, აღგაოწრო და მოგკლა ყოველით სახლეულით შენითურთ“. 31. ხოლო ამან ნეტარმან ბასილი ჰრქუა, რომელსა მახლობელნი მისნი ბოლოკ-ბასილობით უწოდდეს: 32. „ჰ, წმიდაო გიორგი! რამე ვყო საწყალობელმან და ყოვლად უბადრუკმან. 33. პირველად, ვითარ შესაძლებელ არს ჩემთა ოდენ ჴელთა მიერ აღშენებაჲ ტაძრისა შენისაჲ, რომელი სოფლის დასაბამითგან არაოდეს ვისგან ქმნილ არს; 34. და მე ესრეთ გლახაკსა ნუგეშინისსაცემელად ჩემდა მაქუნდა უცხოებას[ა] მუშაკობაჲ, რათა მოვირენო დასარჩენელი სახლეულთა ჩემთაჲ; 35. და მომიტევე, ჰ წმიდაო მონამეო, რათა აღვასრულო ჴელით მუშაკობაჲ ამის უცხოთა ეკლესიისაჲ და ვცოცხლებდე ჴელთა მიერ ჩემთა, საფარველითავე შენითა“. 36. ხოლო წმიდამან კუალადცა მრავალგზის აჩუენა || და იგივე ჰრქუა, მხილებითა შერისხვისა და ამოწყუედისა ქადილისაჲთა: 37. „ისმინე ჩემი, ბოლოკ-ბასილი, და წარვედ უდაბნოსა კლარჯეთისსა, რომელსა ჰ[რ]ქვან ოპიზაჲ. 38. და მუნ არს ვინმე ბერი მონაზონთაგანი, რომელსა ეწოდების სტეფანე. 39. და არს იგი კაცი უბიწო და წმიდაჲ, რომელი სწეულებითა დიდითა შეპყრობილ არს, და აუთუჲ ჩემ მიერი კურნებაჲ. 40. და მას უთქს ერთი კერძო-კარაული, რომელ არს ჯორი, 41. და უც რკინაჲცა. და იგიცა მოითხოვე ჯორითურთ. 42. და შექმნენ მის რკინისა ჭურჭელნი ქვისსათელელნი ჴელითავე შენითა, თვნიერ კაცთა შეწვენისა. 43. და უღლეულნი ჴართა შენთანი რომელ არიან, თვნიერ მათსა ნუმცა მოიწმარებ საზიდავსა სამუშაკოსა ქვისასა, გინა სხვსა რაჲსმე ნივთისსა. 44. და ამით კარაულითა კრებდი ქვშასა. 45. და თვნიერ ამათსა სხუან ნუმცა ვინ არს კადნიერ შუელად შენდა და თანაშენენად კაციოთგან და პირტყუადმდე“.

46. და მოინია ბასილი სახიდ თჳსსა განკვრეებული და შეპყრობილი შიშითა დიდითა, ძმათა შორის თჳსთა და ყოველთა სახლეულთა მისთა. 47. ხოლო მათ ამის ყოველისავე მათდა მიმართ მომთხრობელი ამის საკვრველებისაჲ ჰგონეს ცნობითა ვნებული განცხებრებისა მიერ, ურწმუნო ქმნილთა. 48. და მიინია რაჲ ბასილი მონასტერსა მას ოპიზისსა, სენაკსა ნეტარისა სტეფანესსა, | 49. და მიუთხრა მას ყოველივე ესრეთ, ვითარცა ჰრქუა წმიდამან მონამემან, 50. და მოსცა რაჲ კარაული თჳსი და რკინაჲ შესაქმნელი ქვისსათელელთა ჭურჭელთაჲ, მეყსეულად განიკურნა, სიტყვსაებრ წმიდისა ახოვანისა. 51. და მო-რაჲ-ინია ბასილი სახიდ თჳსსა, იწყო მუშაკობად საკვრველისა ამის ტაძრისა, კერძო-კარაულსავე თანა, უღლეულითა მით ჴართა თჳსთაჲთა, რომელთა სახელითცა უწოდდის: ერთსა, „ქურდაობითა“ და მეორესა „პირქუშობით“.

52. და ესრეთ უწყებულ იყო წმიდისა მიერ. 53. „ქვასა, რომელსაცა მიწით აღმოიღებდე, ანუ კლდისაგან აღმოჰჳაფდე, მას ადგილსა მფრინველი დაჯდების, უკუეთუ განგემარჯუებოდეს. 54. და თვნიერ მის მფრინველისა გამოჩინებისა და მუნ ზედა დაჯდომისა, ცუდ იქმნას ყოველი ჭირი შენი, რაოდენ გინა დიდითა იძულებითა იმუშაკო“. 55. და სახეცა მის მფრინველისაჲ ეუნყა და ვითარებაჲ წმიდისა მიერ, 56. და მისი ხილვაჲცა მისცემდის სასოებასა ამის საკვრველისა მუშაკობისსა.

57. ხოლო კაზმასა შინა ქვისსა, ადგილსა და უბანსა, რომელსა ეწოდების ჯალე, გამოუჩნდა საოცარი სახითა საზარელისა გუელისაჲთა, რომელთა ესხნეს თუალნი დიდისა დარაკისა ოდენნი. 58. და ფრიად შეძრწუნებულსა ნეტარსა ბასილის გამოუჩნდა წმიდა იგი ახოვა||ნი, მთავარი მონამეთაჲ, და უღალადა წმყოფით ნუგეშინისცემაჲ და ჰრქუა: 59. „ნუ შეძრწუნებულ ხარ, # ბასილი! საოცარი ესე ხიხათა ზურგით მომავალ არს. მუნიტცა ჩემ მიერვე ოტებული მთასა, რომელსა ჰრქვან პრასინაული, და მგზავრი არს ექსორიობით“. 60. და იტყოდა: „ვხედევდიო წარსრულსა აღმოსავალით კერძო და გარდაეფარა თუალთაგან ჩემთა, რაჟამს გარდავლო მთაჲ იგი ჭარალისაჲ“.

61. ხოლო სუმასა შინა წყლისასა დააყუდა პირი თჳსი წყაროსა ზედა. 62. მეყსეულად მოვიდა წმიდაჲ მონამე და აღმოვიდნა (sic) მ[ი]ყ[ო]ფითა ჴელთაჲთა და ჰრქუა: 63. „არა ჯერ არს [რ]ათამცა სკი (sic) ეგე, თვნიერ ჴუარის გამოსახვისა, რამეთუ არიან მანდა ეშმაკნი ჩემ მიერ შთათხუელნი. და ესრეთვე სხუათა აუწყე, რათა თვნიერ ამისსა არავინ სუას ამის წყაროსაგან“.

64. ვითარცა გაუწყო თქუენ სასწაული ერთისა ქვისათჳს, ესრეთვე ყოველთა სამუშაკოთათჳს ქვათა, გინა სხუათა ნივთათჳს თვთოეულად. 65. ესრეთ გულისწმაცავით, რათა გრძელად მეტყუელებითა არღა საწყინო იქმნას, # ღმრთის მოყუარენო, ამის საკრველისა აღშენებისა, სასოებით მსმენელნო!

66. მთასა მას, რომელსა ზედა არს ჴუარი სახელსა ზედა წმიდისა ზაქარიაჲსსა, და ამას მთასა სახელიცა იგივე ზაქარ-წმიდაჲ ეწოდების, 67. მუნ შეჰ|კაზმა ქვაჲ დიდი და მძიმე ფრიად, და დადვა მარტომან მარჯილსა ზედა მათვე უღლეულთა თჳსთასა, შეწევნითა წმიდისაჲთა, ჩუელებისაებრ. 68. და რაჲ ჴელის მიყოფით წინანარმოძლომილ-მან ვერშეძლებისათჳს მწუხარე ყო თავი თჳსი, 69. მეყსეულად მოეწსნეს მარჯილნი უღლეულსა მას ჴართასა და უღელი ქედსავე ზედა დაშთა მათსა, და არცა ბასილის ეკუეთა, უვნებლობასავე თანა ჴართასა, 70. და მსწრაფლ შთამოვლო საზარელი იგი და მყაფარი ჩამოღმართი. და არცა სიმრავლესა ქვათასა ეკუეთა და არცა წინა-კერძო დახ-უდომილსა ხევნარსა მის ქუეშე მყოფისა მადნარისსა, რომლისა დასასრულსა, სივაკესა შინა, წარვლო კარი ეკლესიისაჲ, რომელ არს სახელსა ზედა წმიდისა წინამორბედისა და ნათლისმცემელისსა, და მას ქუეშეთცა განვლო წყალი და ყოვლადვე უვნებელმან ქვითურთ შევლო შეღმართიცა დიდი. 71. ხოლო ნეტარი ბასილი მოვიდა მას ადგილსა უღლეულითურთ, და წარვიდა უმეტეს ოთხისა უტევნისა და მიაწია ქვაჲ იგი უღლეუ-ლითა მით სამუშაკოსა მას ტაძრისსა საკრველსა. 72. და დადვა ბალაჴვარად კარსა დასავალისასა, რომელ არს მცირედლა უნაკლულევანეს ათერთმეტისა მტკავლისა.

73. და ამით ესევეითარითა საკრველებითა არს ყოველივე ესე ნამუშაკევი ამის საკრველისა ტაძრისაჲ დიდად შუენიერი და წმიდად გებული ქვებითა ფრიად დიდითა და მრავალთა მიერ სატვრთავადცა ძნიად შესაძლებელითა.

74. და ამისსა დასუმასა შინა შვილი მისი იოვანე შეინია, რომელი იყო უსწავლელი და ერისკაცი, ვითარცა მამაჲ მისი ბოლოკ-ბასილი. 75. და ამან სახლი აღაშენა საყოფე-ლად სახლეულთა თჳსთა, გამოცხადებითავე წმიდასაჲთა, დაღაცათუ კაცთა შეწევნად შეუწდო წმიდამან. 76. და რაჟამს, მამისა მისისა მიერ იძულებული, მივიდა შუელად, მეყსეულად ეცა ქვაჲ ბასილის და იქმნა ვითარცა მკუდარი მყუარ ჟამ. 77. და შემ-დგომად, გამოცხადებითავე წმიდისაჲთა, არღარა იკადრა შეწევად კაცთად და ესრეთ მარტომან მით უღლეულითა და კარაულითა სტიფანე ნეტარისაჲთა აღაშენა ტაძარი ესე საკრველი.

78. ხოლო იყო მათ ჟამთა შინა სიყმილი და სიძვრე პურისაჲ. 79. და მოუძღურე-ბულსა ენა-ბრგუნვილად ჰრქვს, რაჲცა ენების წმიდასა მონამესა, რეცა ჩუქვების სახედ,

ვითარცა ყრმამან ჩჩკლმან, და ესრეთ ჳმა უყვის, ვითარმედ: „ბაჩილო!“, რამეთუ ბასილიცა ნეტარი მცირედ ენა-ბრგუნვილი იყო. 80. და ხილი მოართჳს წმიდამან, ოდესმე ყურძენი და ოდესმე ნაყოფი მთისაჲ, რომელსა ეწოდების ჟოლი, და ამით ესევეითარითა საკრველებითა ნუგეშინისცის (sic) სიყმილსა ამის სანატრელისასა.

81. და ესრეთ მარტომან სრულ ქმნა მით კარაულითა და უღლეულითა ტაძარი ესე საკრველი.

82. და ერთი ტაძარი სხუაჲ აღაშენა სახელსავე ზედა წმიდისა მთავარმონამისა გიორგისსა, გამოცხადებითავე მისითა და შენდობითა კაცთა და შენდობითა კაცთა თანაშენევისაჲთა, ვითარცა არს ჩუეულებაჲ და წესი სოფლის დასაბამითგანი.

83. და მოკლებასა შინა ჴორცისასა ირემიცა წარმოუდგინა წმიდამან ბოლოკ-ბასილის და მას თანავე მუშაკთა. 84. და მუნ ქმნილთა საკრველებათა მის ტაძრისა აღშენებისათა თანაწარვჳჲ, რომელი არს მთასა ორლართასა.

85. ხოლო კაცი ვინმე მჴედართაგანი წარვიდა სპარსეთს და ყრმაჲ მისი პყრობილ იყო. და გამოცხადა მას წმიდაჲ და დიდებული მონამე გიორგი და ჰრქუა: 86. „უკუეთუ აღმიშენო სასანთლე ქვისაჲ ქარის მოსაფარებელი, ჴელთა მიერ შენთა, უეჭუელად გამოგიჴსნაო“. 87. და მან აღუთქვა ბძანებული და რაჟამს მოჴნია, ყო ეგრეთ. 88. და არიან სასანთლენი ესე აწცა წინაშე მის ტაძრისა საკრველისა. 89. და ესევეითარითავე საკრველებითა მრავალნი გამოიჴსნნა ამან წმიდამან ჴელისაგან წარმართთაჲსა, რომლისა აღწერასა თანაწარვჳჲდ სიმრავლისათჳს საკრველებათაჲსა, ღმრთის მოყვარენო. ||

90. და უკუეთუ ენების რაჲმე ბასილის, მომთხოველსა მახლობელთა მიმართ მისთა, გინა სხუათა მიერ არა მომცემელთა, მეყსეულად შერისხვით ამხილის და იძულებით წინაშე მისსა მოაწიიან (sic), და არავის მიუტევის ესევეითარი წმიდამან. 91. და იოვანეს, შვილსა მისსა, ვალისა მისისა წილ, ერთი ძელი წარუღო უნებლიეთ ვინმე კაცმან, სიცოცხლესავე შინა მამისა მისისა ბასილისსა. 92. ხოლო წმიდაჲ ესე მივიდა უდეს ჩუენებით, მწუხრსა, სახლსა შინა მის კაცისსა, რაჟამს ღამე იქმნა დღე იგი, რომელი განთენდებოდა კვრიაკედ, და ჰრქუა მას წმიდამან: 93. „მოიყიდე სხუაჲ უმძიმესი ძელი და აღიტკრთე ზურგითა შენითა, რათა მოაწიო წინაშე ტაძრისა ჩემისა. და ამისი არა მყოფელი მოგწყდო უეჭუელად ყოვლითურთ რაჲცა არს შენი“. 94. და მოაწია უდით ზურგითა თჳსითა მრავალთაგან ძნიად სატკრთავი ძელი წინაშე ამის ტაძრისა, შეწევნითავე წმიდისაჲთა.

95. ხოლო ესე მფრინველი შემდგომად აღშენებისა მრავალთა წელთა მახლობელად მის ეკლესიისა იხილვებოდის სახლეულთა მისთ(აგან).

96. მოგითხრა თქუენ საკრველი ესე და ესრეთვე შეუძლებელი მარტოჲსა მიერ. 97. რამეთუ წმიდამან მონამემან თჳთ აუწყა ადგილსა ზედა მწყურნებსა და მიწასა ზედა ლბილსა ჴელყოფაჲ ამის საკრველისა აღშენებისაჲ. 98. ხოლო ბასილი, მწუხარებითა შეპყრობილმან და ზარგანჯილმან, თხარა ეგეოდენი სიღრმე ქუეშე მიწასა, ვითარცა | ჩანს ზედათ ტაძარი ესე. 99. და მათ სიღრმეთაგან იწყო შენებად და ესრეთ განასრულა ტაძარი ესე საკრველი წმიდისა და დიდებულისა მონამისა გიორგისი მარტოებით.

100. და ვიდრე ჯუარი ესე წმიდისაჲ გარეთ ესუენა, მას ზედა მფრინველმან ვერ იკადრის გარდაფრენად.

101. ამისსავე მუშაკობასა შინა ქვაჲ განეპო. ხოლო წმიდამან მონამემან ჰრქუა: „შთადეგ, ბასილი, და განზომე ეგე, რაოდენი არსო“. 102. და შთადგა მას შინა და შემოაჭირა წმიდამან იმიერ და ამიერ მით განაპებითა ქვათაჲთა. 103. ბასილი ჳმაყო:

„ვამე, რად მომკალ სანყალობელი და საბრალოდ, წმიდაო მონამეო!“. 104. ხოლო წმიდამან, რეცა სიცილის სახედ და ღაღობისა, განზიდნა მას განაპებსა ქვათასა და ჰრქუა: „აღმოჴედ წდა ნუ ხარ მოწყინარე მსახურებისა ჩემისა და სრულ ქმენ ტაძარი ჩემიო“.

105. ხოლო ბასილი სადაცა წარიყვანის ჯორი იგი და სთხოის საჴმარი რამე სა-
მუშაკოჲ, მათ აჴკიდიან და მარტოებით მიართვს კერძო-კარაულმან ნეტარსა ბასილის,
და არავინ იკადრის წინაწარზიდვად, ვითარცა არს წესი ჩუეულებისაჲ ცხენთა და
კარაულთათჴს.

106. და ვიდრე მუშაკობდა ამით საკრველებითა, მწე ექმნებოდა წმიდაჲ ესე ახოვანი
დიდი მონამე გიორგი. ვითარცა მომითხრობდეს რომელსამე ნეტარი იოსებ, ძე || ივა-
ნესი, რომელსა ამას შინა აღწერისათჴს იოვანედ უწოდ, და რომელსამე მახლობელნი
მისნი.

107. და ესე ჯუარი წმიდისა მონამისაჲ სახელსა ზედა არს ალავერდისა მთავარ-
მონამისსა, რომელმან ჩემგან თუალით ხილული და ამის სასწაულისა მომთხრობელი
ყრმაჲ ვინმე გამოიყვანა, 108. ვითარცა ძუელ ოდესმე ბორღალეთით, აღიტაცა განძაჲთ
და დასუა ალავერდს, კარსა წმიდისა მონამისსა. 109. ხოლო იხილეს რაჲ ეკლესიად მოს-
რულთა ლოცვისათჴს ჟამსა ცისკრისსა, შებორკილებული რკინითა, განძას დაძინებუ-
ლი და მუნ მდებარე, შიშისა და საკრველებისაგან ვითარცა მკუდარი, 110. და აღრამ-
ადგინეს ძლით, და მრავალგზის ჴმობით გონებასა ზედა მოგებულსა დასცუდეს რკინანი.
და ადიდებდეს ღმერთსა ყოველნივე, შიშითა და სიხარულითა შეპყრობილნი, და დიდსა
მონამესა მისსა გიორგის. 111. და ესე ყრმაჲ იმყოფებოდა ეკლესიასა შინა წმიდისსა
ვიდრე მსგეფსადმდე. 112. და მოვიდა წმიდაჲ ახოვანი და მისცა ჴელთა ცხენი თჴსი
ჭარმაგი და ჰრქუა: „არებდი ეკლესიასა ამას შინა ჩემსა, ვიდრემდის კუალად წარვი-
ყვანდეო“. 113. „და ესე ცხენი თჴთ მომდევდის, რეცა თუ ჩუენების სახედ სადევეთა
ჴელთ მქონებლობისაჲთა და შეხებითა ჴელისაჲთა ვერ ვაგრძნო“, – იტყოდა | ყრმაჲ
იგი: „ვითარცა შეჴგავს ნივთიერსა და თუალით სახილავსა. 114. და ჴელთა შინა ჩემთა
იყვნეს სადევენი იგი ცხენითურთ. და ვითარცა ეკლესიასა შინა ვიქცეოდე, ჴონე იგიცა
ჩემთანავე ვიდოდის, რომელსა თუალითა, ვითარცა ჴეორციელსა, ვხედევდი. 115. და
ჴელით განსახილველად იყო, ვითარცა ჴოროლი მზისაჲ, რომელსა მე ოდენ ვხედევდი
და სხუაჲ ვერავინ. 116. და რაჟამს მთხოვა წმიდამან გიორგი, უწუერულისა ჴაბუკისა
სახითა მყოფმან, ვითარცა ვიხილე განძაჲთ აღტაცებისა ჟამსა“. 117. და იტყოდა ეს-
რეთ: „ოდეს მოვიდა, ძილად მწოლარე ვიყავ. და წარმომიდგა ზედა ჴაბუკი შუენიერი,
ნათლით შემოსილი სრულებით და მრქუა: 118. „ამას მათრასა მოპყრობილსა ჴელი
მოყავ და მევედრე და წარგიყვანო უეჭუელადო“. და მე, ამისსა ურწმუნო ქმნილსა,
მრქუა მე კუალადცა მრავალგზის იგივე. 119. და რაჟამს მივყავ ჴელი, ვაგრძენ ჴამოდ
აღყვანებაჲ და მოვსწყდი მინასა. წარმიტაცა გონებამან, რეცა თუ ძილის სახედ. 120.
და ოდეს ჴმა მიყვეს კარსა წმიდისა მონამისსა, კახეთს, ეკლესიასა ალავერდისასა, მა-
შინლა ძლით მოვეგე გონებასა. 121. და მითვე სახითა მყოფმან, შემომვედრა ცხენი
და მერმე წარიყვანა ჴუნე თჴსი წმიდამან. 122. მაშინ მე წარმოვედ ტაძრით წმიდით
ახოვანისაჲ||თ“. 123. ხოლო ყრმაჲ ესე, სომეხთა შორის ზრდილობისათჴს, იყო ენითა
ქართულისაჲთა მცირედ რამე ნაკულუღვანი.

124. და ვინაჲთგან ვიძულე შეკადრებად, შეპყრობილი სურვილისა მიერ, ესეცა
მოთხრობილი ჴელეყო: 125. დაბასა ერთსა, რომელსა ეწოდების ცხმორისი, მუნ მყოფ-
ნი ვინმე კაცნი წარვიდეს ნაპირისა წარმართთასა მოსარენელად რაჲსმე, ღონედ სი-
გლახაკისა თჴსისა. 126. და მუნმყოფთა გარდაეკიდნეს აგარიანნი და ტყუე იქმნნეს. 127.
ხოლო შინაგანსა სპარსეთსა შინა წარსმულთა, გულისჴმაცვეს დღესასწაული წმიდისა

გიორგისი, დიდისა მონამისაჲ. 128. ერთმან გულსმოდგინებით იმარხა და მეორე მცირედ ურწმუნო იქმნა, დაღაცათუ ევედრებოდა მის თანავე იგიცა. 129. მეცსეულად მოვიდა წმიდაჲ მონამე, აღიტაცნა ორნივე, და რომელმან უმეტესი აჩუენა სარწმუნოებაჲ, მეცსა შინა დასუა კარსა ეკლესიისსა ცხმორის, სადა არს ტაძარი სახელსა ზედა მისსა. 130. და იხილეს რაჲ მან შემოკრებულთა დღესასწაულობად, ადიდებდეს ყოველნივე დიდსა მონამესა გიორგის. და ანცა ჰკიდვან (sic) ბორკილნი იგი წინაშე მისსა. და ეწოდა კაცსა ამას კუანილი. 131. ხოლო მეორე, ურწმუნო ქმნისათჳს, დაღაცათუ არავე უგულუბელს ყო წმიდამან, გარნა არღარა მეცსეულად მოაწია აჭარას, ქუეყანასა მისსა, სადა აღზრდილ იყო, 132. და დასუა საზღვარსა ქრისტიანეთასა და ნა|რმართთასა, და ძლითღა სლვით მოიწია წინაშე წმიდისა მონამისა, სადა იმყოფებოდა, დაბასა ცხმორისისსა. და მას კაცსა ეწოდებოდა პონილი. 133. რომელი იყო ესე სასწაული უწინარეს ამის საკრველისა აღშენებისა.

134. ხოლო ჩუენ პირველსავე სიტყუასა მოვიდეთ, სასურველად წმიდისა მონამისა. 135. ოდეს, მოგებისათჳს ცოდვათა ჩუენთასა, სამცხე და ყოველი ადგილი საქართველოჲსაჲ ივლტოდა ხიზნობად შიშისათჳს ხუარაზმელთასა, 136. გამოქცევასა და მოწყუედასა ზედა ლაშქართასა და მრავალთა მთავართა და კაცისშვილთასა, წარტყუნვასა და მოოჭრებასა დედაქალაქისა ტფილისისასა და უმეტესთა ადგილთა ლიხთა ამერიისა საქართველოჲსათა, 137. ესე ჯუარი ქვისაჲ, რომელი ესუენა სახელსა ზედა წმიდისა მონამისასა, რომელი ბასილის და ძისა მისისა იოვანესთჳს არა დამორჩილებულ იყო ტაძრსა შინა საკრველებით აღშენებულსა დასუენებასა, 138. ხოლო ჩუენებით ხილვითა ნეტარისა იოსებისითა და ხარებითა სამცხესა ზედა მშკდობისაჲთა, რომელი საქმითცა აღესრულა, 139. მასლა ჟამსა შეესუენა წმიდასა ნამუშავესა თჳსსა. და შუარტყალს შინა მყოფი, თჳნიერ ნეტარისა იოსებისსა და მისთა სახლელუთასა, არვინ დაშთა ულტოლველი კერძოთა აჭარისათცა. 140. და ესრეთ უწყებულ იყ||ო ნეტარისა ბასილისთჳს, ვითარმედ: „მე უწყო ჟამი ჩემისა ეკლესიად დასუენებისაჲო“. 141. და ესე წმიდათა მოციქულთაებრ, სისულელით გამორჩეულთა, ნეშტი ამის სასწაულისაჲ ნეტარისა იოვანეს შვილისა იოსებისთჳსცა დაუტევა, რამეთუ მღდელობასა მისსა (და) მონოზონებასა ეპატივა ჴელთა მისთა მიერ დასუენებაჲ, 142. რამეთუ ესე ჯუარი წმიდისა მონამისაჲ, მრავალთა მიერ ძნიად სატვრთავი, ადვილად აღასუენა და დაამყარა ტაჟარსა თჳსსა, მარტოებით მოქმედმან, შეწვენითავე წმიდისაჲთა, და ესე ვითარითავე საკრველებითა დაესუენა ნამუშავესა თჳსსა წმიდასა. 143. რამეთუ ამაღ ჟამადმდე გარეთ ესუენა კარსა ტაძრისა მისისასა.

144. ხოლო ამას ნეტარსა იოსებს, ვითარცა პაპასა მისსა ბასილის და მამასა მისსა იოვანეს, ჩუენებით ეზრახებოდის წმიდაჲ ესე, ვითარცა ნივითიერი და ხილულთა ჴორცთა შინა მყოფი. 145. და ოდესმე ჴმაჲ ესმოდის მონამისაჲ და ოდესმე თუალითა იხილის სხვთა და სხვთა ხატითა, და ყოვლადვე არა უკრდის, ვითარცა ჴორციელისა მეგობრისაჲ. 146. ნეტარი იოსებ დაღაცათუ არა ცხად ჰყოფდა, გარნა მამაჲ დაფარულთაჲ მოაგებდა მას ცხადად, სიტყუსაებრ საღმრთოჲსა პირისა.

147. დავიდუმნე სასწაულნი წმიდისა მთავარმონამისა გიორგისნი, ვინაჲთგან ვერცა ყოველი სოფელი აღჰრაცხავს აღწერილსა წიგნებსა თჳთოეულისა ეკლესიისასა, რაოდენცა არს სახელსა ზედა წმიდისა გიორგისსა, ვერცა თუ ნეტარისა ამის იოსების ეკლესიისასა, სიტყუსაებრ წმიდისა სახარებისა.

148. და ესე ნეტარიცა გარდაიცვალა ცხორებასა საუკუნესა და დაეკრძალა საფლავსავე პაპისა და მამისა თჳსისასა, შტოსა შინა მისვე საკრველისა ტაძრისასა. 149. დაღაცათუ არა შემძლებელ ვართ ჯეროვნად დიდებისმეტყუელებასა ჩუენთჳს ვნებუ-

ლისასა, გარნა დიდებაჲ მადიდებელსა წმიდათა მისთასა, რომლისა თანა მამას შუენის დიდებაჲ ცხოველსმყოფელით წმიდით სულითურთ მიუკუნისადმდე, ამინ.

150. უწყი, რამეთუ არა ვარ შესარაცხავი ღმრთივ მონიჭებულისა კეთილისაჲ, გარნა ამათ წმიდათა ღმრთისათა მეოხებამან მეცა მომანიჭოს სრულქმნაჲ ჩემგან სამუშაკოდ კადრებულისა ხიხათა ეკლესიისაჲ, 151. რომლისა მუშაკობასა შინა მრავალნი სასწაულნი აღესრულნეს, მრავალთა კაცთა ფათერაკთაგან წსნისანი: ქვისა, დასაცემელად განმზადებულისა, მრავალთა არღარა მოსაწყუედელად გარეუკუნქცევანი; და წამოქცეულთა კლდეთაგან მშვდობით წსნანი მრავალთანი; 152. და ამას ზარის განსაწდელად || მალალსა და ტიალსა ადგილსა შთასაჭრელად განმზადებულთა კაცთა და ფერწაგთუმელთა აღმოყვანებით წსნანი; და მრავალთა მუშაკობით მოქმედთა, ქვისმქნელთა და თანაშემწეთა მათთა, ხანგრძლივად სასწეულოდ განმზადებულთა, მეყსეულნი კურნებანი; 153. და კაცის მჭამელთა მგელთა ოტებანი, სრულიად საზღვართა შინა სრულისა საქართველოვასათა, წინაშე მისსა ლიტანიობითა და დედისა ღმრთისა ხატისა მის თანავე გარეთ განყვანებითა, 154. რომელსა სასოებდა დედაჲ ჩემი გამოუთქუმელითა სარწმუნოებითა და სამარადისოთა წინაშემდგომარეობითა და დაუდუმებელითა კითხვითა წმიდისა სახარებისათა, ფსალმუნებითა და ლოცვითა, 155. რომელი მე დამიტევა ანდერძობით, მფარველად ორისავე ცხორებისა ჩემისა.

156. ესე და სხუანი მრავალნი დავიდუმნე და ძალსა სიტყვსა მოკლედ მოვიდე, მე, არა ღირსი და შეურაცხი შესაძრწუნებელთა ამათ სიტყუათა და სიყუარულისათჳს იძულებული და არსაკადრებელად ვერ მომთმინე, 157. აბუსერისძე ტბელი, ძე ერისთავთ-ერისთავისა ივანესი და დიოფალ-დიოფლისა ხათუთაჲსაჲ, რომელსა, შემდგომად ქმრისა მისისა თურქთა ჯელითა აღსრულებისა, მონოზონებისა მისისათჳს მალლისა ეკატერინე ეწოდა; 150. ძმაჲ ერისთავთ-ერისთავთა აბუსერისი და ვარდანისი, რომელთა ბრძანებითა | ჯელვყავ შენებაჲ ეკლესიისაჲ, სალოცველად გარდასრულთა ჩუენთა და ცოცხალთა და მშობელთა ჩუენთა; 159. და საწსენებელად პაპისა ჩუენისა აბუსერისსა და ძმისა მისისა სანანოვსთჳს, რომელმან ნეფსით თჳსით თავი თჳსი უცოლო და უშვილო ყო ჩუენისა წყალობისათჳს. 160. ამათ წაიხუნეს ხიხანი, მტერთა ზედა გაცემულნი, ბრძანებითა ღმრთისა სწორთა პატრონთაჲთა; 161. და მიპარვით შესულასა შინა წმიდაჲ იგი ახოანი გიორგი ღამით ვარსკვლავის (sic) სახედ გამოუჩნდის და ჯმა უყვის ვითარცა ჯორციელმან და ასწავის გზაჲ შესასულელი. 162. ესრეთ დაიცვნა ამას საზარელსა კლდესა ჩაჭრისაგან და გვბოძნა ხიხანი ჯელთავე და აჩუენა ჩუენ ზედა წყალობაჲ გამოუთქუმელი, მობაძავი მცნებათა მისთაჲ, რომლისათჳს დაითმინა ღუანლი წამებისაჲ.

163. და მას აქაჲთ, მრავალთა უცალოებათა და დამართებათაგან, ვერცა მათ მოიცალეს და ვერცა ბიძამან და მამამან ჩუენმან და ვერცა ძმათა ჩემთა, და ვერცა მე, ღირსებისაებრ ამათ სიტყუათა კადნიერმან. 164. და მაიძულა ეკლესიისა მცირაობითა ერისა ვერდატევენამან და ჯარვისა მიზეზითა გულსმოდგინებისა მათისა ნაკლოვეანებაჲმან. 165. და ძუელი სახლოვანი დაშლილ იყო. და ამისთჳს ჯელვყავ შეკადრებად აღშენებისა, რომლისა სრულქმნაჲ მანვე ახოვანმან მოგუანიჭოს.

166. მამულისა ჩუენისა კაცთა, წესისაებრ, დიდი ჭირი ნახეს, გარნა ბაკოელთა მეტის-მეტად დიდი მოიჭირვეს, რომელთა ვაზირობითა და შემოხუენითა ჯელვყავ ეკლესიისა მრავლითა სახლოვნებითა აღშენებაჲ, მუნ შინა მისრულთა სალოცავად ჭიდროებისა მათისა ნუგეშინისააცემელად.

167. და პატრონთა მშობელთა ჩუენთა და მამიდათა, ფოტინეს და საგდუხტის სულსა, და ჩუენ სამთავე ძმათასა, 168. და პატრონთა ჩუენთა დათასა, საგდუხტისსა და ცაცაჲსასა, მოიწსენებდით; 169. და დიოფალ-დიოფლისა, დისავე ჩუენისა ვანენისა,

რომელმან ეკლესიამ აღაშენა წმიდისა იოვანე მახარებელისაჲ და ღმრთისმეტყუელისაჲ, სამკვდრებელი ჩუენი, და აღავსო საწყაული კეთილი; 170. დიოფალ-დიოფლისა ნისიმესი, პაპისა ჩუენისა პაპისდისაჲ. 171. და წამკითხველნი ამისნი გუაჴსენებდით ამათ ყოველთაჲც ცოცხალთა და მიცვალებულთა წესისაებრ.

172. ესე ძილის-პირნი და სტიქარონნი მე დავსხენ ამით ყოვლითა შემატებულითა და ვერე ცოცხალ ვარ, ოდესცა მინდან, მე მოვიჴმარებ და დასაგულებელად განაღამცა¹ - - .

... ---- 173. ჩემთა შვილთა დედამან ბაგულ პაშტაჲ წააგო საშენსა შინა წმიდისა მთავარმოწამისა გიორგისსა და მას და მისთა შვილთაცა აჴსენებდით – რუსუდანს, ზაქარიას, ივანეს, ონოფრეს და აღსართანს. 174. და თულა რაჲ მიეცეს, სხუასა ანდერძსა შინა აღესწერ, თუ წადილი იყოს ღმრთისაჲ და წმიდისა მთავარმოწამისაჲ. 175. და ჩუენ სამთავე თანა, ძმისწულსა ჩემსა || გრიგოლსაცა მოიჴსენებდით. 176. და ორნი ჩკლნი [ქ]ალ-ყრმანი ჩემნი მარჩბივნი მიიწოდნა ზენამან სუფევამან და მათცა მოიჴსენებდით.

177. პატრონმან ძმამა (sic) ჩემმან აბუსერი (sic) მრავალნი კარგნი ხატნი დაასუენნა დიდრუანნი: ერთი წმიდისა გრიგოლი პართეველისაჲ და მეორე წმიდისა დიმიტრისი, მესამე წმიდისა გიორგისი, მეოთხე წმიდისა იოვანე ოქროპირისაჲ, რომელსა ზედა წმიდაჲ მოწაფ[ე] მისი პროკლე ხატავს სახითა მთავარდიაკონობისაჲთა მსახურებად მალლისა მღდელთმთავრობითისა ჯუარის აღპყრობისა მისისა; მეხუთე ხატი საღმრთოჲსა პირისაჲ და მეექუსე ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისაჲ ჩკლედი. 178. და მეუღლესა ამისსა, დიოფალ-დიოფალსა, დედასა გრიგოლისსა, თამარს, მოიჴსენებდით, რომლისა სული დიდებულმცა არს წინაშე წმიდისა სამებისა. 179. და მეორესაცა მეუღლეა ერისთავთ-ერისთავისა აბუსერისსა, დიოფალ-დიოფალსა ვახახსა, ესრევე მოიჴსენებდით, რომელი ესეცა მიიწოდა ზენამან სუფევამან.

180. და ესე უწინარეს ჯერ იყო: სულსა პატრონისა ხუაშაჲსასა, ერისთავთ-ერისთავით, მისით ქმრით, გრიგოლითურთ, რომელნი იყვნეს მშობელნი აბუსერისნი, პაპისა ჩუენისანი, და სანანო ახოანისანი; პატრონთა და[თა მათ]თა ცუარისა და აგუტისანი, რომელთა სულ[ნი ეგრ]ეთვე მოჴსენებითა დიდებულ ყოს ღმერთმან: [პ]ატ[რონით] | ერისთავთ-ერისთავით, ბიძაჲთ ჩუენით გრიგოლითურთ; 181. და ბებერსა ჩუენსა, პატრონსა ბალიანდის, მოიჴსენებდით.

182. ძმისა ჩემისა, ვარდანის, მეუღლესა, დიოფალ-დიოფალსა ნაზის, მოიჴსენებდით წლითი წ[ლ]ად მიუცილებელად, სასოებით შემოკრებულნო ერნო. 183. და ძმისწულსა [ჩემსა] ნათელს, ასულსა აბუსერისსა, მოიჴსენებდით, და ვარდანის ასულთა, ძმისწულთავე ჩემთა, ხათუნსა და ვანენის.

184. და ვითაცალა სოფლისა დასასრული მიგჴწოდებდეს, გინა თუ ცოცხალ ვიყუნეთ რომელიმე სადამდინცალა, წაკითხვითა ამისითა ყოველთა დღესასწაულთა წმიდისა გიორგისთა დაგულოცევდით.

185. და² ესრეთ იტყოდით, შემდგომად წარკითხვისა, მღდ[ე]ლი: „ამათ ყოველთა ზემოჴსენებულთა მეოხებითა, წმიდისა მთავარმოწამისაჲთა და ყოველთა წმიდათა[ჲ]თა, მიუტევენ, მეუფეო იოსოჴ ქრისტე, ღმერთო ჩუენო, თანაარსო მამისაო და ყოვლად წმიდისა სულისაო“.

¹ ამის შემდეგ ამოფხეკილია 22 სტრიქონი (რამდენიმე სტრიქონი R-მხარეზე და თითქმის მთელი V-მხარე), იხ. ზემ. აღწერილობა, § 5 და § 6.

² მთავრული დ აზბაცს იწყებს დედანშიც.

186. უკუეთუ¹ ვინმე მღდელი არ კარგი მკითხველი დახუდებოდეთ, ამას ასომთავრად დონადმდე² კარგსა მკითხველსა წააკითხვებდით, 187. და დონსა ქუემოჲთონადმდე³ რომელ წერილ არს, მღდელმან ბძანე, ერისაგან ამინის მთქუმელობითა, ორსავე დღესასწაულსა ცისკრად.

ლექსიკონი

აგარიანნი 126⁴ ბიბლიური მამათმთავრის აბრამის ხარჭის აგარის ძის, ისმაილის ჩამომავალნი; აქ თურქნი და საზოგადოდ მაჰმადიანნი.

ადგილი ჩვ. მნიშვ⁵: ყოველი ადგილი საქართველოჲსაჲ 135; ადგილი მწყურნები (იხ.).

აკმაა 3 აკმარა.

ამინ (ებრაულიდან ბერძნული ἄμιν) 149, 187 ნამდვილად, ჭეშმარიტად.

ამონწყუედაჲ იხ. მოწყუედაჲ.

ანგელოზი (ბერძნ. ἄγγελος) ბიბლიით – უსხეულო არსებანი, ღმერთის (იხ.) მსახურნი; ცხრანივე დასნი წმიდათა ანგელოზთანი 8 – ქრისტიანული წარმოდგენით, ღმერთის მსახურნი ცხრა სხვადასხვა ხარისხის დასებად ანუ წოდებებად იყვნენ დაყოფილი.

ანდერძი (სპარსული ანდერზ) უკანასკნელი განკარგულება სიკვდილის წინ; ანდერძობით დატევებაჲ 155 ანდერძით დატოვება, დაანდერძება; 2, 174 – აქ ამ სიტყვის ქვეშ ავტორი ჰგულისხმობს საგვარეულო სულთა მატიანეს ანუ მოსახსენებელთა წიგნს.

არავე 3 აგრეთვე არ, არც.

არაჲოდეს 33 არაოდეს.

არებდი იხ. რებაჲ.

არსაკადრებელად იხ. კადრებაჲ.

ასომთავარი 186 ასომთავრული.

აღდგენაჲ, აღდგინებაჲ 110 ფეხზე დაყენება.

აღვსებაჲ (საწყაულისაჲ) 169 ავსება, შესრულება.

აღთქუმაჲ აღთქმა, შეპირება; აუთქუ 39 აღუთქვი, შეპირდი, აღუთქუა 87 პირობა მისცა; შდრ. მთქუმელი.

აღმართებაჲ (ჯუარისა გინა ხატისაჲ) 13 აღმართვა, დადგმა.

აღმოზიდვაჲ 62 ამოყვანა, ამოთრევა; შდრ. განზიდვაჲ, საზიდავი, წინანარზიდვაჲ.

აღმოკაფვაჲ (ქვისაჲ კლდისაგან) იხ. ქვასთან.

აღმოღებაჲ (ქვისაჲ მიწით) იხ. ქვასთან.

აღმოყვანებაჲ 152 ამოყვანა, ამოთრევა; შდრ. აღყვანებაჲ.

¹ ეს სიტყვა მთავრული ო-ნით იწყება: „ოკ~თუ“.

² ე. ი. § 172-დან, რომლის წინაც წითური რგოლია დასმული, ვიდრე § 185-მდე, რომელიც მთავრული დ-ონით იწყება, შიგ ჩასმული პატარა წითელი რგოლით (იხ. ზემ. აღწერილობა, § 3).

³ ე. ი. § 186-მდე, რომელიც მთავრული ო-ნით იწყება.

⁴ ციფრები აღნიშნავს ტექსტის პარაგრაფს.

⁵ ლექსიკონი განზრახულია აგრეთვე როგორც ტერმინების და გამონათქვამების საძიებელი. ამიტომ შიგ შესულია განუმარტებლად დატოვებული სიტყვებიც, ჩვეულებრივი მნიშვნელობისა (ჩვ. მნიშვ.).

აღმოვდომა 104 ამოსვლა; შდრ. თანაწარვდომა.
აღპყრობა 177 ანევა, აშვერა. შდრ. პყრობილი, ჴელთაგანპყრობით.
აღრაცხვა 147 ალთვალვა, დათვლა; შდრ. შესარაცხავი, შეურაცხი.
აღსრულება 138, 151 შესრულება; 157 (თურქთა ჴელითა აღსრულება) სიკვდილი.
აღსუენება (ჯუარისა) 142 კრძალვით ატანა, შეტანა; შდრ. დასუენება, შესუენება.
აღტაცება 108, 116, 129. ატაცება, აყვანა: შდრ. წარტაცება.
აღტვრთვა იხ. ტვრთვა.
აღყვანება 119 აყვანება, აყვანა: შდრ. აღმოყვანება.
აღშენება (ქვის სასანთლისა) 86, (ეკლესიისა ქვისაგან და კირისა) 18 ჩვ. მნიშვ.
აღწერა (ანდერძა შინა) 174 დაწერა.
ანცა 130 ეხლაც.
ახალი სჯული იხ. სჯული.
ახოანი 22, 180, ახოვანი 1 და სხვ. (შდრ. სომხ. ախուհան) გმირი, მეგრძოლი.

ბალაჴვარი (შდრ. სომხ. բալասոր) 72 „ქვანი... კარზეით სადებელნი, წირთხლთა შემკრველნი“ (ს. ს. ორბელიანი), არქიტრავი.
ბებერი 181 ბებია, დიდება.
ბერი 38 მოხუცი.
ბორკილნი 130 ჩვ. მნიშვ., შებორკილებული 109.
ბორღალეთი 108 ბულგარეთი.
ბრგუნელი იხ. ენა-ბრგუნელი.

გალატოზი (შდრ. სომხ. գաղատու) 25 ქვითხურო, ქვისმთლელი.
გამორჩეული: სისულელით გამორჩეულნი (მოციქულნი, იხ.) 141 უვიცობის გამო არჩეულნი (ქრისტეს მიერ), სწავლულ ფარისევლთა სანინაღმდეგოდ.
გამოსახვა (ჯუარისა) 63 გამოხატვა (ხელით ჴვარის მაგვარი ფიგურისა, მიღებული ქრისტიანთა შორის).
გამოუთქუმელი 154, 162 ძნელად გამოსათქმელი, აუწერელი.
გამოცდა 5 ჩვ. მნიშვ.
გამოცხადება 27, 85 გამოჩენა; 18, 77, 82 განცხადება.
განაპები (ქვისა) იხ. ქვის განაპები (ქვასთან).
განღამცა 172 რასაკვირველია, რა თქმა უნდა; თუმცა.
განგებულება 4 განგება.
განზიდვა 104 გაჭიმვა, განევა; შდრ. აღმოზიდვა, საზიდავი, წინაწარზიდვა.
განზომა (ქვისა განაპებისა) 101 ჩვ. მნიშვ.
განკურნება იხ. კურნება.
განმარჯუება 53 „საქმის მარჯუედ მოსვლა“ (ს. ს. ორბელიანი), წარმატება.
განპობა 101 იხ. ქვის განპობა (ქვასთან).
განსახილველი იხ. ხილვა.
განსაჴდელი იხ. განჴდა.
განსლვა 70 გასვლა, გადასვლა; შდრ. გარდასრული, მოსლვა.
განჩინება 8 დადგენა, დანიშვნა, განსაზღერა.
განცვრება 47 „შიში დიდი საოცრისა რასაგანმე“ (ს. ს. ორბელიანი).
განძა 108, 116 განჯა, კიროვაბადი.
განძლიერება (სწავებათ განაძლიერების) 23 გამხნეება; შდრ. ძალი, ძალისაებრ, ძლით.
განჴდა გავრცელება, მოფენა:

განსაჯდელი (ზარისა) 152 გასავრცელებელი, მომგვრელი (დიდი შიშისა); ზარგანჯდელი 98 ძლიერ შეშინებული.

გარდაკიდება 126 გადაკიდება, შეყრა.

გარდასრული 158 გარდაცვალებული, განსვენებული; შდრ. განსლვა, მოსლვა.

გარდაფარება: თულთაგან გ~ 60 თვალთაგან მოფარება, დაკარგვა.

გარეუკუნეცევა 151 უკუნეცევა, გამობრუნება.

გარნა 131 და სხვ. „მაგრამსავით“ (ს. ს. ორბელიანი).

გება აშენება: გებული 73 აშენებული.

1. გინა. 20, 54 გინდა.

2. გინა 90 ან, ანდა.

გიორგი მთავარმონამე 2 ქრისტიანული წმიდანი (იხ.), გადმოცემით ვითომც კეისრის დიოკლეტიანეს დროს იწამა, IV ს-ის დამდეგს; ორსავე დღესასწაულსა 187 იგულისხმება წმინდა გიორგის სახელობის 2 დღე, რომლებსაც ქრისტიანული ეკლესია უქმობდა – 23 აპრილი და 10 ნოემბერი.

გლახაკი 13 ღარიბი; სიგლახაკე 28, 125 სიღარიბე.

გონება: გონებასამოგება 120, გონებასა ზედა მოგება 110 გონს მოსვლა. წარმიტაცა გონებამან 119 გონებამ წამილო, ე. ი. სხეული დავკარგე, უსხეულო შევიქენი.

გრიგოლ პართეველი 177 ე. წ. სომეხთა განმანათლებელი, ქრისტიანობის დამფუძნებელი სომხეთში, IV ს.

გრძელად მეტყუელება 65 გრძელად ლაპარაკი, სიტყვის გაგრძელება.

გრძნობა: ვერ ვაგრძნო 113 ვერ ვიგრძენიო, ვაგრძენ 119 ვიგრძენი.

გულისწმისყოფა 65, 127 გაგება, გულისხმობა.

გულმოდგინება 30, 128, 164, ჩვ. მნიშვ.

დაბა 125, 132 სოფელი.

დადება (ქვისა) ბალაჰვარად იხ. ქვასთან.

დადუმება 147, 156 სიჩუმეში ჩატარება, დაფარვა; დაუდუმებელი 154 გაუჩუმებელი, შეუწყვეტელი.

დათმენა 162 მოთმენა, ატანა.

დათრგუნვა 7 „ფერჯით დასრესა“ (ს. ს. ორბელიანი).

დალოცვა 184 კეთილად მოხსენება (ლოცვით).

დამართება 163 შემთხვევა.

დამორჩილება 137 დაქვემდებარება.

დამყარება (ჯუარისა ტაძარსა შინა) 142 დამკვიდრება.

დარაკა (არაბული დარკ) 57 ფარი.

დასაგულებელი 172 განსაზრახავი, სასურველი, გასათვალისწინებელი.

დასავალი 72 დასავლეთი.

დასარჩენელი 34 სარჩო, საზრდო.

დასი (შდრ. სომხ. դաս), 7, 8 ჯგუფი, წოდება.

დასუენება (ჯუარისა ტაძარსა შინა) 137, 140, 141, 142 (ზატთა ტაძარსა შინა) 177 კრძალვით დადგმა, დადება. შდრ. აღსუენება, შესუენება.

დასუმა 129 დასმა; ~ ქვისა 74, ~ ქვისა ქვასა ზედა 20 იხ. ქვასთან.

დასხმა იხ. სხმა.

დატევა 141, 155 დატოვება.

დაუდუმებელი იხ. დადუმება.

დაუსაბამო 3, 4 რომელსაც დასაბამი, დასაწყისი არა აქვს; თანადაუსაბამო (სიტყუა ღმრთისაჲ) 3 რომელსაც მამასთან ერთად დასაბამი არა აქვს (იხ. ღმერთი), „ერთგან მყოფი მარადის“ (ს. ს. ორბელიანი).

დაფარული იხ. მამა დაფარულთა (მამასთან).

დაღაცათუ 75 და სხვ. თუმცა.

დაყუდება 61 მიბჯენა, მიდგმა.

დაშთომა 139 დარჩენა.

დაცუნა 110 (დასცვდეს რკინანი) ჩვ. მნიშვ.

დახუდომა 70, 186 დახვედრა, შეხვედრა.

დედა ღმრთისაჲ იხ. ღმერთთან.

დიდება 110, 130, 149 დიდება, განდიდება, „ლუთისა ყოელთა სინმიდეთა და სახიერებათა და ქველისმოქმედებათა მისთა მადლობით წსენება“ (ს. ს. ორბელიანი); დიდებული 18, 85, 99 სახელოვანი, დიდებულ ყოს 180 ადიდოს; მადიდებელი 149 ვინც ადიდებს, ასახელებს.

დიდებისმეტყუელება 149 ქება-დიდება, განდიდება, ხოტბა.

დიდრუანნი 177 „დიდ-დიდება“ (ს. ს. ორბელიანი).

დიმიტრი წმიდა 177 სოლუნელი (მაკედონია), – ქრისტიანული მონამე (იხ.) კეისრის დიოკლეტიანეს დროს, III-IV ს.

დიოფალ-დიოფალი 157, 169, 170, 177 დიდებულის, მაღალი ხელისუფლის მეუღლე.

დონი 186, 187 ასო „დ“.

დღესასწაული 127, 130, 184 ქრისტიანული ეკლესიის მიერ დანესებული უქმე დღე ამა თუ იმ გამოჩენილი ამბის თუ წამების (იხ.) აღსანიშნავად; ორსავე დღესასწაულსა 187 იხ. გიორგი მთავარმონამე; შდრ. სასწაული.

ეგეოდენი 98 იმდენი.

ეკლესიაჲ (ბერძ. ἐκκλησία) 10, 13 და სხვ. ქრისტიანული ღვთისმსახურებისათვის განკუთვნილი შენობა; მორწმუნეთა კრებული. აქედან ყველა ეკლესიები ერთეკლესიად იყვნენ წოდებულნი 10.

ენა-ბრგუნელი 79 ბლუ, ენაჩლუნგი.

ენაჲ ქართული 123.

ერთეკლესიაჲ იხ. ეკლესიაჲ.

ერი 164, 182, 187 ხალხი.

ერისა-კაცი 18, ერისკაცი 74 საერო პირი (არა სამღვდელო).

ერისთავთ-ერისთავი 157, 158, 179, 180 დიდი მოხელე, სამხედრო-ადმინისტრაციული ოლქის მმართველი.

ესევიტარი 80 და სხვ. ასეთი, ამგვარი.

ესრეთ 117 ესე.

ესხნეს იხ. სხმაჲ.

ექსორიობაჲ (ბერძნ. ἐξορία) 59 განდევნა, გაძევება.

ეშმაკი 5, 7, 63 ბოროტი, მავნე სული.

ვაგრძენ, ვაგრძნიო იხ. გრძნობაჲ.

ვაზირობაჲ (სპარსულიდან არაბული ვაზირ) 166 რჩევა.

ვალი 91 ჩვ. მნიშვ.

ვედრებაჲ 118, 128 ჩვ. მნიშვ.; შევედრებაჲ 121 მიბარება, ჩაბარება; შევედრებული 2 მიბარებული, მინდობილი.

ვითარ 33 როგორ; ვითარცა 79 და სხვ. როგორც.
 ვითარება (მფრინველისა) 55 როგორობა, თვისება.
 ვითარმედ 79, 140 თუ, რომ.
 ვითალაცა 184 როგორც, როდესაც.
 ვნება 6 ტანჯვა; ვნებული 149 ტანჯული, 47 ვნებამიყენებული, დაშავებული; უვნებელი 70 დაუშავებელი, დაუზიანებელი; უვნებლობა 69 დაუშავებლობა, დაუზიანებლობა.

ზარი (სპარს. ზარ) 152 დიდი შიში; ზარის განსაჯდელი, ზარგანჯდილი იხ. განჯდა; საზარელი 57, 70 საშინელი.
 ზედა 10 და სხვ. -ზე, -ზედ.
 ზედათ 98 ზემოდან, ზედაპირზე.
 ზელა იხ. კირთან.
 ზემოვსენებული 185 ჩვ. მნიშვ.; შდრ. მოვსენება.
 ზენა (სუფევა) იხ. სუფევა.
 ზრახვა 144 ლაპარაკი.
 ზრდილობა 123 აღწრდა.

თავადი 9 თვით, თვითონ.
 თანაარსი 3, 4, 185 თანამყოფი, თანაარსებული.
 თანადაუსაბამო იხ. დაუსაბამო.
 თანანარჯდომა 84, 89 ჩავლა გვერდით გავლა, აქცევა; შდრ. აღმოვდომა.
 თაყუანისცემა 14 „თავის მოდრეკის ქნა“ (ს. ს. ორბელიანი) მუხლმოყრით.
 თლა (ქვისა) იხ. ქვისსათლელნი ჭურჭელნი (ქვასთან).
 თურქნი 157 აქ იგულისხმებიან თურქნი-სელჩუკიანნი.
 თენიერ 4, 19 და სხვ. გარდა, გამოკლებით, უიმისოდ.
 თხოვა 15 თხოვნა.

იოვანე მახარებელი, იოვანე ღმრთისმეტყველი 169 სახარების (იხ.) მეოთხე თავის ავტორი, ვითომც ქრისტეს მონაფე.
 იოვანე ნათლისმცემელი, იოვანე წინამორბედი 9, 70 სახარებით (იხ.) – მქადაგებელი ქრისტეს სუფევის მოსვლისა და მერმე ქრისტეს მომნათვლელი.
 იოვანე ოქროპირი 177 ქრისტიანული ეკლესიის მოღვაწე და მქადაგებელი, IV-V ს.
 ირემი 83 ჩვ. მნიშვ.
 იძულება 90, 124, 156 ძალდატანება, 54 დაჟინება.

კადნიერი იხ. კადრება.
 კადრება 77 შებედა, გაბედა; შეკადრება 124, 165 იგივე; კადნიერი 29, 15, 163 შემბედავი; კადრებული 150 გაბედული; შესაკადრებელად 2 როგორც ეკადრება ისე; არსაკადრებელად 156 რომ არ ეკადრებოდეს ისე.
 კაზმა ქვისა იხ. ქვის კაზმა (ქვასთან).
 კარაული 44, 50, 77, 81, 105, (ფაშატი) ვირი, აქ=კერძო-კარაული (იხ.).
 კაცად-კაცადი 13 თითოეული, ყოველი.
 კაცისშვილი 136 ადამიანი, აქ, დაპირისპირებით მთავართან, ჩვეულებრივი ადამიანი, უბრალო მოქალაქე.
 კაც ქმნილი: სიტყუა ღმრთისა კაც ქმნილი 5 იგულისხმება იესო ქრისტეს განკაცება.
 კეთილი 150 სიკეთე, 169 კარგი.

კერძო 60, 139 მხარე; წინა-კერძო 70 წინა-მხარეს, წინიდან.

კერძო-კარაული 40, 51, 105 ჯორი (აქ „კერძო“ ნახევარსა ჰნიშნავს).

კირი 24 ჩვ. მნიშვ.: მოღება (იხ.) და ზელა ქვშისა კირსა თანა; ib.=ქვითკირი.: ღორლისა და კირისა შთასხმა.

კრება იხ. ქვშასთან; შეკრება 21 ჩვ. მნიშვ.

კუალადცა 36 კიდევ.

კუეთება: ეკუეთა 69, 70 ეცა.

კურნება 39, 152 განკურნება. მორჩენა; განკურნება 50 იგივე.

კვრიაკე (ბერძნ. κυριακή) 92 კვირა-დღე.

ლალობა (სპარს. ლალ) 104 ხუმრობა, ცელქობა.

ლაშქარი (სპარს. ლაშქარ) 136 ჯარი.

ლბილი 97 რბილი.

ლიტანიობა (ბერძნ. λιτανεία) 153 საჯარო წირვა-ლოცვა ეკლესიის გარეთ, ჯვრებისა და ხატების გასვენებით, დიდი დღესასწაულის ან შესანიშნავი ამბის გამო.

ლტოლვა 135 „გარდახუნა“ (ს. ს. ორბელიანი); ულტოლველი 139 გარდაუხვენელი.

მადიდებელი იხ. დიდება.

მათრაჟი 118 ჩვ. მნიშვ.

მამათმთავარნი 8 ბიბლიური მამები.

მამა (ღმერთი) იხ. ღმერთი; მამა დაფარულთა 146 ღმერთი, რომელიც ფარულსაც ჰხედავს.

მამული 166 მემკვიდრეობით მიღებული უძრავი საკუთრება (ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. სამართლ. ისტ.).

მარტოებით 99, 142 მარტო.

მარჩბივი 176 ტყუპი.

მარხვა 128 „წორცის უჭმელობა“ (ს. ს. ორბელიანი).

მარჯილი (არაბული მარხილ) 67, 69 აქ=ჯინი, მთაში სათრევი მარხილი.

მალალი 157, 177 აქ ორსავ შემთხვევაში გადატანითი მნიშვნელობით – დიადი, დიდებული, უმაღლესი ხარისხის.

მალნარი 70 ხშირი ტყე მალლობ ადგილას, მთაში, „მთათა შინა ტევრნალი შამბიანი“ (ს. ს. ორბელიანი).

მახარებელი იხ. იოვანე მახარებელი.

მახლობელი 31, 90, 106 ჩვ. მნიშვ.

მეგობარი 145 ჩვ. მნიშვ.

მეოხება 8, 13 და სხვ. შუამდგომლობა.

მეტყუელება იხ. გრძელად მეტყუალება.

მეუფე 185 უფალი, ღმერთი (იხ.).

მეულე 178 და სხვ. ცოლი.

მეყი წამი: მეყსა შინა 129 წამსვე; მეყსეულად 50 და სხვ. მაშინვე, იმწამსვე; მეყსეულნი კურნებანი 152 უცები, ანაზღად განკურნებანი.

მეყსეულად იხ. მეყი.

მთავარდიაკონი (ბერძ. δίακονος) უდაბლესი ხარისხის მღვდელმსახური, ეპისკოპოსის თანამემწე წირვა-ლოცვაში.

მთავარი 136 დიდი მოხელე (ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. სამართლ. ისტ.).

მთავარი მონამეთა იხ. მონამე.

მთავარმონამე იხ. მონამე.

მთქუმელი 2 შემთხვეული, ავტორი; მთქუმელობა 187 თქმა; შდრ. აღთქუმა.

მიზეზი 16 აქ უფრო მიზნის აზრით.

მიტულვა 17 მიღება.

მიტხრობა 49 მბობა, მოტხრობა; შდრ. მოტხრობა.

მირთმევა 105 მიწოდება, მიტანა; შდრ. მორთმევა.

მიტევება 24 მიშეება; 35, 90, 185 პატიება.

მიუკუნისადმდე 149 უკუნითი უკუნისამდე, მარად.

მიუცილებელად 182 აუცილებლად, უეჭველად.

მიყოფა ჯელისა იხ. ჯელის მიყოფა.

მინა 97 ჩვ. მნიშვ.

მინვენა 48 მიღწევა, მისვლა;

მიანია 71 მიაღწია, მიენია, დაენია; შდრ. მწე, შეწვენა, მონვენა.

მიწოდება 176, 179 მიხმობა.

მობაძავი 162 ჩვ. მნიშვ.

მოგება 146 მოცემა, გადახდა; მოგება ცოდვათა 135 ცოდვათა შეძენა, შემატება; მოგება გონებასა ზედა იხ. გონება; შდრ. წაგება.

მოტხრობა 96 მბობა, მოტხრობა; შდრ. მიტხრობა.

მონაზონი (ბერძნ. μονάζων) 38 მონასტერში დამკვიდრებული სასულიერო პირი; მონაზონება 141, 157 სამონაზნო მოღვაწეობა.

მონასტერი (ბერძნ. μοναστήριον) 48 გარკვეულ წესებზე დამყარებული მონაზონთა საერთო საცხოვრებელი, დაკავშირებული ეკლესიასთან; შდრ. უდაბნო.

მონიჭება 7, 165 ჩუქება, ბოძება. შდრ. ღმრთივ მონიჭებული.

მოწერება 136 აოხრება.

მოპყრობილი იხ. პყრობილი.

მო-რაჲ-ინია იხ. მონვენა.

მორენა 34 „ჯელფასის აღება“ (ს. ს. ორბელიანი); მოსარენელი 28 საშოვარი, მოსაგები; მოსარენელად წარსლვა 125 საშოვარზე წასვლა, მოსაგებში წასვლა.

მორთმევა 80 ჩუქება; შდრ. მირთმევა.

მოსლვა (ძალსა სიტყვსა მოკლედ მოვიდე) 156 იხ. ძალი; მოსრული 109 მოსული; შთამოსლვა, 70 ჩამოსვლა; შდრ. განსლვა, გარდასრული.

მოქმედი 142 „მქნელი“ (ს. ს. ორბელიანი).

მოღება 24 მოტანა.

მოყიდვა 93 ყიდვა.

მოყოფა ჯელისა იხ. ჯელის მოყოფა.

მოცალება 28 მოცალებობა, მოცლილობა; მოცლა 163 ჩვ. მნიშვ., შდრ. უცალოება.

მოციქულნი 8, 141 ქრისტეს 12 მონაფე.

მონამენი იხ. წამება.

მონაფ[ე] 177 ჩვ. მნიშვ.

მონვენა 46, 87, 131 მოღწევა, მოსვლა, 90, 93, 94 მოზიდვა, მოტანა; მო-რაჲ-ინია 51 მოინია რა, მოვიდა რა; შდრ. მწე, მიწვენა, შეწვენა.

მონყინარე 104 მონყენილი; შდრ. სანყინო.

მონყუედა 93, 136, 151, ამონყუედა 36 მოსპობა, ამონყვეტა.

მოჭირება 166 მოთმენა, ატანა, „უაღრესთა მიმძლავრებისა დათმენასა არა ვიტყვო მოთმენად, არამედ მოჭირებასა“ (ს. ს. ორბელიანი).

მოწსენება 168, 180, 182 მიცვალებულის მოხსენება; შდრ. ზემოწსენებული.

მრავალგზის 36 და სხვ. მრავალჯერ.

მსახურება 104 ჩვ. მნიშვ.; 177 მღვდელმსახურება.

მსგავსად 13 ჩვ. მნიშვ.

მსგეფსი 111 შვიდეული, ერთი კვირა.

მსწრაფლ 70 სწრაფად, მალე.

მტკაველი 72 „ცერი და ნეკი გაჭიმული“ (ს. ს. ორბელიანი).

მუნ 38 და სხვ. იქ; მუნითცა 59 იქიდანაც.

მუშაკი 83 მუშა, მომუშავე, მუშაკობა 20, 22 და სხვ. მუშაობა; ნამუშაკევი 73, 139 და სხვ.

ნამუშევარი; სამუშაკო 43 და სხვ. სამუშაო; მუშაკობით მოქმედი 152 მომუშავე.

მფრინველი 53, 54 და სხვ. ჩვ. მნიშვ.

მქონებლობა იხ. ჯელთ მქონებლობა.

მღდელი 185, 186, 187 მღვდელი, საეკლესიო იერარქიის მეორე ხარისხის პირი, ეკლესიაში წირვა-ლოცვის შემსრულებელი; მღვდელობა 141 სამღვდლო ღვანლი, სამღვდლო წოდება, მღვდლობა; მღვდელთმთავარი საეკლესიო იერარქიის უმაღლესი ხარისხის პირი, ეპისკოპოსი; მღვდელთმთავრობითი 177 სამღვდელთმთავრო, საეპისკოპოსო; მღვდელთმოდღუარი 8 უმაღლესი სასულიერო პირი.

მყაფარი 70 შვეული, ფრიალო.

მყუარ ჟამ 76 დიდხანს.

მცირაობა 164 სიმცირე.

მცნება 162 ანდერძი, ბრძანება, ღვთაებრივი კანონი.

მნე 106 დამხმარე; შდრ. შენევენაჲ, მიწევენაჲ, მონევენაჲ.

მწულილი უმცირესი ფულადი ერთეული, გროში, „ფოლის ნახუთალი“ (ს. ს. ორბელიანი):

მწულილება 13 მწულილის შეწირვა.

მწუხარე: მწუხარე ყო თავი თვსი 68 შეწუხდა; მწუხარება 98 ჩვ. მნიშვ.

მწუხრი 92 საღამო.

მწყურნები 97 „წყალმრავალი“ (ს. ს. ორბელიანი).

მხილება 36 გამომჟღავნება, 90 შენიშვნა, საყვედური.

მჟედარი 85 ცხენოსანი სამხედრო პირი, კავალერისტი.

ნათელი 117 სინათლე.

ნათლისმცემელი იხ. იოვანე ნათლისმცემელი.

ნაკლულევანი 123 ნაკლული; ნაკლულოვანება 164 ნაკლებობა; უნაკლულევანესი 72 ნაკლები.

ნამუშაკევი იხ. მუშაკობა.

ნაპირი 125 საზღვარი.

ნაყოფი მთისაჲ, რომელსა ეწოდების ჟოლი 80 ნაყოფი აქ ხილის აზრითაა ნახმარი.

ნეტარი 22 და სხვ. ქრისტიანული წარმოდგენით, ყოვლად სათნო, ყოველი სიკეთით აღსავსე ადამიანი.

ნეფსით 5, 159 ნებით.

ნეშტი 141 ნაშთი, „დანარჩომი“ (ს. ს. ორბელიანი).

ნივთი (შდრ. სომხ. նիւթ) 19, 43, 64 „ესე არს ყოელივე საჭმარი, რომელსა სპარსნი მასალას უწმობენ“ (ს. ს. ორბელიანი); ნივთიერი 113, 144 ჩვ. მნიშვ.

ნუგეშინისცემა 34 და სხვ. ნუგეშის ცემა, დანუგეშება.

ოდენ 29, 33, 115 მხოლოდ; მხოლოდ ოდენ 20 ტავტოლოგიაა=მხოლოდ-მხოლოდ, მხოლოდ და მხოლოდ.

ოდესმე... ოდესმე 19, 145 ხან... ხან, ზოგჯერ... ზოგჯერ; ძუელ ოდესმე 108 ოდესლაც ძველად.

ონი 187 ასო „ო“.

ორსავე დღესასწაულსა იხ. გიორგი მთავარმონამე.

ოტებაჲ 153 გაქცევა; ოტებული 58 (გამო)დევნილი.

ოქროპირი იხ. იოვანე ოქროპირი.

პაპაჲ 144 და სხვ. ჩვ. მნიშვ.

პარტეველი გრიგოლ იხ. გრიგოლ პარტეველი.

პატივებაჲ (შდრ. სომხ. պատիւ) პატივისცემა, პატივის ხედომა: ეპატივა 141 პატივი ხვდა.

პატრონი (ლათინური patronus) 167, 168, 177, 180, 181 მესაკუთრე, მფლობელი, ბატონი, სუ-ზერენი; ღმრთისა სწორნი პატრონნი 160 მეფე (აქ ან გიორგი III, ან თამარი იგულისხმება).

პაშტაჲ 173 საკმაო. საკმაოდ ბევრი.

პეტრე მოციქული 10 იესო ქრისტეს ერთი თორმეტ მონაფეთაგანი.

პირველი სჯული იხ. სჯული.

პირი საღმრთოჲ იხ. ღმერთი.

პროკლე 177 მონაფე იოვანე ოქროპირისა?

პყრობილი 85 დაჭერილი, ტყვე; მოპყრობილი 118 მოშვერილი, მონოდებული; შეპყრობილი სნეულებითა 39, ~ შიშითა 46, ~ მწუხარებითა 98, ~ სიხარულითა 110, ~ სურვილისა მიერ 124 ჩვ. მნიშვ. ყველგან; შდრ. კიდევ აღპყრობაჲ, ჳელთგანპყრობით.

ჟამი (სპარსულიდან სომხ. ժամ) 18 და სხვ. დრო; რაჟამს 60 და სხვ. როდესაც.

ჟოლი 80 ნაყოფი მთისაჲ, რომელსა ეწოდების ჟოლი.

რამეთუ 2 და სხვ. რომ, რადგან, ვინაიდან.

რაჟამს იხ. ჟამი.

რაჲმე 32 რა, რაღა.

რებაჲ სიარული, სვლა: არებდი 112 ატარებდი.

რეცა 79 და სხვ. ვითომ, თითქოს.

რკინაჲ 41 და სხვ. ჩვ. მნიშვ.; რკინანი 110=ბორკილნი.

რქუმაჲ, რქუმევაჲ 27 და სხვ. თქმა, 59 დარქმევა, წოდება.

საბრალოჲ 103 ჩვ. მნიშვ.

სადამდინცალა 184 სადამდისაც იქნება, როდემდისაც იქნება.

სადევენი 113, 114 სადავენი, „ლაგმის საპყრობი“ (ს. ს. ორბელიანი).

საზარელი იხ. ზარი.

საზიდარი 43 რითაც ზიდვენ, ზიდვის საშუალება; შდრ. აღმოზიდვაჲ, განზიდვაჲ, წინანარ-ზიდვაჲ.

საზღვარი 132, 153 ჩვ. მნიშვ.

სათლელი (ქვისაჲ) იხ. ქვისსათლელნი ჭურჭელნი (ქვასთან).

სათნოჲ 8 სასურველი, სასიამოვნო.

საკუთარი: საკუთრად 9 საკუთრივ.

საკვრველი 51 და სხვ. ჩვ. მნიშვ.

საკვრველებან 47 და სხვ. ჩვ. მნიშვ.

სამარადისოჲ 154 მუდმივი.

სამება (წმიდა ~) 13, 178 ქრისტიანული ღმერთი (იხ.), სამგვამოვანი.
 სამკვდრებელი 169 საყოფელი, დასამკვიდრებელი (სიკვდილის შემდეგ), ე. ი. სასამარხო.
 სამუშაო იხ. მუშაკობა.
 სანატრელი 80 გულით სანდომი, სასურველი, ანდა=ნეტარი (იხ.).
 საოცარი 57, 59 უცნობი, საკვირველი, არაჩვეულებრივი არსება; მოჩვენება, მოლანდება.
 სარწმუნოება 129, 154 ჩვ. მნიშვ.
 სასანთლე (ქვისაჲ, ქარის მოსაფარებელი) 86, 88 ჩვ. მნიშვ.
 სასოება 2 და სხვ. იმედი, რწმენა.
 სასწაული 2 და სხვ. საკვირველი საქმე, ნიშანი, ნიში: შდრ. დღესასწაული.
 სატკრთავი იხ. ტკრთავა.
 საფარველი 35 მფარველობა, „დამცველობა“ (ს. ს. ორბელიანი).
 საქმე: საქმიტცა 138 ნამდვილადაც.
 საღმრთოჲ პირი იხ. ღმერთი.
 საყოფელი 75 საცხოვრებელი.
 საშენი 173 ასაშენებლად საჭირო ხარჯი.
 საწყალობელი 32, 103 უბედური, „შესაბრალისსავით“ (ს. ს. ორბელიანი).
 საწყაული 169 საზომი, „საწყაული ენოდების ჭურჭელთა რაჲცა აინყვის“ (ს. ს. ორბელიანი).
 საწყინოჲ 65 მოსაწყენი, მოსაბეზრებელი; შდრ. მონყინარე.
 სახარება 147, 154 ე. წ. ახალი აღთქმის 4 წიგნი, რომლებიც ქრისტეს ცხოვრებასა და მოძღვრებას გადმოგვცემენ.
 სახე 55 შესახედაობა, გარეგნობა; 57, 79, 104, 113, 116, 121, 177 აქ ყველგან ან სახითა ან სახედ, ე. ი. სახით, გვარად.
 სახიდ იხ. სახლი.
 სახილავი იხ. ხილვაჲ.
 სახლეული, სახლეულნი იხ. სახლი.
 სახლი 75, 92 ჩვ. მნიშვ.; სახიდ 46, 51 სახლად (ს. ს. ორბელიანი), სახლში; სახლეული, სახლეულნი 30, 34, 46, 75, 95, 139 ოჯახის წევრი, შინაური, აგრეთვე ოჯახი; სახლოვანი 165, 166 სადგომი, ბინა?
 სახლოვანი იხ. სახლი.
 საჭმარი 105 საჭირო.
 სენაკი (შდრ. სომხ. սենակ) 48 მონაზონის ოთახი.
 სიბრძნე 3 იხ. ღმერთი.
 სიგლახაკე იხ. გლახაკი.
 სივაკე 70 სისწორე.
 სისულელე: სისულელით გამორჩეულნი 141 იხ. გამორჩეული.
 სიტყუაჲ თხრობა, საუბარი (ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. ქართ. საისტ. მწერლ.): ხოლო ჩუენ პირველსავე სიტყუასა მოვიდეთ 134 პირველ, ძირითად თხრობას დავუბრუნდეთ, ძალსა სიტყუსა მოკლედ მოვიდე 156 (იხ. ძალი); სიტყუაჲ 3, სიტყუაჲ ღმრთისაჲ 5 იხ. ღმერთი.
 სიყმილი 78, 80 შიმშილი, შიმშილობა.
 სნეულება 39 ავადმყოფობა.
 სოფელი 33, 82, 147, 184 ქვეყანა.
 სრულქმნაჲ 104, 150, 165 დასრულება, შესრულება.
 სტიქარონი (ბერძ. στίχος) 172 ერთგვარი საგალობელი.
 სუეტი ქურივისაჲ 17 აქ იგულისხმება ერთ-ერთი საკვირველთმოქმედება, მოთხრობილი წმ. გიორგის ნათარგმნ ცხოვრებაში, როდესაც მან თითით წააწერა ვინმე ქვრივის მიერ მისთვის შეწირულ სვეტს – ჩემს ტაძარში დადგითო (იხ. საბინინის საქ. სამოთხეში).

სული წმიდა იხ; ღმერთი.

სუმა 61, 63 სმა.

სურვილი 124 ჩვ. მნიშვ.

სუფავა მეფობა, ბატონობა: ზენა სუფევა 176, 179 ზემო, ზეციერი, ე. ი. ღმერთის სუფევა. სწავება 23, 161 სწავლება, დარიგება.

სხმა: ესხნეს თუალნი 57 თვალები ჰქონდა; დასხმა (ძილის-პირთა და სტიქანონთა) 172 დასმა, დანიშვნა.

სჯული კანონი: პირველი სჯული 8 ე. წ. საღმრთო სჯულის ძველი აღთქმა, აღბეჭდილი დაბადების წიგნში; ახალი სჯული იხ. ე. წ. ახალი აღთქმა სახარების (იხ.) სახით.

ტაძარი (შდრ. სპარსულიდან სომხ. տաძար) 17 და სხვ. ეკლესია; ~ დიდად შეუნიერი და წმიდად გებული ქვებითა 73.

ტიალი 152 „სადა არცა შენობა ანუ დასაფარებელი იყოს, არამედ ყოვლით კერძო საჩინო იყოს“ (ს. ს. ორბელიანი).

ტკრთვა ტვირთის აკიდება: იტკრთის 20 ასწევდის; აღტკრთვა 93 ტვირთის აწევა, დატვირთვა; სატკრთავი 12 ტვირთი.

ტყუე 126 ჩვ. მნიშვ.

უბადრუკი 32 უბედური.

უბანი 57 ადგილი, სოფლის თუ საზოგადოდ სამოსახლოს ერთი ნაწილი.

უბიწო (შდრ. სომხ. բիծ) 39 უმანკო, უყვედრელი, უძრახველი.

უგულებელს ყოფა 131 უყურადღებოდ დატოვება.

უდაბნო 37 სავანე, მონასტერი (იხ.).

უენებელი, უენებლობა იხ. ვნება.

უთქს 40 უდგს, უდგას.

უკუეთუ 30 და სხვ. უკეთუ.

ულტოლველი იხ. ლტოლვა.

უნაკლულევანესი იხ. ნაკლულევანი.

უნებლიეთ 91 არა ნებით, ნებადაურთველად.

ურწმუნო ქმნილი 47, 118 არდამჯერი, დაეჭვებული.

უსწავლელი: საგულისხმოა თვითონ შეთანაპირება – უსწავლელი და ერისკაცი 74.

უტევანი (შდრ. სომხ. վտասն || վտասան) 71 სიგრძის საზომი, ს. ს. ორბელიანით 143 ბიჯი, დ. ჩუბინაშვილით 115 ბიჯი.

ულელი 69 ჩვ. მნიშვ.; უღლეული 43, 51 და სხვ. წყვილი.

უც 41 უძს, უდევს, აქვს.

უცალოება 163 მოუცლელობა; შდრ. მოცალება.

უცხო 35 ჩვ. მნიშვ.; უცხოება 34 მწირობა, ყარიბობა.

უწინარეს 180 უწინ, უფრო ადრე.

უნუერული (ჭაბუკი) 116 მცირეწლოვანი.

უნყება 140, 150 ცოდნა, 52, 55, 63, 64, 97, 140 ცნობა, განცხადება.

ფათერაკი (სპარს. ფათერა) 151 ხიფათი, უბედური შემთხვევა.

ფერჯაცთუმილი 152 ფეხჩაცდომილი, ფეხდაცდენილი, ფეხნასხლეტი.

ფსალმუნება (ბერძნ. ψαλμός) 154 ფსალმუნთა (საგალობელთა) თქმა.

ქადაგი 9 მქადაგებელი, გამომცხადებელი.

ქადილი 36 მუქარა.

ქალ-ყრმა 176 ქალ-ვაჟი.

ქალწული (წმიდა) იხ. ღმერთთან.

ქართული ენა 123.

ქედი 69 კისერი.

ქვა: ქვის აღმოკაფვა კლდისაგან 53 ქვის ამოჭრა, ამოტეხა კლდისაგან, ~ აღმოღება მი-
ნით იხ., ~ განაპები 102, 104, ~ განპობა 101, ~ დადება ბალაჰვარად (იხ.) 72, ~ დასუმა
(ბალაჰვარად) 74, ~ დასუმა ქვასა ზედა 20; ~ კაზმვა (შდრ. სომხ. կաշվ) 57, ~ შეკა-
ზმვა 67 ქვის მომზადება, შემზადება; ქვისსათლელნი ჭურჭელნი 42, 50 ქვის სათლელი
იარაღი.

ქვითხურო „რომელსა ეწოდების გალატოზი“ (იხ.) 25.

ქვისმქნელი 152 ქვის დამმუშავებელი, ქვის-მთლელი?

ქონება: არა აქუნდის 19 არა ჰქონდა.

ქუემოთ 187 ქვემოთ; ქუეშე 70, 98; ქუეშეთ 70 ქვეშ.

ქუეყანა 131 მხარე.

ქურივი იხ. სუეტი ქურივისა.

ქშა იხ. კირთან; ქშისა კრება 44.

ქცევა 114 მიმოსვლა, მოძრაობა.

ლაღდება 58 ყვირილი, ხმამალალი ლაპარაკი.

ლირსი 156 ჩვ. მნიშვ.; ლირსებისაებრ 2, 163 ლირსებისამებრ, როგორც მართებს, როგორც
შეეფერება ისე.

ღმერთი ქრისტიანული წარმოდგენით ღმერთი სამი სახისა ან გვამისაგან შედგებოდა –
მამისა, ძისა და წმიდისა სულისაგან (აქედან სამება, იხ.):

მამა 3, 4, 149, 185 ღმერთი მამა; სიტყუან ღმრთისა 5, სიტყუან, სიბრძნე, ძალი 3
ღმერთი ძე, ქრისტე; სული წმიდა 4, 149, 185; ღმრთეება 8 ღვთაება; ხატი საღმრთოსა
პიოისა 177 ქრისტეს ხატი (იხ.). ღმრთისმშობელი 177, დედა ღმრთისა 153, წმიდა
ქალწული 9 სახარებით (იხ.) ქრისტეს მშობელი ქალწული მარიამ.

ღმრთივ მონიჭებული 150 ღვთის მიერ ბოძებული; შდრ. მონიჭება.

ღმრთისა სწორნი პატრონი იხ. პატრონი.

ღმრთისმეტყუელი იხ. იოვანე მახარებელი.

ღმრთისმშობელი იხ. ღმერთთან.

ღონე ღონეობა, ხერხი: ღონედ სიგლახაკისა თვისა 125 თავისი სიღარიბის საშველად.

ღორღი იხ. კირთან.

ღუანლი 162 შრომა, ღვანლი.

ყოვლადვე 145 სრულებით.

ყრმა 79 და სხვ. ბავშვი; ვაჟიშვილი, ჭაბუკი.

ყურძენი 80 ჩვ. მნიშვ..

შეპოკილებული იხ. ბოპოკილი.

შევედრება იხ. ევედრება.

შევლა 70 ჩვ. მნიშვ., შდრ. წარვლა.

შეკადრება იხ. კადრება.

შეკაზმვა ქვისა იხ. ქვის შეკაზმვა (ქვასთან).

შეკრება იხ. კრება.

შემატებული 172 დამატებული, დანართი.

შემგვანება: შეჰგავს 113 შეეფერება.

შემდგომითი-შემდგომად 11 თანამიმდევრობით, ერთი მეორის შემდეგ.

შემოსვა 117 ჩაცმა.

შემოხუნა 166 შემოვედრება, თხოვნა.

შენდობა 75, 82 ნების დართვა.

შეპყრობილი იხ. პყრობილი.

შერისხვა 19, 90 რისხვა, წყრომა, 36 დაწყევლა, შეჩვენება.

შესარაცხავი 150 მისათვლელი, მისაკუთვნი; შდრ. აღრაცხვა, შეურაცხი.

შესადრწუნებელი იხ. შეძრწუნება.

შესანირაი 13 შენირულება, შენირული, „შედღენილი“ (ს. ს. ორბელიანი).

შესუნება (ჯუარისა) 139 პატივით შეტანა; შდრ. აღსუნება, დასუნება.

შეურაცხი 156 მიუკუთვნელი, არ მისათვლელი; შდრ. აღრაცხვა, შესარაცხავი.

შექმნა (ჭურჭელთა) 42, 50 გაკეთება.

შელმართი 70 აღმართი; შდრ. ჩამოღმართი.

შედრვა 21 იხ. ძრვა.

შედრწუნება 59 „შიშით ათრთოლება“ (ს. ს. ორბელიანი); შეძრწუნებული 58 ძალზე შეშინებული; შესადრწუნებელი 156 საშინელი.

შენვენა 19, 21, 42, 67, 75, 94, 142 შველა, დახმარება; თანაშენვენა 20, 45, 82 თანადახმარება; თანაშემწე (ქვისმქნელთა თანაშემწენი) 152 ჩვ. მნიშვ.; შდრ. მწე, მიწვენა, მოწვენა.

შთადგომა 101 ჩადგომა.

შთათხევა 63 ჩადება, ჩაყრა.

შთამოსლვა იხ. მოსლვა.

შთასხმა იხ. კირთან.

შთაჭრა 152, ჩაჭრა, 102 ღრმაში ჩავარდნა, „თავი ჩაიგდოს ღრმაში“ (ს. ს. ორბელიანი).

შინა 8 და სხვა. თანდებული -ში.

შინაგანი (სპარსეთი) 127 ჩვ. მნიშვ.

შტო (ტადრისა) 148 სტო (ბერძნ. στῶ), სვეტებიანი ახდილი გალერეა, თალებზე დაყრდნობილი სახურავით¹.

ჩამოღმართი 70 დაღმართი; შდრ. შეღმართი.

ჩაჭრა იხ. შთაჭრა.

ჩუნება 19 და სხვ. მოჩვენება.

ჩეულება 105 და სხვ. ჩვ. მნიშვ.; ჩეულებისაებრ 67 ჩეულებისამებრ.

ჩუქება 78 ჩუქება, „სტუმარს რა მასპინძელმა მისცეს რამე“ (ს. ს. ორბელიანი).

ჩჩლი 79, ჩლი 176, თოთო, „ყრმა მცირე“ (ს. ს. ორბელიანი); ჩვლელი (ხატი ღმრთისმშობლისა) 177 ხელში რომ ბავშვი (ქრისტე) უჭირავს.

ცთომილება (ხისა მიერი) 6 შეცდომა (აქ იგულისხმება დაბადებაში მოთხრობილი შეცდენა პირველი დედაკაცის ევასი ეშმაკის მიერ, რომელმაც შეაჭამა მას ნაყოფი კეთილისა და ბოროტის ცნობადის ხისა).

ცისკარი ჟამსა ცისკრისა 109 განთიადისას, როდესაც ცისკრის წირვა იცოდნენ ეკლესიაში; ცისკრად 187 ცისკრის წირვის დროს.

ცნობა 47 გონება, ცნობიერება.

¹ მაგრამ აქ შეიძლება კარიბჭე (საზეიმო შესავალი) იგულისხმებოდეს.

ცოდვა 4, 135 სარწმუნოების თვალსაზრისით, ღვთაებრივი კანონის დარღვევად მიჩნეული ზნეობრივი შეცოდება.

ცუდი 54 ამაო.

ცხადყოფა 146 გამოცხადება, გამოჩენა, გამოჟღავნება.

ცხენი 105, 112, 113, 114, 121 ჩვ. მნიშვ.

ცხოველმყოფელი 149 „გამაცოცხლებელი“ (ს. ს. ორბელიანი).

ცხოვრება ცხოვრება: მფარველად ორისავე ცხოვრებისა ჩემისა 155 იგულისხმება სააქაო და საიქიო ცხოვრება.

1. ძალი (სიტყვსაჲ) დედააზრი, არსი, შინაარსი: ძალსა სიტყვსა მოკლედ მოვიდა 156 თხრობის დედააზრი, თხრობის შინაარსი მოკლედ გადმოვცე, მოკლედ მოვჭრა.

2. ძალი 3 იხ. ღმერთთან.

ძალისაებრ 13 ძალისამებრ, შეძლებისამებრ.

ძლით 110, 120 ძლივს; ძლითა 132 ძლივსა; შდრ. განძლიერება.

ძელი 91, 93, 94 „ხე მოკვეთილი“ (ს. ს. ორბელიანი).

ძილის-პირი 172 ერთგვარი საგალობელი.

ძნიად 73, 94, 142 ძნელად.

ძრვა 19 დაძვრა, ამოძრავება; შეძრვა 21 იგივე.

ძუელ ოდესმე იხ. ოდესმე.

ნაგება 173 დახარჯვა; შდრ. მოგება.

ნადილი 174 სურვილი, ნდომა.

ნამება 163 ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში ახალი სარწმუნოების მიმდევრებს ხშირად სიკვდილით სჯიდნენ ხოლმე, რასაც ნამება ეწოდებოდა, რადგან დასჯილნი ქრისტეს სჯულის დამმოწმებლებად და დამადასტურებლებად ითვლებოდნენ; მოწამე 8 და სხვ. ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის ნამებული. ასეთები ეკლესიის მიერ წმიდანებად იყვნენ აღიარებულნი; მთავარმოწამე 2 და სხვ. უმაღლესი ხარისხის მოწამე, ეკლესიის მიერ უფრო დიდად თაყვანებული; მთავარი მოწამეთა 12 სპეციალურად წმინდა გიორგის ეპითეტი უნდა იყოს, როგორც განსაკუთრებით სათაყვანებული წმიდანისა (იხ.).

ნამოქცეული (კლდე) 151 გადმოვარდნილი, გადმოხეთქილი.

ნარვლა 70 გავლა, გვერდით ჩავლა, „მცირედ წასვლა“ (ს. ს. ორბელიანი); შდრ. შევლა.

ნარმართი 89, 125, 132 არა ქრისტიანი, „უშჯულოებით მავალნი“ (ს. ს. ორბელიანი).

ნარმოდგენა 83 გაჩენა.

ნარსხმა 127 წასხმა, წაყვანა.

ნარტაცება 119 ჩვა. მნიშვ.

ნარტყუნვა 136 დატყვევება, დაპყრობა.

ნარლება 91 წალება, წართმევა.

ნარყვანა 112 წაყვანა.

ნახმა 160 წალება, „ციხე-ქალაქთ აღება“ (ს. ს. ორბელიანი).

ნესი (შდრ. სომხ. ზეს) 82, 105 ჩვ. მნიშვ., წისისაებრ 166, 171 წესისამებრ.

ნინა-კერძო იხ. კერძო.

ნინამორბედი იხ. იოვანე ნათლისმცემელი.

ნინასწარმეტყუელნი 8 აქ იგულისხმებიან ე. წ. ბიბლიური წინასწარმეტყველნი (ისაია, იერემია და სხვ.), რომლებიც ვითომდა ღვთის მიერ შთაგონებულის გამოძქმელნი იყვნენ.

ნინაშემდგომარეობა 154 წინაშე დგომა.

წინაწარზიდვა (ცხენთა და კარაულთა) 105 წინ წაყვანა, გაძლოა; შდრ. აღმოზიდვა, განზიდვა, საზიდავი.

წინაწარმოძლომილი 68 წინ გამძლოლი.

წლითი-წლად 182 ყოველწლიურად.

წმიდანი 8 და სხვ. ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის თავდადებულნი მიცვალებულნი, რომლებიც ეკლესიის მიერ ადამიანთა შუამდგომლებად იყვნენ მიჩნეული ღმერთის წინაშე; წმიდა გიორგი იხ. გიორგი მთავარმონაშე, წმ. გრიგოლ პარტეველი იხ. გრიგოლ პარტეველი, წმ. დიმიტრი იხ. დიმიტრი წმ., წმ. იოვანე მახარებელი იხ. იოვანე მახარებელი, წმ. იოვანე ოქროპირი იხ. იოვანე ოქროპირი, წმ. სამება იხ. სამება, წმ. სული, წმ. ქალწული, ყოვლად წმ. ღმრთისმშობელი იხ. ღმერთი.

წყალობან 162 ჩვ. მნიშვ.

წყარო 61, 63 ჩვ. მნიშვ.

ჭაბუკი (სპარს. ჩაბუკ) 116 და სხვ. „ახალგაზრდა ვაჟი“ (ს. ს. ორბელიანი).

ჭარმაგი (ცხენი) (სპარს. ჩარმა) 112 თეთრი (ცხენი), „თეთრზედ შავით დანინწკლული (ოთხფეხი)“ (ს. ს. ორბელიანი).

ჭიდროება 166 ვიწროობა, სივინროვე.

ჭირი 54 და სხვ. გაჭირვება, შრომა.

ჭურჭელი იხ. ქვისსათლელნი ჭურჭელნი (ქვასთან).

ხანგრძლივად 152 ხანგრძლივად, დიდი ხნით.

ხარება 138 „სასიხარულოს თქმა“ (ს. ს. ორბელიანი).

ხატი 13 და სხვ. სახე, სურათი, განსაკუთრებით წმიდანის (იხ.) სურათი; 145 სახე.

ხენარი 70 „ხიანი ადგილი“ (ს. ს. ორბელიანი).

ხიზნობა 135 „მტერთა და სენტ დარიდება“ (ს. ს. ორბელიანი).

ხილვა 138 ჩვ. მნიშვ.; სახილავი 113 დასანახავი; განსახილველი (წელითა) 115 გასასინჯი (შეხებით).

ხურო იხ. ქვითხურო.

ჯარი 43 და სხვ. ხარი.

ჯელთ მქონებლობა (სადევეთა) 113 ხელში ჭერა.

ჯელთგანპყრობით 14 ხელთ აღპყრობით, ხელთ გამლთ.

ჯელით განსახილველი იხ. ხილვა.

ჯელის მიყოფა 62, 68 და სხვ. ხელის მოვლება, ხელის მოკიდება; შდრ. წელის მოყოფა.

ჯელის მოყოფა 118=წელის მიყოფა (იხ.).

ჯელყოფა 19 და სხვ. შედგომა, დანყება, ხელის მიყოფა.

ჯმაყოფა 58 და სხვ. ხმობა, დაძახება.

ჯმობა 110 დაძახება, წოდება.

ჯორციელი 145 ხორციელი.

ჯსნა 151 და სხვ. ხსნა, გადარჩენა.

ჯარვა 164 სიმრავლე ხალხისა, ჯრილობა.

ჯერ არს 1, 63 უნდა, საჭიროა; ჯერ იყო 179 უნდოდა, საჭირო იყო.

ჯეროვნად 149 ჯერისამებრ, როგორც საჭიროა.

ჯერჩინება 4 ნებება, საჭიროდ მიჩნევა.

ჯორი 40 და სხვ. ჩვ. მნიშვ.

ჰამოჲ 119 საამური, სასიამოვნო.

ჰონე იხ. ჰუნე.

ჰუნე 121, ჰონე 114 კარგი ცხენი, რაში.

ჰოროლი (მზისაჲ) 115 ორპირი და ბუნგრძელი შუბი; ეგებ ეს სიტყვა ჩვენს ტექსტში უნდა გავიგოთ, როგორც „ჰორლი“, რომელიც, ს. ს. ორბელიანის განმარტებით, „კამაროსანსა და საბურველიანს, მწრით ტვრთვთ, გინა ცხენებით და აქლემებით სატვრთავ“ საკაცეს ეწოდება.